

КАЗАХСКО-РУССКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL UNIVERSITY

ВЕСТНИК ХАБАРШЫСЫ BULLETIN

ISSN

2307-5686

Выпуск № 4 (37)

Ақтобе, 2021 г.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Международный научный журнал

**«ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА»**

**«ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ»**
Халықаралық ғылыми журналы

International Scientific Journal

**«KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL
UNIVERSITY BULLETIN»**

**ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

**ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ISSN 2307- 5686

**Международный
научный журнал**

Выходит 4 раза в год

**Направления: экономические науки, гуманитарные науки, технические и
естественные науки, юридические науки**

2021

Выпуск № 4 (37)

Собственник: Товарищество с ограниченной ответственностью
“Международное высшее учебное заведение” Казахско-Русский
международный университет” (ТОО “МВУЗ” КРМУ”)

LTD “International higher educational
institution “Kazakh-Russian International
University” “LTD “INEI” KRIU”

Международный научный журнал
«Вестник Казахско-Русского
Международного университета»
издается с 2012 г.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Амре Марат Шамильевич (и.о. ректора)

Заместитель главного редактора

Бухарбаев Марат Абулхаерович (к.пед.н., проректор по
НИР и ПТО)

СОСТАВ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Кусайнов Аскарбек Кабыкенович (профессор, д.п.н., академик,
представитель правления Академии Педагогических Наук Казахстана)

Дүйсенбаева Ботагоз Баймухамбетовна (доцент, к.э.н.)

Исайкин Дмитрий Анатольевич (профессор, к.ю.н.)

Галым Фаиз Галымович (доцент, к.ю.н.)

Кулумбетова Дина Болатовна (профессор, к.э.н.)

Жумагалиева Бакытгул Зулкарнаевна (профессор, к.э.н.)

Козловский Артем Леонидович (доктор PhD)

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Букаев Николай Михайлович (д.ю.н., профессор, академик РАЕН)

Гатут Л. Будионо (доктор PhD, профессор Университета Панкасия,
Индонезия)

Рогожникова Татьяна Павловна (д.ф.н., Омский государственный
университет им. Ф.М. Достоевского, РФ)

Тюрин Юлиа Габдрашитовна (Доктор экономических наук, Член-
корреспондент Российской академии естествознания, профессор
Департамента общественных финансов Финансового университета при
Правительстве РФ, Федеральное государственное бюджетное
образовательное учреждение высшего образования «Финансовый
университет при Правительстве Российской Федерации»)

Волосова Нонна Юрьевна (Доктор юридических наук, доцент,
заведующий кафедрой уголовного права Оренбургского
государственного университета)

Азрил Азахари (доктор PhD, профессор Университета Трисакти,
Индонезия)

АДРЕС РЕДАКЦИИ

030006 г.Актобе, ул. Айтеке би, 52. Тел. +7(7132) 21-73-65, ф.:21-
42-12.

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru web-site: [http:// www.krmu.kz/](http://www.krmu.kz/)

«ҚОХУ Хабаршысы» Халықаралық
журнал мақалаларының тақырыптамасы
элеуметтік-гуманитарлық және
жаратылыстану техникалық ілімдер
салаларында. Жарыққа шығатын
материалдарда аталған бағыттардағы
өзекті мәселелер, эмпирикалық
зерттеулер нәтижелері қарастырылады.

Тематика статей международного
журнала «Вестник КРМУ» отражает
научные интересы специалистов в
области социально-гуманитарных и
естественно-технических знаний. В
публикуемых материалах рассматри-
ваются актуальные проблемы данных
направлений, обсуждаются результаты
эмпирических исследований

The subject of international journals articles
in “Vestnik KRIU” are socially humanitarian
and natural-technical fields. Urgent problems
of philosophy, psychology and sociology are
considered in published materials. There are
results of empirical researches in the articles

Журнал зарегистрирован в Комитете
информации и архивов Министерства
Культуры и информации Республики
Казахстан (№ 13379-Ж
от 19 февраля 2013 г.)

Территория распространения —
Республика Казахстан,
Российская Федерация
Дата выхода: 30.12.2021 г.

СОДЕРЖАНИЕ

Амре Марат Шамильевич

Магистр «Права»

и.о. ректора Казахско-Русского Международного Университета

МОДЕРНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ НА ОСНОВЕ ОПЫТА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН	6
--	---

**СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ /
ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР**

Ағымедуллаева Н.Б., Кадырбаева Ж.Т. ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ЗООМОФТЫ МЕТАФОРЛАР	14
Амангалиева Д.А., Оспагамбетов Г.О. МИДЫҢ ОҢ ЖӘНЕ СОЛ ЖАҚ ЖАРТЫ ШАРЫ	22
Анищенко А.Д., Емельянова Е.В. ВОЛОНТЕРСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ГОРОДЕ АКТОБЕ	25
Бектемисова А.Ж., Емельянова Е.В. ПОЧЕМУ ВЫПУСКНИКИ АКТЮБИНСКИХ ВУЗОВ НЕ РАБОТАЮТ ПО СВОЕЙ СПЕЦИАЛЬНОСТИ?	31
Вороневич О.А. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОВЛЕЧЕНИЯ ПОДРОСТКОВ В НЕТРАДИЦИОННЫЕ РЕЛИГИОЗНЫЕ ТЕЧЕНИЯ ДЕСТРУКТИВНОГО ТОЛКА И КОМПЛЕКСНЫЕ МЕРЫ ПРОФИЛАКТИКИ ВОВЛЕЧЕНИЯ	36
Досмурзаева А.С. ЖАРАТЫЛЫСТАНУ БАҒЫТЫ БОЙЫНША ҚАЗАҚША КӘСІБИ БАҒЫТТА ОҚЫТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ	41
Жантлеуова Ж.Е. ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ЖҰМЫС ОРНЫНДАҒЫ ЭМОЦИОНАЛДЫ ТҮРДЕ КҮЙІП ҚАЛУЫ	45
Владимир В.К., Валентин В.А. КРИЗИС ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА	52
Куанжанова К.Т., Абдуллина Н.К. ТРЕНИНГ ЖҮРГІЗУДЕГІ ТРЕНЕР ТҮЛҒАСЫ	58
Кужагулова Г.И. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПРЕДРАСПОЛОЖЕННОСТИ К СКУКЕ	63
Тағжанова Ғ.Б. САУДА ӨНІМДЕРІН СИПАТТАЙТЫН ҚАЗАҚША МӘТІНДЕРДІҢ НОРМАЛАНУЫНДАҒЫ ҚАТЕЛІКТЕРДІҢ СЕБЕБІ	67
Шайхин Г.Е., Емельянова Е.В. ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА И АДАПТАЦИИ МУЗЫКАЛЬНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ	71

**ТЕХНИЧЕСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ /
ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ**

Кожамуратова Л.К. АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕРОПРИЯТИЙ ПО БЕЗОПАСНОСТИ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ОХРАНЕ ТРУДА В ЦЕЛЯХ ПРОФИЛАКТИКИ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ТРАВМАТИЗМА НАЦИОНАЛЬНОЙ КОМПАНИИ «КАЗАХСТАН ТЕМИР ЖОЛЫ»	76
Кужагулова Ж.М., Пивоваров А.С. НАВИГАТОР НА ДВИЖКЕ UNITY3D «NAV»	82
Кужагулова Ж.М., Божко Н., Масловский Н., Шевченко В., Алахвердиева С. СИСТЕМА КОММУНИКАЦИИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ A(UMBRELLA)	85

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

Абдрахманова А.А., Бокилов Р.Б., Асанова А.Б. КАК УВЕЛИЧИТЬ РАЗМЕР СВОЕЙ ПЕНСИИ	90
Ахметжанова А.Р., Тасмаганбетова С.Ж. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА	95
Жаймагамбетова А.А., Өтешова А.Қ., Наутбаева У.Б. КӘСПОРЫНДАРДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	100
Жолаева М.Б., Есберген Р.Ә., Дүйсенбаева Б.Б. КӘСПОРЫННЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ШЕТЕЛДІК	106

ТӘЖІРИБЕСІ

Кулумбетова Д.Б., Бектемир А.Р., Усербаев Н.С. ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ОБОРОТНЫМИ АКТИВАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ	110
Кулумбетова Д.Б., Бектемир А.Р., Усербаев Н.С. СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ И ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ПОЛИТИКИ УПРАВЛЕНИЯ АКТИВАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ	116
Мұстапа Қ.Ж., Есберген Р.Ә., Сейтжапарова А.О. ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫ ӨЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ МЕХАНИЗМІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ОҢТАЙЛЫ ОТАНДЫҚ ТӘЖІРЕБЕСІ	123
Наутбаева У.Б., Өтешова А.Қ., Жаймағамбетова А.А. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МӘДЕНИ-ТАРИХИ ТУРИЗМДІ ДАМУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ ЖӘНЕ ОНЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	129

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

Досанова А.А., Қуатова А.А. АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ПЕН САҚТАНДЫРУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ	135
Есеева Ф.С., Қуатова А.А. СЕКСУАЛЬНЫЕ ПОСЯГАТЕЛЬСТВА НА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ	145
Қуатова А.А., Алпысбай Ә.М. КРИМИНАЛИСТИКАДАҒЫ ЖАҢА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР МЕН ӘДІСТЕРІНІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ	149
Қуатова А.А., Дакешев Х.Е. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НЕЗАКОННОМУ ОБОРОТУ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ	154
Қуатова А.А., Макарова А.Т. ӨЗ-ӨЗІНЕ ҚОЛ ЖҰМСАУ ЖӘНЕ АДАМДЫ ӨЗІН-ӨЗІ ӨЛТІРУГЕ ИТЕРМЕЛЕУ	157
Қуатова А.Ә., Максұтов А.Б. ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ МЕН ТЕРРОРИЗМНІҢ ІС-ӘРЕКЕТТЕРМЕН ЕЛІМІЗ ҮНЕМІ КҮРЕС ҮСТІНДЕ	161
Қуатова А.Ә., Суханбердиева А.Е. КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҒЫ	165
Қуатова А.Ә. ТЕРРОРИЗМ АКТІСІ	168
Мукашев С.К. ПОНЯТИЕ ПРАВОСПОСОБНОСТИ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	171
Хасанова Ф.А., Аймағамбетова Ж., Қуатова А.Ә. ҚР ЖАСТАРЫ АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕ	174

ПАНДЕМИЯ КЕЗІНДЕ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ТӘЖІРИБЕСІ НЕГІЗІНДЕ ЖАҢҒЫРТУ

Амре Марат Шамильевич

*«Құқық» Магистрі, Қазақ-Орыс Халықаралық университеті ректорының м.а.
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Бұл мақалада Дүниежүзілік COVID-19 пандемиясы кезеңінде қашықтықтан білім беруді қамтамасыз ету технологияларын дамыту қарастырылады

Түйінді сөздер: Пандемия. Білім. Қашықтан пішім. Университеттер. Оқу үдерісі. Білім беру платформалары. Виртуалды технологиялар. Курс. Білім алушылар.

МОДЕРНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ НА ОСНОВЕ ОПЫТА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Амре Марат Шамильевич

*Магистр «Права», и.о. ректора Казахско-Русского Международного Университета
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;*

В данной статье рассматривается развитие технологий обеспечения дистанционного образования в период Всемирной пандемии COVID-19

Ключевые слова: Пандемия. Образование. Дистанционный формат. Университеты. Учебный процесс. Образовательные платформы. Виртуальные технологии. Курс. Обучающиеся.

MODERNIZATION OF THE EDUCATION SYSTEM DURING THE PANDEMIC BASED ON THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

Amre Marat Shamilevich

*Master of «Law», Acting Rector of the Kazakh-Russian International University
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

This article discusses the development of technologies for providing distance education during the Global COVID-19 pandemic

Key words: Pandemic. Education. Remote format. Universities. The educational process. Educational platforms. Virtual technologies. Course. Students

---

В настоящее время аналитические данные новейших технологий для дистанционного обучения фиксируют успешную организацию образовательных процессов в научных исследованиях. Аналитики подчеркивают стремительное развитие программного обеспечения в динамике виртуальной реальности, а так же рассматривают вопросы специфики мониторинга онлайн учебного процесса и оценки знаний обучающихся.

Организация дистанционного обучения в известных университетах США, Японии и Китая является примером и лидером в мировой области образования.

Университеты США постоянно совершенствуют техническую базу средств дистанционного обучения и образовательной инфраструктуры, а также используют новейшие разработки программного обеспечения для интерактивных занятий в дистанционном режиме. Опираясь на опыт иностранных коллег, мы можем позаимствовать различные технологии обучения дистанционного формата. На территории СНГ самыми популярными платформами являются ZOOM и Google Meets. Мировые онлайн ресурсы предлагают нам новые платформы Raport и Piazza, их техническое обеспечение базируется на интерактивных коммуникациях между преподавателем и обучающимся.

Развитие и инновации дистанционного обучения, создание образовательных онлайн платформ и методы коммуникации в Китае идентичны нашим образовательным технологиям. В китайских университетах практикуют смешанную форму обучения, в аудиториях проводятся некоторые виды занятий, расписание составлено таким образом, чтобы свести к минимуму контакты между обучающимися и преподавателями. Университеты Японии поддерживают очную форму обучения, занятия обучающихся направлена на разработку эффективной системы “Activity Restrictions Index” (индекс ограничений деятельности), который связан с эпидемиологической ситуацией в стране.

Анализ опыта ведущих университетов мира показывает, что развитие технических средств и инфраструктуры системы управления обучением делает дистанционные технологии неотъемлемой частью образования, с перспективами дальнейшей интеграции в современный образовательный процесс.

В период пандемии COVID-19 перед высшими учебными заведениями встала задача в кратчайшие сроки ввести необходимый формат обучения для непрерывной подготовки высококвалифицированных специалистов с соблюдением карантинных мер.

Анализ последних исследований и публикаций свидетельствует о том, что пандемия COVID-19 внесла кардинальные изменения в организацию образовательного процесса в учебных заведениях всех уровней, обусловив стремительное развитие дистанционного обучения.

Средства и методы дистанционного обучения рассматривались многими зарубежными специалистами Д. Киген, Ч. Ведемейер, С. Грэхем, О. Петерс, С. Моебс, Р. Сченк. До 2020 года дистанционные средства обучения были лишь вспомогательными и не считались обязательными, но после начала пандемии они стали основным инструментом обеспечения учебного процесса.

Мессенджеры, такие как Skype, Viber, Telegram, электронной почты, телефона, стало недостаточно для полноценного обеспечения потребностей учебного процесса поддержки его в течение длительного времени. Поэтому самой популярной платформой для проведения занятий в онлайн-режиме стала программа Zoom, Teams.microsoft.com, распространилось использование веб сервиса Google Classroom для создания виртуальных классов, разработаны динамические учебные среды на основе LMS Moodle и т.д.

Виртуальные технологии дают многочисленные преимущества и многие респонденты считают, что они останутся интегрированными в образовательный процесс и по окончании пандемии COVID-19, иногда даже заменяя традиционные методы обучения.

Дистанционный формат обучения в высших учебных заведениях требует большего внимания. Поэтому в этой статье проведен обзор подходов, которые успешно используются в университетах разных стран мира для возможной имплементации в Казахстане.

За основу взят анализ методического обеспечения и разновидностей программных сред, системных подходов, особенностей контроля и оценки знаний, обеспечивших успешную организацию обучения студентов в период карантина в ведущих университетах мира, в том числе США, Японии и Китая. Этот опыт может быть использован для развития и улучшения педагогических технологий, применяемых в организации образовательного процесса в дистанционном режиме в вузах Казахстана.

Внедрение дистанционной формы обучения – это естественный процесс эволюции системы высшего образования, к примеру, в США, прошедший этапы своего развития от ранней формы (обучение путем переписки) до современной (обучение с помощью информационных технологий).

Применяя развитые программы дистанционного образования, университеты США решают следующие вопросы:

1. Увеличение студенческой аудитории. То есть, обучающиеся могут обучаться в удобном для них месте, а также почти отсутствует временное ограничение.
2. Снижение финансовых затрат. Отсюда следует, что высшее образование станет более доступным, так как цена на обучение понизится.
3. Составление индивидуального плана обучения. Это дает возможность ориентироваться на запросы работодателей по подготовке будущих специалистов.

В настоящее время США является одним из мировых лидеров в онлайн- образовании с огромным количеством онлайн-колледжей и тысячами интернет-курсов. Дистанционное образование в США многоуровневое, развивающиеся как на общенациональном уровне, так и на уровне отдельного штата, корпорации, университета, колледжа.

Широкое развитие получили системы дистанционного образования корпоративного уровня, часто с образованием собственных образовательных центров и образовательных сетей. Почти треть всех студентов, получающих высшее образование, проходят по крайней мере один курс онлайн. Приблизительно 65% высших учебных заведений страны отмечают, что обучение является важнейшей частью их долгосрочной стратегии.

Университеты США используют такие категории технологий обучения дистанционной формы образования, как: аудиотехнологии (интерактивное использование телефонной связи, аудиоконференции и коротковолновая радиосвязь); видеотехнологии (кино и видео-фильмы, слайды и видеотехнологии в режиме реального времени) компьютерные технологии (обучение по средствам компьютера, электронная почта, факс, конференция в режиме реального времени, интернет); печатная информация (программы курсов, учебники и учебные пособия, методические указания, справочники, практические задания и лабораторные работы).

Рассмотрим, как организованное онлайн-обучение в США на примере одного из самых известных университетов – Массачусетского технологического института. Концепция дистанционного обучения в МИТ базируется на таких общеизвестных принципах, как:

1. Принцип интерактивности. Студент должен быть вовлеченный в занятие.
2. Принцип стартовых знаний. Необходимость хотя бы минимального уровня подготовки студентов.
3. Принцип индивидуализации. Обеспечение студентов персональным расписанием, учитывающим его возможности и потребности.
4. Принцип идентификации. Подтверждение личности студента для оценки качества знаний.

5. Принцип регламентации обучения. Такой принцип отмечает важность осуществления дистанционного обучения на основе четкого регламента времени на основании дисциплин через введение графика самостоятельных работ для оптимизации всего процесса.

В МИТ создана техническая база средств дистанционного обучения и обучающая инфраструктура. Подробную информацию о работе университета и его подразделений можно получить онлайн на официальном сайте МИТ <https://web.mit.edu/about/>, на базе которого создан специальный портал для координации работы во время пандемии COVID-19, где размещаются самые свежие новости руководства для организации учебного процесса в условиях пандемии. Поддержка дистанционной формы обучения в МИТ осуществляется с помощью портала Teach Remote.

Основной платформой, обеспечивающей коммуникацию администрации, преподавателей и студентов в МИТ, а так же, распространения учебных материалов, является платформа Canvas. Она представляет собой закрытую платформу, на которой авторизовавшись студент будет иметь доступ к таким данным как:

- Информационная панель. По своей сути это доска объявлений и новостей с необходимой и актуальной информацией об обучении.
- Календарь. Включает в себя календарный план, расписание занятий, экзаменов, заданий с четко определенными дедлайнами для упрощения ориентирования конкретного студента, учитывая его специальность и индивидуальный набор изучаемых предметов.
- Почтовый ящик.
- История. Отображает список просмотренных курсов, прослушанных лекций и т.д.
- Курсы. Полный список курсов со ссылками на страницы с более подробной информацией, например, о конкретном времени проведения лекции и т.д.
- Справка. Список ответов на самые распространенные вопросы относительно нюансов общего пользования сайтом с возможностью обратной связи.

Кроме того, поддерживается обучающий портал для размещения курсов в открытом доступе МИТ. OpenCourseWare / Free Online Course Materials (<https://ocw.mit.edu/>).

В платформе Canvas реализовано большинство функций для дистанционного обучения, однако университет использует еще ряд сервисов, которые можно выделить как вспомогательные для различных видов проведения занятий и проверок. В частности, наиболее популярной для проведения онлайн-лекций является программа Zoom Meeting. Наравне с ней используется также Google Meets. Все они удобны в вопросе проведения интерактивных занятий, поскольку их функционал организован таким образом, что возникает возможность подключиться к ограниченному, но достаточно большому количеству людей. Отдельно следует выделить такую программную компанию, как Panopto, которая обеспечивает запись лекций, трансляцию экрана, потоковую передачу видео и программное обеспечение для управления видеогородом, которое также часто используется в средах электронного обучения. Также довольно популярен такой сервис, как "Piazza". Это веб-сервис вопросов и ответов, которые можно, обобщая, описать, как смесь вики и форума, и который широко используется в системах управления обучением. Используя "Piazza", преподаватели и студенты могут самостоятельно составлять и форматировать тексты с помощью вики-разметки и инструментов, предоставляемых самим сайтом.

Практическая реализация дистанционного обучения в МИТ осуществляется следующим образом. Лекции проходят в формате видеоконференций. На практических занятиях стандартные методы донесения информации заменяются современными мультимедийными форматами. На лабораторных работах используют виртуальные 3-D модели лабораторных установок, почти полностью имитирующих реальные физические процессы.

Дистанционные контрольные мероприятия. Проведение их в дистанционной форме обучения несколько сложнее, чем в очной форме обучения, ведь возникает такая проблема, как упрощение процесса фальсификации работ. Организация контрольных мероприятий за

один учебный семестр состоит из обязательных контрольных работ, зачетов, экзаменов. В МИТ существует несколько путей проведения контрольных мероприятий, таких как:

- в режиме онлайн, в форме видеоконференции с включенными камерами.
- через сервисы онлайн-форм для опросов, например Google Forms.
- через платформу Canvas.

Формат проведения контрольных работ и экзаменов, зачетов в режиме дистанционного обучения почти не отличается, за исключением того, что последнее включает в себя определенные мероприятия:

- обязательная идентификация студента
- обязательный надзор со стороны преподавателя для предотвращения мошенничества и махинаций при написании работы (списывания)
- обязательная видеозапись экзамена\зачета.

Таким образом, МИТ организовал дистанционное обучение без потери качества знаний благодаря современным разработкам, которым университет в последние годы уделял большое внимание.

Несмотря на то, что Япония является одной из передовых стран по использованию современных технологий, система дистанционного обучения до недавнего времени там была почти не развита. Это можно связать с тем, что в связи со своей историей Япония остается достаточно закрытой страной, соблюдает традиции и, прежде всего, опирается на многовековые традиции своей культуры, особенно в воспитании и обучении следующих поколений.

Рассмотрим организацию дистанционного образования Японии на примере старейшего и престижного Токийского университета. Главной особенностью обучения в Токийском университете является закрытость учебных материалов для лиц, не являющихся студентами университета. В отличие от европейских, американских и других университетов мира, большинство материалов доступны только из локальной сети кампусов или в случае использования облачного электронного адреса университета. Также следует отметить, что, соблюдая традиционный характер государства в целом, руководство университета в частности считает, что университет прежде всего – это платформа, где люди разного происхождения и интересов объединяются для того, чтобы думать, дискутировать, учиться и создавать новые знания, как указано на официальном сайте университета (<https://www.u-tokyo.ac.jp/en/>). Поэтому после начала пандемии COVID-19 перед университетом встал вопрос – как продолжить проведение учебного процесса, не создавая опасности для студентов, преподавателей и персонала университета, сохраняя характерную для их общества верность традициям. С этой целью была разработана гибкая система, которая зависит от эпидемиологического состояния в стране и введен так называемый «Индекс ограничений деятельности Токийского университета для предотвращения распространения болезни COVID-19» (The University of Tokyo Activity Restrictions Coronavirus Disease, 2021). Этот индекс соответствует уровню ограничений, а именно:

- «Нормальное состояние» – индекс «0»;
- «Минимум ограничений» – индекс «0,5»;
- «Частные ограничения» – индекс «1»;
- «Суровые ограничения» – индекс «2»;
- «Максимальные ограничения» – индекс «3»;
- «Все виды деятельности в кампусе запрещены в принципе» – индекс «4».

Электронные материалы университета, в основном лекции, изложены на официальной платформе Токийского университета (<https://utelecon.github.io/>) и на каналах Youtube, но, как было сказано выше, они находятся в ограниченном доступе и доступны только студентам Университета. Правда, некоторые курсы присутствуют на общедоступных платформах, таких как Coursera и EDX, но их количество незначительно и они посвящены в основном нефундаментальным дисциплинам, таким как «История Японии», «Японская архитектура» и «Калиграфия». Кроме того, лекции могут проводиться на платформе Zoom.

Исторически сложилось так, что в японской системе образования значительное внимание уделяется именно главным занятиям, как практическим и семинарским, так и лабораторным. Поэтому во время пандемии в случае возможности их пытаются проводить офлайн, в обычном режиме, но с учетом необходимых мер предотвращения распространения инфекции. Так, например, практические и семинарские занятия проводятся в аудиториях по «Индексу ограничений деятельности Токийского университета для предотвращения распространения болезни COVID-19», равного «0» или «0,5». При высших значениях индекса они переносятся к улучшению эпидемиологической ситуации. Что касается работы лабораторий, то полный запрет на исследовательскую работу наступает только в случае индекса, равном «3» или «4». При таких ограничениях в лаборатории допускается только персонал для обслуживания технических устройств, необходимых для хранения материалов исследования и ухода за живыми организмами. При низких уровнях ограничений лаборатории могут работать как в обычном режиме с соблюдением средств индивидуальной защиты, как, например, в случае индекса ограничений, равном «0» или «0,5», так и в режиме определенных ограничений, в частности по индексу, равном «2», когда персоналу необходимо максимально снизить время пребывания в лаборатории. При этом студенты производят обработку результатов и расчеты дистанционно.

Поскольку полноценно на дистанционной основе в Токийском университете проводятся только лекции, то и дистанционный контроль знаний проводится только из лекционного материала в виде кратких тестов. Основные виды контроля, по мнению руководства университета, должны проводиться очно. Если на планируемое время проведения контроля действуют ограничения, которые не позволяют их провести, они переносятся к улучшению эпидемиологической ситуации. То же касается зачетов и экзаменов – в Токийском университете они не проводятся дистанционно.

Из вышесказанного можно сделать следующие выводы:

- дистанционная система образования в Токийском университете достаточно закрыто;
- в процессе обучения предпочтение отдается стимулированию общения и совместной работы студентов, а так же кропотливому очному контролю знаний;
- в дистанционном формате студенты Токийского университета получают в основном лекционный материал, тогда как практические занятия и контроль знаний проводятся очно или переносятся к улучшению эпидемиологической ситуации.

В период карантина в университетах Китая наиболее распространено использование таких форм дистанционного обучения, как:

- Чат-занятие. Студенты и преподаватели имеют возможность общаться в режиме реального времени.
- Веб-занятие. Такую форму часто используют на семинарах, конференциях и практикумах.
- Телеконференция. Студенты получают от преподавателя рассылку с домашним заданием посредством письменных заданий и тестов.

Для поддержки учебного процесса используются следующие новации: открытие новых онлайн-платформ; увеличение пропускной способности сетей Интернет-провайдером; внедрение адаптационных курсов и программ; введение дополнительных предметов по психологическому образованию; внесение изменений в оценку самостоятельных работ.

Основными вариантами проведения дистанционных онлайн-занятий стали: онлайн-курсы; виртуальные платформы для выполнения лабораторных работ и тренировочных упражнений; обучающие мобильные приложения.

При поддержке Министерства образования Китая и Национальной комиссии Китая по делам ЮНЕСКО были разработаны и запущены две образовательные онлайн-платформы: XuetangX и iCourse International, которые дали возможность студентам пользоваться качественными учебными ресурсами ведущих университетов мира.

В последнее время в Китае большое внимание уделяется разработке дидактических основ дистанционного обучения, созданию электронных курсов и подготовке педагогов-координаторов для успешного внедрения дистанционного образования.

Следует отметить, что дистанционная форма обучения во всех выше рассмотренных университетах мира использует широкое применение во время пандемии, развивает арсенал технических средств и инфраструктуру систем управления обучением, расширяет технические возможности и становится неотъемлемой частью современного образования.

Многочисленные исследования, проведенные в США, Японии и европейских странах, подтверждают, что в случае надлежащей организации дистанционного обучения уровень знаний и квалификация выпускников полностью соответствуют стандартам. За год работы в условиях карантинных ограничений возросло не только количество онлайн-ресурсов, но и повысился уровень их технологического обеспечения, появились сервисы, значительно расширяющие объем возможностей при работе в виртуальном режиме. В университетах мира разработаны собственные образовательные платформы с использованием динамических обучающих сред.

Сравнение организации образовательного процесса в университетах мира и Казахстана в период пандемии COVID-19 свидетельствует о том, что в Казахстане дистанционная форма образования соответствует мировому уровню. В высших учебных заведениях Казахстана активно внедряются и развиваются учебные платформы на основе веб-среды Moodle, используются такие онлайн-сервисы, как Zoom, Google meet, Google Classroom. С учетом опыта ведущих университетов мира можно установить направления дальнейшего усовершенствования не только методов реализации дистанционного обучения, но и комплексной организации всего учебного процесса, развития новейших педагогических технологий, которые останутся полезными даже после завершения карантинных ограничений. Однако, стоит отметить, что дистанционное образование показало себя как эффективную форму обучения, но выбор платформы для обучения и размещения ресурсов и инструментов остается проблемным. Поскольку каждый контент дисциплины включает в себя не только тезисные материалы лекционных занятий, как при традиционной системе обучения (текстовые документы), которые доступны через электронные ресурсы, библиотеки, но и видеоматериалы, презентации, а также возможности обратной связи с обучающимися, например, через тестовый материал, поскольку, было бы не верно ограничиться размещением конспекта лекций по темам дисциплин и сдачи экзамена.

Проблемными вопросами для современного казахстанского образования является разработка качественного и эффективного контента (включая затратность), профессиональная подготовленность преподавателя к дистанционным педагогическим процессам, а также индивидуальных особенностей обучающегося (в том числе доступность интернет – ресурсов, условия и умение обучаться), и немаловажной проблемой остается отсутствие единого образовательного стандарта в дистанционной педагогике.

Список использованной литературы:

1. Китай запускает две глобальные образовательные онлайн-платформы для поддержки обучения во время пандемии COVID-19 – ИИТО ЮНЕСКО. ИИТО ЮНЕСКО, 2021. URL: <https://iite.unesco.org/ru/news/kitaj-zapuskat-dve-globalnye-obrazovatelnye-onlajn-platformy-dlya-podderzhki-obucheniya-vo-vremya-pandemii-COVID-19/>.
2. Кочегурова Н. А. Дистанционные курсы Массачусетского технологического института. Информ. технологии в образовании. Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2004. № 1, с. 7. URL: <https://ido.nstu.ru/publications/дистанционные-курсы-массачусетские/>.
3. Мартыненко С. Обеспечение качества университетского образования в условиях смешанного и дистанционного обучения. Теория и методология непрерывного профессионального образования. Серия: педагогические науки, 2020. № 4(65), С. 7-13. URL: 10.28925/1609-8595.2020.4.

4. Раицкая Л.К. Дистанционное образование в США. Филологические науки в МГИМО: сб. научных трудов, 2002. № 10(25), С. 147-155.

5. Свиридова Б. Л. Опыт США в развитии дистанционного образования. Сибирский торгово-экономический журнал, 2016. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/opyt-ssha-v-razvitii-distantcionnogo-obrazovania>.

6. Шаран Р.В. Развитие дистанционного образования в США. Педагогическое образование: теория и практика, 2012. Вып. 11, С. 118–URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2012_11_23.

7. Cho M. and Hong J. Управление образовательным образованием в COVID-19 pandemic: The past, present, and future of plastic surgery education. Journal of Plastic, Reconstructive & Aesthetic Surgery, 2021. URL: 10.1016/j.bjps.2020.12.099.

8. Coronavirus crisis shows Japan lagging in online education. NHK WORLD-JAPAN News.NHK WORLD, 2021. URL: <https://www3.nhk.or.jp/nhkworld/en/news/backstories/1137/>.

9. Шаяхметова Е.А., Возняк О.А. Функционирование и эффективность дистанционного обучения: Монография. Астана: КАЗГЮУ, 2016. – 120 с.

**СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ /
ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР**

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ЗООМОФТЫ МЕТАФОРЛАР

Ағымедуллаева Назерке Бөлекбайқызы

Педагогика ғылымдарының магистрі, ағылшын тілі пәнінің оқытушысы

Кадырбаева Жансая Талгатқызы

«Аударма ісі» білім беру бағдарламасының 3 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада ағылшын және қазақ тілдерінде сөйлеушілердің эмоционалды-бейнелі сипаттамаларының құралы ретінде зооморфтық метафораларға толық талдау жасалған. Автор зооморфты метафораның әмбебап типологиялық модельдері негізінде ағылшын және қазақ тілдерінде зооморфизмдердің метафоралық мағынасының жеті түрін анықтады: «жануарлардың келбеті - адамның келбеті», «жануарлардың мінез - құлқы - адамның мінез - құлқы» және т.б.

Түйінді сөздер: ағылшын тілі, қазақ тілі, зооморфтық метафора, метафоралық мағына, модель, антропоморфизм.

ЗООМОРФНЫЕ МЕТАФОРЫ В АНГЛИЙСКОМ И КАЗАХСКОМ ЯЗЫКАХ

Ағымедуллаева Назерке Бөлекбайқызы

Магистр педагогических наук, преподаватель английского языка

Кадырбаева Жансая Талгатқызы

Студент 3 курса образовательной программы «Переводческое дело»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Әйтеке би, 52;

В статье подробно анализируются зооморфные метафоры, как средство эмоционально-визуальной характеристики носителей английского и казахского языков. На основе универсальных типологических моделей зооморфной метафоры, автор выделил семь типов метафорических значений зооморфизмов в английском и казахском языках: «внешний вид животного - внешний вид человека», «поведение животного - поведение человека» и др.

Ключевые слова: английский, казахский, зооморфная метафора, метафорическое значение, модель, антропоморфизм.

THE ZOOMORPHIC METAPHORS IN THE ENGLISH AND KAZAKH LANGUAGES

Agymedullayeva Nazerke Bolekbaykyzy

Master of Science in Education, teacher of English language

Kadyrbayeva Zhansaya Talgatkyzy

3 rd year student of «Translation studies» educational program

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article provides a detailed analysis of zoomorphic metaphors as a means of emotional and visual characteristics of speakers of English and Kazakh languages. On the basis of universal typological models of zoomorphic metaphor, the author identified seven types of metaphorical meanings of zoomorphisms in English and Kazakh: «animal appearance - human appearance», «animal behavior - human behavior», etc.

Key words: English, Kazakh, zoomorphic metaphor, metaphorical meaning, model, anthropomorphism.

Метафора академиялық мәтіндер мен оқу процесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Олардың пайдаланылуы аялық білімдерді ғана емес, мәтіннің қайта құрылымдануы үшін қажетті белгілі бір когнитивтік машықтарды талап етеді. Қарсы жағдайда метафораларды түсіну мүмкін емес, себебі олардың анализі метафоралық емес, сөздің логикалық ережелері бойынша жүзеге асады. Мәтінді қабылдауда адамдардың эмоциялары, стереотиптері және когнитивтік стильдері маңызды рөл ойнайды.

Өткен ғасырлардан қазіргі уақытқа дейін медицинада қатал терминдер емес, метафоралардың пайдаланылуы белгілі. Бұл – ақпаратты кодтаудың ерекше түрі. Метафоралық терминдер концентрленген салыстыруды білдіреді және олардың пайдаланылуы халықтардың дүниені тану ерекшеліктеріне байланысты болып келеді.

Сонымен қатар метафораны пайдалану негізінде ол терминдерді түсіну әлдеқайда жеңіл болады. Сол себепті медициналық ғылымның қазіргі уақытта ілгері дамып кеткендігіне қарамастан, терминге балама ретіндегі зооморфизмдердің пайдаланылуы тоқтамады. Мысалы, сиптом, синдром ауру атаулары ретінде 3500 метафора қызмет етеді (олар көп тілге тән және калька негізінде өзге тілге аударылады). Себебі метафораларды пайдалану негізінде құбылыс туралы түсінікті жеңілрек игеруге болады. Оларға мысал ретінде жоғарыда келтірілген *жылан терісі, қоянжырық, құс төс, маймаңдап басу, үлкейген жүрек* терминдерін атай аламыз.

Медицинада термин ретінде пайдаланылатын зооморфизмдерге кеңінен тоқталсақ.

XX-XXI ғасырлар тоғысындағы медицинаның барлық салаларының жедел дами түсуі мамандандырылған терминологияның максималды тұрғыда нақты әрі дұрыс пайдаланылуын қажет етті. Оның көмегінсіз ғылыми ақпаратты тиімді тіркеу мен беру мүмкін емес еді. Заманауи интернационалды медициналық терминология жүз мыңдаған терминдерден тұрады. Аталмыш терминдер әртүрлі уақытта әртүрлі мемлекеттерде туындап, пайдаланылып жатты. Дегенмен бұл терминдердің көбі латын және грек лексикасы негізінде туындады. Әрі заманауи дәрігердің кәсіби құзыреттілігінің бір тұсы – медициналық терминдер құрылымын түсінуде. Бұл жағдайда мамандарға теориялық терминтану көмекке келеді. Жекелей алғанда латын медициналық терминологиясы көмек болады. Медициналық терминология сөздігі негізінде жануарлар, құстар, жәндіктер және олардың дене мүшелері атауларынан құралған бірнеше медициналық терминді келтірсек.

Ескере кететін жайт, зерттеу еңбегіміздің теориялық тұсында біз терминология мәселелерінде көп терминдердің көне грек-латын тілдерінде қалыптасып, көпшілікке түсініксіз қалатындығын айтқан едік. Десе де, төменде келтірілген грек-латын тілдері зооморфтық метафоралар негізінде туындаған. Яғни терминдерді қалыптастырудағы басты мақсат – халыққа ол атауларды оңай түсіндіру.

Amnion (amnos-қозы) – қағанақ суларын қамтитын ұрықтың ішкі қабығы.

Cutis anserina (anserinus-қаз) – суықтан, қорыққаннан туындайтын терінің пилomotorлы реакциясы.

Aegrophonia (aigos-ешкі) – эгофония, ешкі дауысы, «ешкінің бақылы»

Alopecia (alopex-түлкі) – алопеция, шаштың түсуі, әдетте баста.

Antitragus (tragos-теке) – құлақ жарғағының құлақ бүртігіне қарсы жатуы.

Buphthalmus (bus-енеке) – буфталъм, енеке көзі, көз алмасының патологиялық үлкеюі.

Bulimia (bus-енеке) – булимия, лезде жоғарылайтын тәбет, ашығудың асқынуы, қарын ашуының қоймауы.

Lycorexia (lykos-қасқыр) – ликорексия, булимия.

Derattisatio (rattus-егеуқұйрық) – дератизация, егеуқұйрықтардың, тышқандардың көзін жою.

Desinsectio (insectum-жәндік) – дезинсекция, жәндіктерді жою.

Echinococcus (echinos-кірпі) – эхинококк.

Elephantiasis (elephas-піл) – элифантизм, піл ауруы, тері мен теріс асты ұлпаларының қалыңдауы.

Hyphomycetes (hyphe-өрмек) – гифомицеттер, спора туындатушы жіп тәрізді саңырауқұлақтар.

Ichthyismus (ichthys-балық) – ихтиизм, балықпен улану.

Ichthyōsis (ichthys-балық) – ихтиоз, терінің қабыршақтануы жаппай аномалиясы.

Formicatio (formica-құмырсқа) – бойдың түршігуін сезу; парестазияның бір түрі.

Hipposampus (hippos-ат) – ат басты кішкентай теңіз балығы, мидың бүйір қарыншасындағы дүрдию.

Аталған зооморфизмдер термин ретінде антикалық уақыттан жиырмасыншы ғасырға дейін қалыптасты. Мысалы, *bulemia* термині Гиппократ кезінде туындаған болса, *vaccinium* термині он тоғызыншы ғасырда қалыптасты. Жоғарыда келтірілген мысалдар негізінде медицинадағы зооморфизмдердің бәрі латын тілінде туындады деп кесіп айтуға болмайды. Себебі олар жекелеген тілге аударылып та, өзінің зоонимдік сипатын сақтап қалып жатты.

Келтірілген мысалдардан біз кейбірінің қазақ тілінде термин ретінде қолданылуында зооморфтық сипатын сақтайтынын, кейбір терминдердің өзгеше атауға ие болатындығына көз жеткіздік.

Зооморфизмдердің пайдаланылуы тек медицинаға ғана тән емес. Мысал ретінде әскери авиация терминдерін атай аламыз. Ұшақ түрлерінің атаулары осыған дәлел: *Tu-16 Badger* кеңестік ауыр көпмақсатты ұшағы, жоғарғы жақтағы фюзеляждың бас жағындағы екі жолақтың борсыққа ұқсайтындығына байланысты осындай атауға ие болды. *Tu-2 Bat* кеңестік жоғары жиілікті түнгі бомбалаушысы қарсыластың кемелеріне нақты соққыларды жасау үшін пайдаланылған. Оның қанаттарының кең жайылуы жарғанатқа ұқсайтын болғандықтан, осындай атауға ие болған. *Tu-95Bear* кеңестік стратегиялық бомбалаушысы әлемдегі ең қуатты турбовинтті қозғалтқышқа ие болып қала беруде. Аю – дүниежүзіндегі ең ірі жануарлардың бірі болғандықтан, әрі жылдам жүгіру қабілетіне ие болғандықтан, осы бомбалаушыға аю атауы берілді. *3M Bison* және *Tu-4Bull* стратегиялық бомбалаушылары өздерінің үлкен аумақтарына байланысты бұқа атауына ие болды. *Yak-24 Horse* транспорттық тікұшағы төрт тіреуіш шассидің болуына байланысты ат деп аталады. *B-8Mole* кеңестік ұшақ-амфибиясы өзен-көлдері бар аумақтарда ұшуға арналған, ал оның сорғыш бөлігіндегі құрылымдық ерекшелігі көртышқанға ұқсайтындықтан, солай аталған. Оқу-әскери ұшақтар жыланға ұқсайтын болғандықтан *F-16N Viper* және *A-22 Piranha* деген атауларға ие болған. Бұл терминдер бастапқыда орыс тіліне, кейін қазақ тіліне аударылып, өздерінің зооморфизмдік қасиеттерін сақтап қалған.

Кез келген ауа райына төзімді жойғыш-тосқауылшы *Mig-31 Foxhound* («Аңшылық төбеті») әуе нысандарын шекті кіші, кіші, орта және жоғары биіктіктерде күндіз де, түнде де, қарапайым да, күрделі де метео жағдайларда ұстап алу және жою үшін арналған. Әуе нысандарын анықтау қашықтығы 200 км-ға дейін жетеді. Ал аңшылық төбеттеріне келетін болсақ, жыртқышты анықтау үшін оған жыртқыш ізімен толыққанды қалжырауға дейін жүру қажет болады. Кеңестік *Mig-15Falcon* («Сұңқар») жойғышы, *F-15 Eagle* («Бүркіт») екпінді тактикалық жойғышы, *F-16 Fightingfalcon* («Сұңқар») жойғышы, *Sikorsky S-67 Blackhawk* («Ақтүйғын») екпінді шабуылдаушысы белсенді әуе шайқасын жүзеге асыру үшін арналған. Олар қарсы тараптың атқылағыш машиналарын, жердегі нысандарды жояды, барлау міндеттерін және әскери істерді бақылау міндеттерін орындайды. Жыртқыш құстар (сұңқарлар, бүркіттер, ақтүйғындар) ұшу кезінде жылдамдықты дамытып, орағыту қабілеттеріне ие. *F-117 Nighthawk* («Үкі») ұшағы қарсыластың жүйесіне жасырын ену және әскери инфрақұрылымның жер бетіндегі стратегиялық тұрғыда маңызды нысандарын жою үшін арналған. Ұшақ құрылымы стелс-технологияға негізделген. Үкілер – түнгі құстар, олар түнгі уақытта еш кедергісіз ұшып жүре береді. Үкілер ұшқан кезде дыбыс шығармайды және ұйықтап жатқан құстардың жанына білдіртпей қону қабілетіне ие. *F-21 Lion* («Арыстан») көпмақсатты жойғышы, *Jaguar GR.1B* («Теңбілшер»), *JH-7A Flying Leopard II* («Барыс»), *Panther* («Пантера») жойғыштары мысық тұқымдас жыртқыштар секілді тез жылдамдық пен шапшаң реакцияға ие .

Байқағанымыздай, зооним-терминдер әскери авиация терминологиясында кеңінен пайдаланылған. Метафоралық ауысым нәтижесінде туындаған техниканың әртүрлі бірліктерінің атауы шынайы атауларына қарағанда жиірек пайдаланылатындығы әрі көпке мәлімірек болуы ақиқат. Мұндай жағдайда жануарлардың атаулары техникалық құралдардың «визит карточкасына» айналады. Сол себепті мамандар тіліндегі техникалық зоонимдердің тек стилистикалық емес, сонымен қатар мағыналық жүктемеге ие екендігі туралы болжауға болады. Жалқы есім ретінде көрініс таба келе, зоонимдер белгілі бір мағыналық және стилистикалық жүктеме қызметін орындайды, тұрмыстың жаңа аясына түседі, өзінің энциклопедиялық ақпаратынан айырылады, техникалық құралдарды атау үшін қажет жаңа атауға ие болады. Осылайша, жалқы есім айтарлықтай ақпараттық сыйымдылыққа ие болады, мейлінше жоғары эффектпен пайдаланылуының кең диапазонын қамтамасыз етеді. Жоғарыда мысал ретінде келтірген әскери авиация терминдеріне мысалдарды жинақтап келтірейік:

Кесте 1 – Қазақ және ағылшын тілдеріндегі авиация саласында кездесетін зооморфизмдер

Ағылшын тіліндегі баламасы	Қазақ тіліндегі баламасы
Eagle	Бүркіт
Badger	Борсық
Bat	Жарқанат
Bear	Аю
Bison	Бизон
Bull	Бұқа
Horse	Ат
Mole	Көртышқан
Viper	Улы сұр жылан
Piranha	Бөрібалық
Foxhound	Аңшылық төбеті
Falcon	Сұңқар
Eagle	Бүркіт
Fighting falcon	Сұңқар

Осылайша біз зооморфизмдердің ғылыми-көпшілік және ғылыми-техникалық әдебиетте перифраз ретінде қызмет ететіндігіне көз жеткіземіз (зат не құбылыс атауын оның белгілері немесе өзіне тән сипаттарына нұсқаумен атауын өзгерту). Перифразды пайдалану мәтіннің бейнелілігін күшейту қабілетімен ғана емес, аталмыш контексте көрініс табатын сипатталатын заттың белгілі бір сапаларын, ерекшеліктерін бірінші кезекке қоюдың күшейтілуімен түсіндіріледі. Осылайша, қандай да бір мәтінде пайдаланылған перифраздың көмегімен қандай да бір техникалық құрал туралы қосымша ақпаратты иеленуге болады. Мысалға «Сарышаян» танкі барлау машинасы ретінде пайдалануға арналған. Аталмыш танк кішігірім көлемге ие, бұл габариттері үлкен машиналарға қарағанда оның тар таулы және орман жолдарында пайдаланылуына мүмкіндік береді. Өзінің ықшамдылығы, шапшаңдығы және лезде өлімші соққыға әкелетін мүмкіндіктеріне байланысты ол «Сарышаян» аталып кеткен. Екінші бір танк «Барыс» жинақылық, от қуаты, броньді қорғанысы, ептілігі, жылдамдылығы, төзімділігі секілді қасиеттері арқылы барысқа ұқсай түседі [2].

Аталмыш зооморфизмдер-терминдердің ағылшын тілінен орыс тіліне, кейін қазақ тіліне аударылып, енуі арқылы өзінің зоонимдік табиғатын сақтағанына куә боламыз.

Және тағы бір байқалатын ерекшелік, зооморфизмдердің аталмыш саладағы сандық анализі жануарлардың әртүрлі класстары атауларының әртүрлі деңгейде көрініс тапқанын және әртүрлі бағалаушылық мағыналарды білдіретіндігін көрсетті. Авиация саласында жыртқыштардың атаулары (жыртқыш жануарлар мен жыртқыш құстар) ең көп кездеседі. Ол

занды болып табылады. Себебі жыртқыш жануарлар және құстар қорқытатын сырт келбетке ие, ал олардың күнделікті әрекеттері құрбанды немесе қарсыласты жоюға бағытталған. Белсенділіктің төмендеуіне қарай әскери авиацияда пайдаланылатын жануарлар класын былайша тізуге болады: тұяқты жануарлар, балықтар, бауырмен жорғалаушылар, жәндіктер, жыртқыш құстар, қосмекенділер және үй жануарлары.

Осы мысалдардан зооморфизмдердің әлемнің бағалаушытық бейнесін қалыптастыратынына және белгілейтініне көз жеткіземіз. Зооморфизмдер мағыналарының лингвистикалық ерекшелігі сипаттама мазмұнының шынайы лингвистикадан тыс нысанның сапаларына ғана емес (біздің жағдайда жануарлардың), сондай-ақ ұжымдық тілдік санамен нысанға тіркелетін сапаларға негізделеді. Тіл аталмыш сапаларды денотатқа тән сапа ретінде бекітеді. Бұл өз алдына нысан атауларын белгілі бір сапалар эталоны ретінде қарастыруға мүмкіндік береді [3, 27-б.].

Қазіргі уақытта жануарлар, құстар немесе бауырмен жорғалаушылардың атауы құрамына кіретін терминдерді зерттеу мәселесі жеткіліксіз зерттелген. Сондай-ақ технология әлемі үнемі даму үстінде. Бұл өз алдына жаңа құрылғы туралы ақпаратқа жедел әрекет ету және ақпаратты синхрондау қажеттілігін тудыруда. Сәйкесінше жаңа термин бірліктердің туындауына ықпал етуде.

Нарыққа жаңа құрылғының келуіне байланысты оған жылдамырақ ат ойлап табу қажеттілігі туындайды. Ол оның сыртқы қасиеттерімен бірге сипаттамаларын да есепке алуы керек. Аталмыш терминді құру қажеттілігіне байланысты маман сөздігі ғылыми-техникалық бағыттағы мәтіндерде кездесетін және мазмұндық жүктемемен бірге белгілі бір стилистикалық жүктемеге ие зоонимдермен толығады.

Техникалық зоонимдерді үш топқа бөліп қарастыруға болады:

1. жалпы пайдаланылатын – олардың тілде пайдаланылуы норма болып табылады және олардың мағынасы тар шеңбердегі мамандарға ғана емес, сонымен қатар белгілі бір ғылым аясына қатысы жоқ адамдарға да түсінікті болады;
2. ауызекі (кәсіби жаргон құрамында пайдаланылатын зоонимдер);
3. узуалды зоонимдер – белгілі бір ортада ғана пайдаланылатын зоонимдер (мамандану аясы, әртүрлі әскери құрамалар және бөлімшелер). Бұл топқа жазушылардың бірлі-жарым топтарында немесе анықтамалық әдебиетте пайдаланылатын техникалық зоонимдерді жатқызуға болады

Кесте 2 – Ағылшын тіліндегі техникалық термин-зоонимдердің жасалу ерекшеліктері

Термин	Аудармасы/анықтамасы	Құрылымдық үлгі типі
Dogs	Тиімділігі аз, келешегі жоқ кен орындары	Дара зат есім
Alligator grip wrench	Газды кілт, құбырларға арналған тісті кілт	Күрделі зат есім
Crow's foot	«Қарға табаны» (беттегі ақау)	Күрделі зат есім

Терминологиялық бірліктердің келтірілген мысалдарынан ағылшын тіліндегі зоотерминдердің бірнеше сөздің тіркесуі арқылы жасалатындығына көз жеткіземіз. Оның ішінде көбірек кездесетіні – екі сөзден құралған зоотерминдер. Күрделі ағылшын зоотерминдеріне келтірілген морфологиялық анализ аталмыш лексикалық бірліктердің кеңінен таралған құрамдас элементтері ретінде көбіне зат есім мен етістіктің көрініс табатындығын көрсетті.

Негізінде зоонимдердің ғылыми-техникалық терминдерді жасауда рөлі жоғары. Екі және одан да көп сөздерден құралған терминологиялық бірліктердің еркін сөз тіркестерінің негізінде туындайтындығына қарамастан, жануарлардың атаулары – барлық қарастырылатын терминдерде тұрақты болып табылатын маңызды құрамдас. Р.А. Карам өзінің зооморф туралы еңбегінде «жануар әлеміне қатысы бар» семадан тұратын морфема деп келтіреді. Мұндай морфема мынандай сипаттарға нұсқау мүмкін:

- 1) жануардың өзіне;
- 2) оның тіршілік әрекетіне;
- 3) жануарларға қатысы бар өнеркәсіп саласына;
- 4) жануарларды зерттейтін ғылымға;

5) жануарларды бағушы адамдарға және т.б [4, 8-б.]. Зооморфты метафоралар әдетте күрделі сөздердің құрамдастары ретінде қызмет етеді: аңшылық шаруашылығы, аң фермасы, аңшы, балық өнімдері, балықты қорғау, жібек иіру, араның бал ұясы, ара терапиясы және т.б. Аталмыш бірліктердегі зоологиялық морфемалар тіршілік иесі ретіндегі жануарларға нұсқамайды, дейктикалық қызметті атқарады – жануарларға, оның белгілеріне және қасиеттеріне қатыстыға нұсқайды. Э.А. Кацитадзе бағалауыш анималистік атауларды – зооним метафораларды белгілеу үшін күрделі терминологиялық туындыларды пайдаланғанды жөн көреді. Ол жерде өзге сапалы семантикалық мәнділік баса ерекшеленеді. Ол адамға бейнелі сипаттаманы берумен қатар сөздің бастапқы мағынасын да сақтайды [5, 6-б].

Зоонимдердің ғылыми сипатталуы жақын арада ХХІ ғасырда басталды және ономастиканың жаңа тарауының – атаулар туралы ғылымның қалыптасуына негіз болды. Қазіргі уақытта зоонимдік проприальді бірліктердің жүйеленген жалпы жіктемесі жоқ, себебі ономатологтармен ұсынылған жіктемелер талғамалы, әдетте локальді сипатқа ие. Себебі белгілі бір жануардың бір түрін, немесе бір орнын, немесе зоонимдердің белгілі бір сипаттамалары не типтерін қамтиды. Зоонимдердің жіктемесін үш тип бойынша келтіруге болады:

- 1) сыртқы бейне семасы;
- 2) қызмет семасы;
- 3) сапа семасы.

Мағынаны аталмыш қарама-қарсы ауыстыруда «сыртқы бейне» және «жануардың қызметтік қасиеттері» қызмет етеді. Аталмыш лексемалар (зоонимдер) бірнеше типке бөлінеді:

- 1) екінші реттік метонимиялық мәнге ие лексемалар;
- 2) екінші реттік метафоралық мәнге ие лексемалар;
- 3) екінші реттік мән ретінде метонимиялық та, метафоралық та мәнге ие лексемалар.

Мұндайда ауысымның екі түрі ерекшелене түседі: метафоралық (адамның белгілеріне мағынаның ауысуы) және метафоралық-жеке басылық емес (жансыз затты белгілеу).

Осылайша, термин жүйелері құрамындағы аталмыш лексемалардың қызмет етуін айқындаушы фактор және олардың сөйлеу процесінде пайдаланылуы адам әлемі мен жануар әлеміндегі параллелизм табылады. Осы қағидатқа сәйкес, жануардың сипаттамасына сәйкес ассоциациялардың қалыптасуы жүзеге асады. Олар кейін сәйкесінше тілдік лексикалық эквивалентті иеленеді. Техникалық зоонимдер әртүрлі қызметтерді атқаруы мүмкін: техникалық құралдарға қысқаша атауы беруі мүмкін; техникалық аппараттар, құрылғылар мен құбылыстарды сыртқы да ішкі де жақтарынан әртүрлі аспаптар мен құрылғылардың сапасын бағалай отыра сипаттай алады. Мысал ретінде мұнай-газ саласын келтіре аламыз: Dog – 1) қамытша; мойынжіп; құлақ; 2) тіс; қармақ; қапсырма; қармау; 3) шүріппе, шаппа; ысырма; 4) тоспа. Casing dog – құбырқармағыш, latch dog – ысырмасы бар қармауыш құрылғы, lifting dog – шығыршық, құлақша, locking dog – құлып шаппасы, pipe dog – құбыр кілті, dog-holt – қайыратын бұран. Сонымен қатар dog leg кері коннотацияға ие: 1) ұңғыманың оқпанына бағыттың лезде өзгеруі; 2) лезде бүгілу (арқанның құбырлары). Анималистік лексиканың ауыспалы мағыналарының зерттелуі сол тілді пайдаланушы адамдардың мәдениеті мен тұрмысы туралы көбірек білуге жәрдемдеседі. Лексика мен оның семантикалық процесстері тілдің өзге деңгейлеріне қарағанда тілді ұжымның өмірі мен қызметімен байланыстырады.

Қазақ тіліндегідей, ағылшын тілінде ғылыми-техникалық қызметтің балама категориялары бар: 1) білдектер мен машиналар, пайдаланудың өзге құралдары: «rathole digger» (жетекші құбыр үшін шурфты бұрғылау үшін қажет білдек); «rillcat» (өздігінен

жүретін бұрғылау агрегаты (жыланбауыр жүріс); «sawhorse» (арамен кесетін құрал); «kitten cracker» (каталитикалық крекингтің аз көлемде орналастырылуы); 2) тұрмыста пайдаланылатын бұйымдар: «hand dog well» (қолмен бұрғыланған ұңғыма); «semiwildcat» (пайдалану-барлау ұңғымасы); «monkey hole» (бір жерден екінші орынға өтудегі кішігірім өткел); «fish scales» (құбырлар мен бұрғылау снарядында туындайтын қабыршақтар (эктастар не тотықтықтар) 3) машиналар мен механизмдердің жеке бөліктері, оны ішінде қозғалтқыштар : «donkey engine» (кішігірім стационарлы қозғалтқыш); «cat bead» (алмазды бұрғылау білдектерінің қосымша орауышы); «catwhisker» (нүктелі диодтың байланыс түкшесі); «gam» (превентордың ілмекті элементі); 4) жеке операцияларды орындау үшін қажет құрал-саймандар мен аспаптар : «alligator grip wrench» (газды кілт); «butterfly screw»(құлақты бұранда); «fish-bolt spanner» (түйіспе үшін қажет сомын кілт); «pig» (құбырсымның ішіне енгізілетін және мұнай немесе газдың ішкі ағынымен құбыр қабырғаларын тазарту үшін қажет құрал); 5) жұмыс процестері, операциялар, құбылыстар мен режимдер: «piggyback» (автомобильді және теміржол көлігі жүктерімен автоприцептерді тасымалдау); «birdbeak bonding» («күс тұмысығымен» термокомпрессионды дәнекерлеу); «spud fishing» (үзілген кранды және құралды ұстап алу (соққылы-арқанды бұрғылау кезінде ұңғымада); «wildcatting» (толыққанды зерттелмеген кен орнында ұңғымаларды бұрғылау).

Барлық құрамында зоокомпоненттері бар ағылшын тіліндегі ғылыми-техникалық терминдер аталмыш терминологиялық бірліктер құрылған сөз тудыру үлгісі құрылымына сәйкес белгіленген топтарға бөлінеді:

1) «зат есім» + «зат есім» формуласы негізінде құрылған терминдер - actual horsepower, cat claw, dog clutch;

2) бір ғана сөзден тұратын терминдер немесе бірігу жолымен туындаған терминдер – drillcat, horsepower, fisheye, piggyback;

3) тәуелдік жалғау көмегімен туындаған термин (яғни 's жалғауы арқылы жасалған) - cat's eye, bull's-eye structure;

4) үш және одан да көп сөздерден құралған терминологиялық сөз тіркестері - fish tail bit, to frog up a wall, fish-bellied beam;

5) зоонимдердің (немесе жануардың дене мүшелері бөліктері) -ing, -ed, немесе –er жұрнақтарымен жасалған терминдер - spud fishing, debugging, bulldozer, watchdog timer, fish-bellied;

6) «күрделі зат есім + зат есім» құрылымына ие терминдер - bullhead method, bullnose plane, cockpit check, fishtail burner [6].

Қорыта айтатын болсақ, зооморфизмдердің әртүрлі салаларда термин ретінде белсенді қызмет етуі олардың қарастырылу аясының кеңеюіне байланысты. Соңғы уақытта жануарлар атауларын лингвомәдениеттану және өзге де тілдік пәндер шеңберінде қарастыру мәселелеріне қатысты қызығушылық артуда. Аталмыш лексика феноменін түсінуге халық әлемінің бейнесін зерттеу түрткі болуда. Әлемнің этнотілдік бейнесіне айтарлықтай ықпал ететін факторлардың ішінде қоршаған ортаның ажырамас бөлігі ретіндегі жануарлар әлемі ерекше орынды иеленеді. Адам өміріндегі жануарлар рөлі де әркез жоғары болатын. Дамудың бастапқы кезеңдерінде адамдар өздерін жануар деп түсініп, оларға өз туыстары ретінде қарады. Тарихтың даму барысында адам мен жануар арасындағы қатынас өзгерді, десе де, өз маңызын жоймады. Сол себепті фауна өкілдерін білдіретін сөздер адамдарда фауна өкілдерінің сырт келбеттері, мінез-құлықтары, жүріс-тұрыстары жөнінде ассоциативтік түсінік тудырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бернюкевич М.Г. Зооморфизмы в медицинской терминологии. – Минск, 2016. – 266 с.
2. Мелехов А.Е., Путова И.Н. Зооморфные метафоры в авиационной терминологии английского языка. – 360 с.

3. Путова И.Н., Овчинников М.А. Специфика функционирования зооморфизмов в военной авиации // Science Time. – № 2 (14) / 2. С – 75.
4. Карам Р.А. Структура и семантика зоокомпозигов в русском языке. – Елец-2010. – 24 с.
5. Кацитадзе Э.А. Метафоризация зоонимов в немецком языке: автореф. дис., к.ф.н. – Тбилиси, 1985. – 19 с.
6. Зеленская А.В. Бионимичная метафора (зоометафора), как один из компонентов научно-технических терминов (на материале русского, английского и немецкого языков). – Томск, 2016. – 168 с.
7. Куражова И. В. Имена животных как отражение ценностной картины мира в английской лингвокультуре: автореф. дис. ... канд. филол. наук . - М., 2007.– 156 с.

МИДЫҢ ОҢ ЖӘНЕ СОЛ ЖАҚ ЖАРТЫ ШАРЫ

Амангалиева Дана Акимжановна

«Психология» білім беру бағдарламасының 2 курс студенті

Оспагамбетов Г.О.

Аға оқытушы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада Мидың оң және сол жақ жарты шарлары: айырмашылық неде және оны қалай дамыту керектігі қарастырылады.

Түйінді сөздер: .Ми. Оң жақ жарты шар. Сол жақ жарты шар.

ПРАВОЕ И ЛЕВОЕ ПОЛУШАРИЯ ГОЛОВНОГО МОЗГА

Амангалиева Дана Акимжановна

Студент 2 курса образовательной программы «Психология»

Оспагамбетов Г.О.

Старший преподаватель

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В этой статье обсуждаем правое и левое полушарие мозга: в чем разница и как его развивать.

Ключевые слова: Мозг. Правое полушарие Левое полушарие.

RIGHT AND LEFT HEMISPHERES OF THE BRAIN

Amangalieva Dana Akimzhanovna

2nd year student of the educational program «Psychology»

Ospagambetov G.O.

Senior Lecturer

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In this article, we discuss the right and left hemispheres of the brain: what is the difference and how to develop it.

Key words: Brain. Right hemisphere Left hemisphere.

«Ми әлі күнге дейін ғылым үшін ең үлкен құпия болып қала береді»

Бұл шынымен де солай. Елестетіп көріңізші, сіздің басыңызда 2,8 миллион шақырым болатын ең күрделі нейрондық желі бар. Бұл айға 7 рет ұшу немесе жерге 68 рет ұшу үшін жеткілікті.

Бүгін біз сол және оң жарты шарлардың не үшін жауап беретінін және оларды неге үйрету керек екенін анықтауға тырысқымыз келеді.

Әрине, біздің миымыз бицепс сияқты емес, бірақ оған бірдей қарқынды жаттығулар қажет. Егер ми әртүрлі тапсырмалар мен ойлау процестерімен жүктелмесе, ол "ақымақ" және жалқау бола бастайды, кейінірек ол шығармашылық және танымдық функцияларды толығымен тоқтатады.

Мектептегі биология сабақтарын еске түсіріңіз

Адамның миы екі жарты шардан тұрады - оң және сол. Бұл бөліктер ми қыртысымен бөлінеді, бірақ ақпарат алмасу корпус «callosum» деп аталады. Қысқаша айтқанда, сол жақ

жарты шар негізінен талдау мен логикаға, ал оң жақ - бейнелер мен түйсігі үшін жауап береді. Әр адамның миы біркелкі жұмыс істеуі керек, бірақ бұл болмайды. Әрқашан жарты шарлардың бірі екіншісіне қарағанда белсенді жұмыс істейді. "Біздің миымыздың сол немесе оң жартысының Үстемдігі жеке тұлғаның түрін анықтайды" дейді. Жалпы алғанда, адамдар сол "техникалық" жарты шардың белсенділігі басым ойшылдар мен мидың басында оң "гуманитарлық" жарты шар бар суретшілерге бөлінеді. Рас, оның таза түрінде мұндай түрлер өте сирек кездеседі

Сол жарты шардың не үшін жауап беретінін толығырақ қарастырайық:

Логикалық ойлау;

Барлық фактілерді талдау;

Тілдік қабілеттер;

Сөйлеуді бақылау;

Қабілетін, оқуға және жазуға;

Фактілерді, күндерді, есімдерді есте сақтау және соңғысын жазу;

Сөздердің тура мағынасын түсіну;

Ақпаратты кезең-кезеңмен өңдеу;

Сандар мен таңбаларды тану;

Математикалық есептерді шешу;

Дененің оң жартысының қозғалысын бақылау.

Сол жарты полярлы табиғат

Мұндай адамдар ұйымшылдық пен тәртіпті жақсы көреді, олар әрқашан барлық мерзімдер мен кестелерді сақтауға тырысады. Ақпаратты есту арқылы қабылдау оңай. Олар өз іс-әрекеттерінде жанның импульстарын емес, ақыл-ойды басшылыққа алады. Аяқталмаған және абстракциялар оларға жат, пішін мен мағынаны бірінші орынға қояды. Олар өте белсенді және өз болашағын оңай болжай алады. Кейбір жағдайларда олар тапқырлық пен парасаттылықты көрсетеді. Сондай-ақ оларға оптимизм мен көңілділік тән.

Сол жақ жарты шарға ғалымдар, сәулетшілер, инженерлер, бағдарламашылар, дизайнерлер, бағдарламашылар жатады деп саналады. Айтпақшы, сол жақ жарты шарлары басым адамдар тек 30 пайызды құрайды.

Физикалық белсенділік мидың жұмысымен тығыз байланысты екендігі бұрыннан белгілі. Егер сіз сол жақ жарты шарды дамытуды мақсат етсеңіз, осы жарты шарды басқаратын дененің жағын барынша пайдалануға тырысыңыз. Мысалы, дененің оң жағымен жұмыс жасаңыз: тек оң қолыңызбен жонглинг жасаңыз және тек оң аяғыңызға секіріңіз. Математикалық есептерді қарапайымнан күрделіге дейін шешіңіз. Кроссвордтарды шешіп, жұмбақтар, жұмбақтар жинаңыз. Тапсырмаларды логика бойынша шешіңіз.

Оң жарты шар не үшін жауап береді:

Интуиция;

Ауызша емес ақпаратты өңдеу, ол сөзбен емес, символдармен және суреттермен көрінеді;

Ақпаратты кезең-кезеңмен емес, параллель өңдеу;

Орналасқан жерді және кеңістіктік бағдарлауды қабылдау;

Мозаикалық пазл суреттерін жасау;

Музыкалық қабілеттер, сонымен қатар музыканы қабылдау қабілеті;

Метафораларды түсіну;

Біреудің қиялының нәтижелерін түсіну;

Біз еститін немесе оқитын нәрсенің тура мағынасын түсіну ғана емес. Мысалы, "ол менің құйрығыма ілулі" деген тіркес оң жарты шарды түсінеді;

Армандар мен қиялдар;

Әр түрлі әңгімелер жазу;

Бейнелеу өнері қабілеті;

Әртүрлі ақпараттың үлкен көлемін бір мезгілде өңдеу;

Талдауды қолданбай, мәселені тұтастай қарастыру;

Тұлғаны тану, әртүрлі белгілердің жиынтығын бірлік ретінде қабылдау;

Мистика, ғажайыптар мен жоғары күштерге сену;

Дененің сол жақ жартысының қозғалысын бақылайды. Сол қолыңызды немесе аяғыңызды көтерген кезде, оны көтеру командасы оң жарты шардан шыққанын білдіреді.

Оң жарты шардың сипаты

Бұл адамдар өте эмоционалды, жанашырлыққа, жанашырлыққа қабілетті. Жақын сәтсіздіктер. Олардың көңіл-күйі жиі тұрақсыз: олар себепсіз оптимизм мен депрессияға бейім. Олар бәрін жақсы мен жаманға, ақ пен қараға бөледі, көбінесе ымыраға келе алмайды. Эмоциялар олардың ақылынан жоғары көтеріледі.

Оңшылдарға суретшілер, мүсіншілер, ақындар, әншілер, суретшілер, сайып келгенде, барлық романтиктер жатады деп саналады.

Оң жарты шарды қалай дамытуға болады.

Сондай-ақ физикалық белсенділікке жүгініңіз. Оң жарты шарды дамыту үшін дененің сол жағымен жұмыс істеу керек. Мысалы, сіз сол қолыңызбен сурет сала аласыз, сол аяғыңызға секіре аласыз, тек сол қолыңызбен жонглинг жасай аласыз. Қиялды дамыту үшін көркем көрмелерге қатысыңыз. Әр түрлі өнер түрлерімен айналысуға тырысыңыз. Музыка, сурет салу, өлең жазу және жаттау, көп оқу. Оқу адамның миын керемет ынталандырады және қиялын дамытады.

Осылайша, тек бір жарты шардың дамуына назар аудармаңыз, екеуін де жаттықтыруға тырысыңыз, өйткені проблемаларды шешуде және басқа ойлау процестерінде оң және сол жарты шарлар бірге жұмыс істейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Базылевич, Т.Ф. Дифференциальная психофизиология и психология: Ключевые идеи: Монография / Т.Ф. Базылевич. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. – 340 с.
2. Данилова, Н.Н. Психофизиология: Учебник для вузов / Н.Н. Данилова; Рецензент Э.А. Костандов, Ю.А. Александровский. – М.: Аспект Пресс, 2012. – 368 с.
3. Данилова, Н.Н. Психофизиология: Учебник / Н.Н. Данилова. – М.: Аспект-Пресс, 2012. – 368 с.
4. Кабардов, М.К. Языковые способности: психология, психофизиология, педагогика / М.К. Кабардов. – М.: Смысл, 2013. – 400 с.
5. Забродин Ю.М., Лебедев А.Н. Психофизиология и психофизика. М.: Наука, 1977. 288 с.

АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫНДАҒЫ ВОЛОНТЕРЛІК ҚЫЗМЕТ

Анищенко Антонина Денисовна

«Филология» білім беру бағдарламасының студенті

Емельянова Елена Владимировна

Ғылыми жетекшісі, п.ғ.к., доцент

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада Ақтөбе қаласындағы волонтерлік қызмет, «Ана үйі» жобасы және оның қызметі егжей-тегжейлі қарастырылады. «Ана үйі» жобасына қатысушының тарихы ұсынылған

Түйінді сөздер: еріктілер, «Аналар Үйі», волонтерлік қызмет.

ВОЛОНТЕРСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ГОРОДЕ АКТОБЕ

Анищенко Антонина Денисовна

Студент образовательной программы «Филология»

Емельянова Елена Владимировна

Научный руководитель, к.п.н., доцент

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассматривается волонтерская деятельность в городе Актобе, подробно рассматривается проект «Дом мамы» и его деятельность. Представлены история участницы проекта «Дом мамы».

Ключевые слова: волонтеры, «Дом мамы», волонтерская деятельность.

VOLUNTEER ACTIVITY IN THE CITY OF AKTOBE

Anishchenko Antonina Denisovna

Student of the educational program «Philology»

Yemelyanova Elena Vladimirovna

Scientific supervisor c.p.s., docent

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses volunteer activities in the city of Aktobe, examines in detail the project «Mom's House» and its activities. The story of the participant of the project «Mom's House» is presented.

Key words: volunteers, «Mom's House», volunteer activity.

В 21 веке, кроме инновационных технологий и новаторских решений многих проблем, возникают и социальные проблемы, связанные с переходом на рыночную экономику, отсутствием приоритетных направлений в жизни, изменением ценностных ориентаций. Решаются эти проблемы с помощью психологов и немалый вклад при этом приходится на долю волонтеров.

В современных условиях волонтерская деятельность является одной из основных форм проявления социальной активности граждан. Волонтерская деятельность помогает получать новые знания, развивает навыки общения и поддерживает общественные инициативы. Прежде чем ознакомить вас с данной статьей, мы хотим что бы аудитория, которая будет получать информацию о волонтерской деятельности в городе Актобе, знала

основные понятие связанные с «волонтерским движением». В Казахстане волонтерская деятельность рассматривается как один из эффективных механизмов участия молодых людей и иных социальных групп в культурной, экономической и социальной жизни страны.

30 декабря 2016 года Президент Республики Казахстан подписал Закон о волонтерской деятельности, регламентируя таким образом правовую основу для волонтерства в Казахстане [3]. В данном законе впервые в Казахстане на законодательной основе предусмотрено определение «волонтер». Мы представляем две статьи из этого закона, что бы у вас появились основные понятия о «волонтерской деятельности»:

В настоящем Законе используются следующие основные понятия:

- 1) волонтер – физическое лицо, осуществляющее волонтерскую деятельность;
- 2) группа волонтеров – добровольное незарегистрированное сообщество физических лиц, образованное в целях совместного осуществления волонтерской деятельности, на которое распространяются нормы, установленные настоящим Законом;
- 3) волонтерская акция – мероприятие, направленное на решение конкретной социально направленной, общественно полезной задачи, выполняемой волонтерской организацией и (или) волонтерами, и (или) группой волонтеров;
- 4) волонтерская программа (проект) – системный комплекс мер, направленный на решение социально направленных, общественно полезных задач, с указанием мероприятий и ожидаемых результатов, выполняемых волонтерской организацией и (или) волонтерами, и (или) группой волонтеров;
- 5) волонтерская деятельность – добровольная социально направленная, выполняемая по свободному волеизъявлению общественно полезная деятельность, осуществляемая на безвозмездной основе в интересах физических и (или) юридических лиц;
- 6) организатор волонтерской деятельности – центральные и местные исполнительные органы, органы местного самоуправления, иные организации, а также физические лица, привлекающие волонтеров самостоятельно либо через волонтерские организации;
- 7) волонтерская организация – некоммерческая организация (за исключением религиозных объединений, потребительских кооперативов, а также общественных объединений в форме политических партий или профессиональных союзов), созданная и осуществляющая волонтерскую деятельность в соответствии с законами Республики Казахстан[2,с.53].

Статья 5. Принципы волонтерской деятельности

1. Волонтерская деятельность осуществляется в соответствии с принципами:

- 1) безвозмездности, добровольности, равноправия и законности деятельности волонтеров;
- 2) свободы в определении целей, форм, видов и методов, в выборе направления волонтерской деятельности, установленной настоящим Законом;
- 3) гласности и общедоступности информации о волонтерской деятельности;
- 4) солидарности, добросовестности и сотрудничества лиц, участвующих в волонтерской деятельности;
- 5) безопасности жизни и здоровья;
- 6) равноправного и взаимовыгодного международного сотрудничества в этой сфере.

2. Волонтерская деятельность не подменяет деятельность государственных органов и органов местного самоуправления по осуществлению их полномочий[2,с.156]. В городе Актобе соблюдаются все нормы данного закона и понятия. В составе более чем 35 волонтерских групп насчитывается 1500 волонтеров, в том числе 17 - в Актобе, 18 - в районах области. Волонтеры принимают активное участие во всех мероприятиях и социальных проектах, организованных в области. Волонтерские группы «Актобе қайырымды жандар», «Д.А.Р.» и «Жүректен жүрекке» оказывают поддержку людям с ограниченными возможностями, материальную, духовную и общественную помощь одиноким престарелым,

нуждающимся детям и сиротам, группы «Медико-волонтеры» и общества «Красного Полумесяца» работают по направлениям «Репродуктивное здоровье», «Первая медицинская помощь». Волонтеры «Актобе-Дыши», «Таза Өзен» работают в экологическом направлении, а группа «Зелло-Поиск» сотрудничает с органами по чрезвычайным ситуациям и правоохранительными органами по поиску пропавших людей. Нам удалось принять участие во многих волонтерских мероприятиях одни из них – это благотворительный концерт в доме мамы. Остановимся подробнее на реализации проекта «Дом мамы». «Дом мамы» – это не просто большой дом, в котором живут матери с детьми. «Дом мамы» - это масштабный, социальный проект, который оказывает психологическую помощь : беременным девушкам и молодым матерям до 30 лет, оказавшимся в трудной материальной и моральной ситуациях. Основная цель проекта - предотвращение отказа от новорожденных детей. Понимание актуальности этого проекта исходило из знаний о том, что ребенок без родительской опеки и воспитанный в системе интернатного учреждения лишается не только материнской заботы, но и автоматически попадает в группу социального риска, что влечет за собой высокие показатели преступности.

По оценке психологов проекта, 70% женщин при обращении в Дом мамы пребывают в депрессивном состоянии, которое можно оценить, как тяжелое, и имеют ряд специфичных для них психологических проблем. Это психотравмы (последствия перенесенного насилия, отвержения, потеря значимых отношений.), конфликтные отношения с близкими людьми (с отцом, матерью), отсутствие позитивной материнской поведенческой модели, выученная беспомощность, пассивная жизненная позиция, незрелость в партнерских отношениях, виктимность, размытые личные границы. Алгоритм работы, осуществляется мультидисциплинарной командой и включает основной спектр задач, который необходимо выполнить за период пребывания подопечной в Доме мамы. Рассмотрим подробнее эти задачи:

1 этап. Адаптация (состоит из трех частей)

1. Знакомство и сбор информации (беседа, наблюдение, психодиагностика). Проводится индивидуальная работа, направленная на снятие тревоги, страха, создание доверительных отношений. Проводится знакомство подопечной и ребенка с Домом мамы.

2. Проводится групповая работа, направленная на адаптацию в коллективе, обсуждение правил совместного проживания.

3. Психологом на основе результатов диагностики определяются основные мишени психологической помощи и предоставляются рекомендации координатору по адаптации подопечной к условиям жизни в Доме мамы.

2 этап. Постадаптационный период

1. Совместно с координатором, психологом, медсестрой и подопечной организуется обсуждение индивидуального плана, включающего весь спектр работ, нацеленных на предотвращение отказа от ребенка, психологическую реабилитацию и социальную адаптацию подопечной, прописываются конкретные шаги задачи, обозначаются сроки и определяются необходимые ресурсы для их достижения. Проводится обучение женщины основным навыкам планирования, целеполагания.

2. Продолжается наблюдение за психоэмоциональным состоянием подопечной и характером ее отношений с ребенком. Проводится реабилитационная работа согласно плану психологической помощи, в которой особое внимание уделяется формированию надежной

привязанности между ребенком и матерью. При необходимости проводится промежуточная диагностика.

3. Проводится работа с социальным окружением подопечной для актуализация внешних ресурсов, восстановление связей с близкими, партнерами, модерирование конфликтных ситуаций.

4. Организуются условия для овладения новыми навыкам, расширяющих возможности женщины для заработка и трудоустройства – шитье, кулинарное дело.

5. Регулярно (минимум раз в неделю) команда сотрудников обсуждает динамику состояния подопечной для внесения необходимых дополнений и корректировок в индивидуальный план.

3 этап. Подготовка к выпуску

1. Команда сотрудников совместно с подопечной обсуждает ход реализации индивидуального плана, отмечаются достижения, вносятся корректировки. Составляется список доступных ресурсов и возможностей женщины после выпуска из проекта, пошаговый план ее дальнейших действий.

2. Согласно задачам индивидуального плана, специалистами оказывается содействие в оформлении документов, трудоустройстве, обучении, поиске жилья и других действий, необходимых для социальной адаптации после выхода из проекта;

3. Проводится итоговая психодиагностика, с анализом динамики эмоционального состояния ребенка и матери, оценкой надежности привязанности и подготовкой заключительных рекомендаций.

4 этап. Выпуск

1. Проводится ритуал прощания с Домом мамы (письмо для подопечной о ее достижениях с рекомендациями, оформление альбома с фотографиями, с пожеланиями персонала и подопечных, письмо самой подопечной об ее опыте проживания в Доме мамы.)

2. С подопечной поддерживается дальнейшая связь, ей предоставляется возможность при необходимости обращаться за дополнительной помощью специалистов. Координатор осуществляет мониторинг жизненной ситуации женщины посредством звонков и приглашений к участию в мероприятиях Дома мамы. Таким образом, профессиональная деятельность сотрудников в Доме мамы характеризуется двумя основными подходами к вмешательству в ту проблему, которая лежит в основе трудной жизненной ситуации обратившейся женщины - воспитание и фасилитация. Воспитательный подход позволяет выступать в роли учителя, наставника, консультанта, эксперта, советовать, выслушивать, обучать. Фасилитативный подход позволяет исполнять роль пособника, помощника, сторонника или посредника в преодолении проблемы, когда очень важно ободрить женщину, объяснить ей сложившуюся ситуацию, мобилизовать ее внутренние ресурсы, обсудить всевозможные альтернативные направления и действия выхода из ситуации. Работа в сфере кризисной помощи предъявляет особые требования к профессионализму сотрудников Дома мамы. Это, во-первых, профессиональные навыки консультирования, ведения переговоров, модерирования конфликтных ситуаций. Во-вторых – знание специфики проблем и особенностей состояния женщин в кризисной ситуации (переживших психическую травму и насилие и т.п.). В-третьих, понимание специалистом своих задач и ресурсов в определенных ситуациях (конфликтов, насилия в семье или суицидального поведения), осознание того, какая помощь нужна клиенту, и кто может ее оказать помимо самого специалиста. В-четвертых, понимание и соблюдение принципов социальной работы, такие как

клиентоцентрированность, опора на собственные ресурсы клиента, конфиденциальность и др. Из сочетания этих и многих других аспектов работы в деятельности сотрудников Дома мамы вытекает необходимость владения профессиональными технологиями и стандартами, умение выстраивать работу внутри мультидисциплинарной команды. Очень важным аспектом профессиональной деятельности сотрудников кризисного центра является способность сохранять мотивацию, эффективность, избегая эмоционального выгорания. Для этого в проекте создана система профессионального сопровождения, которая включает два элемента: 1 - регулярная супервизия, позволяющая специалисту сохранять эффективность и получать качественную обратную связь о своей работе со стороны коллег и экспертов проекта получать помощь в формировании четкой профессиональной позиции, осознании границ своих профессиональных возможностей. Данная работа осуществляется в структурированном режиме и доброжелательной обстановке, в специально отведенное и достаточное время. 2 - постоянное обучение с приглашением опытных практиков в сфере социальной помощи, изучение новых технологий социальной помощи, расширение спектра профессиональных возможностей, а также обучение навыкам эмоциональной саморегуляции и поддержания личной эффективности. Так в общих чертах выглядит алгоритм работы Дома мамы, который был наработан за шесть лет деятельности проекта и является на данный момент одной из эффективных моделей социальной помощи, демонстрирующей существенное влияние на ситуацию с сиротством в стране. Нам удалось наблюдать историю одной из участниц этого проекта. Фатиме было всего 18 лет когда она обратилась в «Дом мамы». Про «Дом мамы» она узнала случайно, наткнувшись на волонтеров в соц сетях. Когда она только попала в этот проект, ее эмоциональное состояние было подавленным. На руках у нее был 3-х месячный малыш Аскар. Отец малыша отказался от них, когда Фатима была на 8 месяце беременности. Мамы у Фатимы не было только отец, который ежедневно оскорблял ее. Она была вынуждена приехать и проходить реабилитацию. 1 и 2 этапы ей дались тяжело, она осознавала, что в ее руках не просто игрушка, а будущая личность и что именно от нее зависит его будущая судьба. На 3 этапе она уже имела четкий план действий. Она устроилась на работу поваром в хорошее заведение нашего города, пока она работала за малышом присматривали волонтеры. На 4 этапе девушка нашла квартиру в которую в последующее время переехала с ребенком, после выпуска она так же сдружилась с некоторыми волонтерами, которые помогали ей с ребенком пока она работала. На работе она познакомилась с мужчиной с которым на данный момент воспитывает своего ребенка, так же они готовятся к свадьбе. «Дом мамы» очень помог Фатиме, на данный Фатима с ее женихом приходят и помогают этому проекту. Фатима так же сообщила, что она не перестала работать с психологом и с будущим супругом посещают семейного психолога. Команда проекта находится в процессе развития и постоянном поиске эффективных решений и технологий, что также является ключевым фактором успешности. Команда этого проекта были и являются волонтерами.

Волонтерская деятельность в Актобе продолжает развиваться в разных направлениях. В соответствии с Указом Президента 2020 год объявлен Годом волонтера. В связи с этим в Актюбинской области в 2020 году были реализованы общенациональные проекты по 7 направлениям на основе концепции «Birgemiz»: «Білім», «Сабақтастық», «Саулық», «Таза Қазақстан», «Асыл Мұра», «Қамқор», «Үміт». На основе концепции «Birgemiz» акиматом области разработан региональный план работы, в который вошли мероприятия и проекты, направленные на развитие волонтерского движения и широкую пропаганду среди молодежи.

1. «Bilim» - образовательное направление,
2. «Qamqor» - направление по оказанию помощи людям, оказавшимся в трудной жизненной ситуации, помощь пожилым людям, людям, которые находятся в учреждениях со специальным уходом, людям с особыми потребностями;
3. «Sabaqtastyq» - наставничество.
4. «Saýlyq» - медицинское направление.
5. «Таза Áлем» - экологическое направление.
6. «Asyl mura» - направление по сохранению духовно-культурных и исторических ценностей.
7. «Úmit» - направление по ликвидации техногенных катастроф, ЧС.

2 декабря 2021 года в Павлодаре подвели итоги Международной премии «Волонтер года». В конкурсе приняли участие неравнодушные и активные волонтеры из Казахстана, Киргизии, России. Победителями стали два экологических движения из Актобе: «Есоарсу» и «Актобе, дыши!» из направления «Таза Áлем». Их деятельность – экологическое патрулирование, мониторинг качества воздуха, борьба с незаконной вырубкой зеленых насаждений и реализация проектов «Посади свое дерево» и «Подари детям лес». К своей работе волонтеры активно привлекают всех неравнодушных граждан и особенно школьников.

На данный момент любой человек может стать волонтером, если он добр к себе и окружающим.

Список использованной литературы:

1. Большая советская энциклопедия. — 3 изд., М.: 1978.— т.5, - 640с.
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан. Закон о волонтерской деятельности № 42-VІЗРК// Нур-Султан, 2020. – 345с.
3. Пресс-служба Президента РК. Об объявлении Года волонтера. akorda.kz (27 августа 2019).// —2019.—№ 9. С. 53.

ЖОО ТҮЛЕКТЕРІ НЕГЕ ӨЗ МАМАНДЫҒЫ БОЙЫНША ЖҰМЫС

Бектемисова Алия Жалгасбаевна

«Аударма ісі» білім беру бағдарламасының студенті

Емельянова Елена Владимировна

Ғылыми жетекшісі, п.ғ.к., доцент

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада Қазақстанның проблемасы талқыланады: жоо түлектері өз мамандығы бойынша жұмыс істемейді. Бұл жағдайдың негізгі проблемалары, оның ішінде: таңдаған кәсібінің өзектілігі, мамандық таңдау кезінде хабардарлықтың жеткіліксіздігі, жұмыс табуда қиындықтар, жалақысы төмен жұмыс істеу және келешегі жоқ.

Түйінді сөздер: өзектілігі, мамандығы, мәселелері, түлегі, болашағы.

ПОЧЕМУ ВЫПУСКНИКИ АКТЮБИНСКИХ ВУЗОВ НЕ РАБОТАЮТ ПО СВОЕЙ СПЕЦИАЛЬНОСТИ?

Бектемисова Алия Жалгасбаевна

Студент образовательной программы «Переводческое дело»

Емельянова Елена Владимировна

Научный руководитель, к.п.н., доцент

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассматривается проблема трудоустройства выпускников ВУЗов Актобе, большинство из которых не работают по специальности. Представлены основные аспекты данной проблемы, включая: актуальность выбранной профессии, неосознанность при выборе специальности, трудности при поиске работы, низкооплачиваемый труд и отсутствие перспектив в определенных предприятиях, фирмах и коллективах.

Ключевые слова: актуальность, специальность, проблемы, выпускник, перспективы.

WHY DO GRADUATES OF AKTOBE UNIVERSITIES NOT WORK IN THEIR SPECIALTY?

Bektemissova Aliya Zhalgasbayevna

Student of the educational program in «Translation Studies»

Yemelyanova Elena Vladimirovna

Scientific supervisor, c.p.s., docent

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the problem of employment of graduates of Aktobe universities, most of whom do not work in their specialty. The main aspects of this problem are presented, including: the relevance of the chosen profession, unawareness in choosing a specialty, difficulties in finding a job, low-paid work and lack of prospects in certain enterprises, firms and teams.

Key words: relevance, specialty, problems, graduate, prospect.

Предлагаемая тема является на сегодняшний день достаточно актуальной, так как большинство людей, получивших высшее образование, не работают по специальности. Некоторые из них считают, что зря потратили свое время, а другие считают, что высшее образование оказалось вовсе необязательным. Какие причины заставляют молодых

выпускников работать не по своей профессии и как с этим бороться? Это и стало основной задачей нашего исследования.

Сначала надо обратить внимание на актуальность каждой выбранной нами специальности. К примеру, несколько лет назад многие абитуриенты останавливались на юридическом факультете, поскольку эта специальность казалась перспективной, престижной и высокооплачиваемой. Однако, после окончания учебы, выпускники сталкиваются со сложностями трудоустройства, поскольку большинство таких специалистов оказывается слишком много, и из-за этого они не востребованы, после чего теряют интерес и занимаются совсем другим родом деятельности, который принесет заработок. Исходя из этого примера, можно сделать вывод, что большинство молодежи выбирают то направление, которое, по их мнению, является элитным, не думая о последующих своих действиях, что является причиной, приводящей к безработице среди молодого поколения. Обладая престижной профессией, молодые люди считают, что они уже имеют высокий доход. Но это далеко не так. Профессии, которые считаются престижными, не всегда являются самыми доходными. Времена меняются, а с ними меняется и круг общения, в котором престижными считаются те или иные профессии.

Существует множество источников получения информации о вакантных местах, но практически в каждой заявке работодатель выставляет определенные требования, например, оговаривается стаж работы не менее трех лет. Поэтому на локальном рынке труда постоянно существуют проблемы с поиском рабочего места. Чтобы сразу после получения диплома найти серьезную работу по специальности, лучше начинать подрабатывать еще во время учебы. Тогда к моменту окончания вуза у выпускника будет какой-то опыт, с которым проще устроиться. В.С. Харченко пишет: «Решение начать поиск работы студенты принимают в разные периоды обучения, но в основном ко второму-третьему курсу. С одной стороны, к этому времени студенты адаптируются к новой учебной ситуации, достигают совершеннолетия, с другой — наступает момент, когда они осознают потребность в самостоятельности, независимости, желание ощутить себя в новом качестве, получить новый опыт.» [1, с. 95].

По данным МОН РК, в Казахстане обучаются 604,3 тыс. студентов. Около 25% казахстанских студентов испытывают проблемы с трудоустройством после окончания университета. Еще 60% выпускников работают не по своей специальности (Таблица 1). Проблема молодежной безработицы кроется не только в коррупции и неопытности юных специалистов. Большинство работодателей попросту не готово принимать дипломированных специалистов из-за низкой квалификации и некомпетентности. А виной всему — некачественное образование в казахстанских вузах. В 2019 году министерство образования и науки совместно с НПП «Атамекен» провело исследование среди 2000 образовательных программ, которым обучают в казахстанских университетах.

Таблица 1.

Согласно этому исследованию, 73% образовательных программ в отечественных вузах вообще не соответствуют ожиданиям работодателей. Из 129 действующих университетов в Казахстане 61 показывают уровень трудоустройства ниже 50%. Из 140 тыс. выпускников в 2018 году 15 тыс. до сих пор не могут найти работу. Средний уровень трудоустройства выпускников составил всего 74%.

Мы провели опрос 35 выпускников Актюбинских ВУЗов о трудоустройстве по своей специальности (таблица 2). Выпускникам задавался вопрос «Работаете ли Вы по специальности?». По результатам опроса 11 выпускников работают по специальности, а 7 - не по специальности.

Таблица 2.

Показатели трудоустройства выпускников Актюбинских ВУЗов была составлена Национальной палаты предпринимателей «Атамекен» совместно с Министерством Образования и науки (Таблица 3) [3]. Продолжительность поиска работы в г. Актобе в среднем составляет 1.5 месяцев. Актюбинский Региональный Университет им. Жубанова по специальности «Переводческое дело» имеет трудоустройство 68.18% выпускников, что выше, чем в Байшев Университете по аналогичной специальности. При проведении рейтинга выявили, что уровень трудоустройства выпускников ВУЗов г. Актобе составил 50%, средняя заработная плата выпускников—125.000 тенге. Продолжительность поиска работы с момента получения диплома у выпускников в среднем составляет 1.5 месяца.

Таблица 3.

Показатели трудоустройства выпускников ВУЗов по специальности переводческое дело г. Актобе			
Название ВУЗа	Уровень трудоустройства	Средняя заработная плата	Продолжительность поиска работы (в месяцах)
АРУ им. К. Жубанова	68.18%	140.519 тг.	2
Казахско-Русский Международный	61.9%	124.872 тг.	1

Университет			
Университет им. С.Баишева	50%	129.043 тг.	3

Рассмотрим еще один пример проблемы молодых людей, не работающих по своей профессии. Выпускник Актюбинского Регионального Университета им. Жубанова учился на кафедре государственного управления и маркетинга. Но со дня получения заветной корочки ни дня не проработал по специальности. Молодой человек рассказывает, что сейчас он работает развозчиком продуктов. После выпуска из университета перед молодым специалистом, как и перед тысячами других выпускников, встал вопрос о трудоустройстве. Однако брать неопытных и юных специалистов рискуют немногие:

«Большинство моих одногруппников пошли работать по своей специальности, я тоже подал резюме. Однако дойти до собеседования мне не удалось, поскольку, у меня должны были быть связи и знакомства, через которых я мог бы успешно трудоустроиться. Но давать кому-то взятку я не хочу.», — делится выпускник АРУ им. Жубанова. Из этого следует, что взяточничество при трудоустройстве усугубляет ситуацию с обеспечением работы молодых специалистов.

Еще одной из важных причин того, что люди меняют свой род деятельности является проблемы с трудоустройством, низкая заработная плата, незнание рынка труда и отсутствие перспектив. При выборе работы в городе Актобе все чаще уделяется внимание на уровень зарплаты, нежели на карьерные перспективы. Когда деньги становятся единственным мотивирующим фактором, сотрудник начинает работать плохо, а через некоторое время начнет подыскивать другую работу: деньги не могут надолго задержать человека там, где ему не нравится. Ведь каждому осознанному человеку хочется самореализоваться, поэтому работать там, где нет возможности расти в профессиональном плане, никто не хочет. В результате получается, что молодые люди при выходе на работу просто-напросто врезаются в стену современных реалий, чего они совсем не ожидали. В итоге кто-то мирится со сложившейся ситуацией, кто-то уходит в смежную отрасль, где сможет проявить свой талант и лишь единицы выбиваются в творческие лидеры. Таким образом, молодые люди не имеют четких ориентиров, направленных на рациональное использование своего времени, качественное образование и последующее получение соответствующей работы. Вследствие этого и возникают такие проблемы, как неквалифицированность новых кадров; растрата государственных ресурсов на оплату первого бюджетного образования, которое не приобщается человеку в будущем, и он вынужден получать второе высшее или проходить профессиональную переподготовку; а также психологические проблемы — потеря жизненной цели, разочарование в себе и в окружающем мире и многие другие.

Существует несколько путей решения исследованной проблемы: вузы должны договариваться о практике и стажировках своих студентов в различных организациях. Практика позволяет сделать грамотного молодого специалиста из выпускника университета. Стоит поощрять студентов с высокой успеваемостью, а также тех студентов, которые проявили себя с положительной стороны на практике в той или иной организации. Способ, которым могут воспользоваться студенты, — это обращение в службу занятости, молодежную биржу труда, которые занимаются специальными программами по трудоустройству выпускников. В Актюбинской области для выпускников учебных заведений существует организация по обеспечению занятости молодежи с целью приобретения

первоначального опыта работы по полученной профессии. Необходимо представить документ, удостоверяющий личность, и диплом о полученном образовании. Вопросами прохождения молодёжной практики занимается Центр занятости районов и города. Каждый месяц ГУ «Отдел занятости и социальных программ г. Актобе» проводит городские ярмарки вакансий, где молодым ребятам предлагают свободные рабочие места.

Мы можем сделать следующие выводы:

Для получения качественного образования по выбранной специальности и получения дальнейшей работы студенты сами должны проявлять активность во время учебной деятельности, стараться успешно учиться и получать все необходимые знания. Необходимо осознавать, что залог получения любой работы — это наличие таких качеств как ответственность, способность принимать решения и компетентность в области специализации.

Список использованной литературы:

1. Харченко В.С. Совмещение работы и учебы в вузе: новые практики или новые смыслы // Вопросы образования. —2012.—№ 3. С. 93.
2. Царенкова О. Почему работодатели теряют веру в диплом о высшем образовании // Краснодарский бизнес-журнал. — 2008.— № 10.
3. Национальная палата предпринимателей РК «Атамекен». Все права защищены. [Электронный ресурс] —© 2013 – 2021.

**ЖАСӨСПІРІМДЕРДІ ДЕСТРУКТИВТІ СИПАТТАҒЫ ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ДІНИ
АҒЫМДАРҒА ТАРТУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ
АРАЛАСУДЫҢ АЛДЫН-АЛУ ШАРАЛАРЫ**

Вороневич Ольга Александровна

*Дінтанушы, «Психология» білім беру бағдарламасының магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Бұл мақалада жасөспірімдерді деструктивті діни ағымдарға тартудың психологиялық ерекшеліктері қарастырылады және алдын-алу шаралары ұсынылады.

Түйінді сөздер: дәстүрлі емес діни ағымдар, деструктивті культтар, жасөспірімдер, алдын алу, тарту, психологиялық әдістер.

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОВЛЕЧЕНИЯ ПОДРОСТКОВ В
НЕТРАДИЦИОННЫЕ РЕЛИГИОЗНЫЕ ТЕЧЕНИЯ ДЕСТРУКТИВНОГО ТОЛКА И
КОМПЛЕКСНЫЕ МЕРЫ ПРОФИЛАКТИКИ ВОВЛЕЧЕНИЯ**

Вороневич Ольга Александровна

*Религиовед, магистрант образовательной программы «Психология»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Ақтөбе, ул. Айтеке би, 52;*

В данной статье рассматриваются психологические особенности вовлечения подростков в деструктивные религиозные культы и предлагаются профилактические меры по вовлечению.

Ключевые слова: нетрадиционные религиозные течения, деструктивные культы, подростки, профилактика, вовлечение, психологические методики.

**PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE INVOLVEMENT OF ADOLESCENTS IN NON-
TRADITIONAL RELIGIOUS MOVEMENTS OF A DESTRUCTIVE NATURE AND
COMPLEMENTARY MEASURES FOR THE PREVENTION OF INVOLVEMENT**

Voronevich Olga A.

*Religious scholar, master's student of the educational program «Psychology»
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

This article examines the psychological features of the involvement of adolescents in destructive religious cults and suggests preventive measures for involvement.

Key words: non-traditional religious movements, destructive cults, adolescents, prevention, involvement, psychological techniques.

В современном мире тематика экстремизма и терроризма обрела глобальность, но в стороне остались проблемы деструктивных культов, которые тоже не мало наносят вреда обществу в том числе и казахстанскому, именно из деструктивных элементов выходят экстремистские и террористические образования. В мировой практике со стороны психологов, религиоведов поднимаются вопросы негативного влияния деструктивных религиозных культов, проблемы их понятия и природы. Однако, ввиду политических, идеологических коллизий, опускаются такие факты, что именно со стороны новых

нетрадиционных течений, возникших с XIX веков, имеющих особенности трансформировать и видоизменять религиозные практики, все чаще находят место деструктивные элементы.

Из числа распространенных религиозных течений на территории Республики достаточно много новых нетрадиционных течений, среди них имеются и экстремистские, террористические, так и деструктивные религиозные культы (общее понятие с отрицательной окраской) – это часто используемое понятие среди американских ученых, например, Майкла Д. Лангоуни, Джоан К. Росс, российским психологом Е. Волковым, характеризующиеся как течения, которые способны нанести психологический, материальный и физический вред человеку. «Проявление особенностей этих течений – их склонность к квазирелигиозному и квазимистическому опыту, где практикуются активные эксперименты с психикой людей» [3, с.47-54].

Основные деструктивные проявления, относятся к таким признакам как распад семьи; четкое разделение на группу как положительный вариант и все остальное общество, в том числе и государство как отрицательный вариант; фанатичное отношение к вере; запреты на привычные для общества вещи (празднования праздников, общение с людьми других вероисповеданий, исправление обрядов и традиций не религиозного характера); отказ от службы в армии; отказ от медицинских методов лечения; использование психотехник, психотропных веществ; намеренное нарушение законодательства в своих меркантильных целях; обогащение за счет последователей с использованием выдуманных религиозных основ либо фанатичное и неверное истолкование религиозных вероучительных текстов и так далее). Хотя, «Многие популярные терапии и даже некоторые традиционные религии предлагают обещания свершения, сходные с деструктивными культами, деструктивные культы можно отличить по их тоталитарной структуре, бессовестной манипуляции и по вытекающему из них вреду, наносимому последователям» [2, с.76-82].

Однако, деструктивность религиозных течений в правоприменительной практике доказывается лишь судебным путем. В Законодательстве Республики Казахстан, используются лишь понятия экстремизма и терроризма, отсутствует общее понятие «деструктивные культы». При этом, на сегодняшний день остается проблемным доказательная база в отношении психологического влияния культов на сознание адептов, сложность проявляется как в отсутствии узких специалистов в данной сфере, так и попытке новых нетрадиционных течений, подменить выявление нарушений как посягательство на свободу вероисповедания. Однако, все же, в Республике имелись попытки со стороны бывших адептов доказать психологическое влияние на личность со стороны культа, в том числе на несовершеннолетних граждан, которое повлекло за собой психические нарушения, но такие случаи единичны (например, факты бывшего адепта организации «Свидетели Иеговы» Ергали Абишева, апелляция инстанция от 23 июня 2020 года г.Нур-Султан).

Сегодня, государство уделяет особое внимание профилактике правонарушений в сфере религии, в частности проявления в обществе экстремизма и терроризма. Как отмечали исследователи Г.Д. Мейркулова, А.А. Медетова «знание психологии терроризма позволяет понять, от кого можно ожидать соответствующих действий, что представляет собой террорист как личность, как предупредить и расследовать преступления, связанные с террором...» [9, с.263-265]. Мы можем добавить, что, не только психология, но и общий психолого-педагогический комплексный подход, а также религиоведческие знания способны создать платформу для недопущения проявления любых деструктивных элементов в обществе, особенно среди молодежи. Примером служит метод информационно-разъяснительных групп по вопросам религии в Казахстане, сегодня Министерство информации и общественного развития уделяет этому большое внимание. Информационно-разъяснительные группы включают в себя специалистов почти во всех отраслях социума –

педагоги, религиоведы, теологи, психологи, медики, журналисты, ведущие разъяснительные работы в индивидуальных и общих порядках, с использованием последних интерактивных методов, при этом, проводя очень тонкую работу в индивидуальном порядке не только по профилактике, но и выводу граждан из деструктивных культов, а также их дальнейшей социализации. Такие работы проводятся и в образовательных учреждениях Казахстана, с акцентом на молодежь. Издаются ролики, буклеты, проводятся лектории, семинары, тренинги, индивидуальные беседы. Итак, некоторые особенности профилактической работы:

Для начала, необходимо уточнить некоторые возрастные особенности вовлечения несовершеннолетних и разделить их на группы. Обычно до 13 -14 лет (до так называемого переходного периода) подростки руководствуются родительским контролем, кумирами служат окружающие родственники и знакомые. Поэтому зачастую в этом периоде, по нашим наблюдениям учащиеся копируют поведения взрослых, и выполняют задания, установки родителей и знакомых, мотивируя при этом тем, что действия верные с точки зрения культовой группы. Например, дети получают установки «раздайте подарки и приведите других детей на праздник, именно так делают правоверные, так бы сделали сподвижники и так далее». Чуть старше подростки, которые попадают в культы, как правило либо по причине непривычного, неустойчивого, неприятного социального или психологического положения, уже руководствуются не только установками лидеров культов, но и пытаются проводить логические цепочки, оправдывая поведения, поступки лидеров и всей организации в целом. Такие подростки от 15 лет и старше в культе четко различают например, за что будет вознаграждение. К примеру, «чем больше я приведу последователей, тем я стану на ступень выше, тем я стану ближе к первым христианам, мусульманам, обрету сверхъестественные способности (например в саентологии, неопятидесятнические культы, Свидетели Иеговы и др.). Таким образом, не зря, информационно-разъяснительная работа проводится с самими несовершеннолетними начиная с 13 -14 лет, а до этого специалисты в основном работают с родителями. Кстати, общеизвестно, что представителями экстремистских групп являются молодежь от 14 до 20 лет.

Итак, определим теперь самую важную часть работы, непосредственно с несовершеннолетними 13-14 лет, которые уже сами в основном выбирают пути действия и имеют ряд психологических особенностей. Во первых, «опасность подросткового периода связана с возрастной неопытностью, недостаточной ответственностью, тяготением к простым ответам на сложные вопросы» [4, с.35-39], вот именно здесь культы и хорошо работают, используя психологические методики для вовлечения в свои ряды. С точки зрения Энроса (1977), «главным предрасполагающим фактором для людей, присоединившихся к культам, был недостаток общения между родителями и детьми, с одной стороны, и сильное у молодых людей стремление обрести духовную истину, которое культы с их готовыми ответами сразу удовлетворяют». Конечно, здесь можно выделить и общие причины почему личность молодая идет в культ, «потенциальной жертвой деструктивных культов является каждый в состоянии разочарования, наивности, безнадежности, хотя бы кратковременной дезадаптированности и фрустрированности и даже в состоянии авитаминоза. Люди, испытывающие чувство зависимости и страха, находят в культах прозрачность перспективы, однозначность отношений (спасение определяется подчинением «старшим»), избавление от личного чувства ответственности и вины, что, в свою очередь, воспринимается в качестве благодати, духовной гармонии. Большинство будущих и бывших культистов страдают от сильного чувства одиночества. Частью культовой привлекательности является возможность уйти от этого чувства. Оно обостряет необходимость быть собой» [4, с.35-39]. Это только некоторые причины вовлечения молодежи в деструктивные ряды. В любом случае, вариант с отдельной личностью может быть особенным.

Итак, целью профилактики правонарушений в сфере религии и попадания в деструктивные культы молодежи, должно быть создание оптимальных условий

педагогическо-психологического характера для развития личности учащегося и реализация его возможностей и навыков в социуме. При этом, многие специалисты считают, что если у личности еще не сформировано религиозное мировоззрение, значит, необходимо заполнить этот пробел знаниями и даже выбором веры в пользу традиционных конфессий. Однако, такой метод будет приводить также к внушению определенных стереотипов, манипуляциями и не даст личности сделать осознанный выбор. В связи с этим, предлагается светский подход к профилактике. В-первую очередь, это развитие критического и реалистического мышления личности, чтобы избежать контроля сознания со стороны культистов. Необходимо четко дать понять, что у личности должен быть выбор, и этот выбор необходимо сделать используя свое мышление. В этом ряду предлагаются тренинги, ситуативные задания с интерактивными методами в которых каждый учащийся индивидуально для себя находит ответы. Включаются также эмпатийные упражнения, где подросток переживает ситуации на месте героя, и весь класс помогает в преодолении сложностей и поиска выхода их ситуации. Во-вторых информационная-разъяснительная работа в отношении экстремистских и террористических групп запрещенных на территории страны, необходимо не просто демонстрация роликов, раздача буклетов, необходимо четко и просто разъяснять чем эти организации опасны, используя их понятийный аппарат и литературу с целью полной критики их методов и идеологий; здесь, же разъяснение законодательной базы по правонарушениям в сфере религии. В-третьих, для молодежи необходима альтернатива выхода из трудной ситуации, это телефоны доверия специалистов в сфере религии, психологов. Целесообразно из числа самих же молодых людей создавать клубы доверия, из числа обученных специалистами волонтеров, которые смогут на своем языке разъяснить и прийти на помощь несовершеннолетнему. В-четвертых, это включение подростков в активную светскую творческую и спортивную деятельность, с моментами культивации здорового образа жизни, чтения литературы, участия в конкурсах, технических проектах и так далее. В-пятых, необходима постоянная диагностика учащихся на предмет деформации личности, любых изменений в период обучения, выявление проблем в коллективе, семье, личностные проблемы. И в последнюю очередь, это работа коррекционная, по выходу с уже выявленными адептами или детьми находящимися в группе риска. Эта работа будет проводится уже с участием близких и родных подростков, с использованием технологий освобождения от психического контроля, реабилитационных методов.

Список использованной литературы:

1. Волков Е.Н. «Преступный вызов практической психологии: Феномен деструктивных культов и контроля сознания (введение в проблему)» // Журнал практического психолога. – 1996. – № 2.- стр. 87–93.
2. Волков Е.Н. «Методы вербовки и контроля сознания в деструктивных культах»// Журнал практического психолога М.: Фолиум, 1996г- №3- с.76-82
3. Мухит Асанбаев «Новая форма религиозного экстремизма в казахстане: деструктивные секты и культы»// «Центральная Азия и Кавказ», Лулео (Швеция), 2009 г.- № 1- стр. 47–54.
4. Романов А. В. Психологические причины вовлечения в деструктивные религиозные культы // Журнал практического психолога. — 2000 г.- № 1-2. - с. 35-39.
5. Майкл Д. Лангоуни «Исцеление от культов: Помощь жертвам психологического и духовного насилия» Пер. с англ. Волков Е. Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет им. Н. И. Лобачевского, 1996 г.
6. Павлова Н. Н., Матайс А. С., Понимасов Д. О. Манипуляция человеком в деструктивных культах как социально-психологическая проблема // Научно-

методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – (Т. 24) – с. 154–157. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/56430.htm>.

7. Лири Т., Стюарт М. и др. Технологии изменения сознания в деструктивных культурах. Под ред. Митрофановой И. Перевод с англ. – «Janusbooks», С-Пт: «Экслибрис», 2002. – с. 224

8. Диривянкина О. В., Смирнова А. С., Кладова Я. Г. Влияние деятельности сект на личность человека // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – (Т. 24) – с. 62–66. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/56414.htm>.

9. Г.Д. Мейркулова, Л.А. Медетова «Исследование причин и условий распространения экстремизма в Казахстане»// Вестник Омского университета, Серия «Право», 2015, №2 (43), с.263-265

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ БАҒЫТЫ БОЙЫНША ҚАЗАҚША КӘСІБИ БАҒЫТТА ОҚЫТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Досмурзаева А.С.

п.ғ.к.

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Кәсіби бағыттағы мәтіндерді игеру арқылы студент мемлекеттік тілде ауызекі сөйлеп қана қоймай, болашақ мамандық тілінде де қазақша сөйлеуі қажет. Ол үшін мамандыққа керекті лексикалық минимумдарды меңгере отырып, кәсіби мәтіндер бойынша берілген тапсырмаларды жүйелі орындау арқылы көздеген мақсатына жетуге болады.

СПОСОБЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ В СФЕРЕ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ

Досмурзаева А.С.

К.п.н.

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Овладев профессионально ориентированными текстами, студент должен не только говорить на государственном языке, но и говорить на казахском языке на языке будущей профессии. Для этого, систематически выполняя задания по профессиональным текстам, можно достичь цели, овладев лексическими минимумами, необходимыми для профессии.

METHODS OF VOCATIONAL TRAINING OF THE KAZAKH LANGUAGE IN THE FIELD OF NATURAL SCIENCE

Dosmurzaeva A.S.

candidate of pedagogical sciences

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

By mastering texts of professional orientation, the student should not only speak the state language, but also speak Kazakh in the language of the future specialty. To do this, you can achieve your goal by systematically performing tasks on professional texts, mastering the lexical minimum required for the profession.

Жаратылыстану бағыты бойынша қазақша кәсіби бағытта оқыту мынадай тапсырмалардан тұрады: «Қалай ойлайсыз?», «Таразыға салыңыз!», «Ақпаратты оқыңыз!», «Жағдаятқа назар аударыңыз!». Студент бұл тапсырмаларды орындау арқылы мамандық әлемі жайлы жаңа ақпараттармен таныс болады.

«Шешен сөйлеп үйренейік!» атты тапсырманы орындау арқылы тек мамандық деңгейі бойынша сөйлеп қана қоймай, сонымен бірге қазақша шешен сөйлеуге дағдыланады, белгілі бір мәселе төңірегінде ойын әдеби тілде еркін жеткізуге қалыптасады.

«Ой толғанысы» атты тапсырмада меңгерген кәсіби мәтіндер төңірегінде ой қозғай отырып, жалпы адами құндылықтар, қазіргі кездегі түрлі мәселелер туралы пікірін, көзқарасын білдіруге талпыныс жасайды.

«Кәсіби бағыттағы қазақ тілін оқу арқылы түйген ойларым» атты кезеңде қазақ тілін оқу арқылы толғандырған мәселелеріңізді жаза аласыздар.

«Кәсіби бағыттағы қазақ тілін оқу арқылы болашақта білгім келетіні» атты рубрикада өздерін толғандырып жүрген проблемалар жайлы, қазақ тілінің мемлекеттік тіл мәртебесіндегі рөлі туралы түрлі мәселелерді ұсыныс ретінде айта алады.

«Кәсіби бағыттағы қазақ тілін оқу арқылы терминдер қолданысын мамандық деңгейінде игеруім» атты рубрикада қаншалықты кәсіби терминдерді игергендіктерін саралай отырып, қазақша терминдер сөздігін жасауға мүмкіндік алады.

Биология БББ бойынша кәсіби мәтіндерді C₁ деңгейіне негіздеп меңгерту

Лексикалық тақырып. Биология

Грамматикалық тақырып. Үстеу.

Биология – жаратылыстану ғылымдарының бір саласы. Тірі организмдерді және олардың қоршаған ортамен арақатынасын зерттейтін ғылым. Биология жанды нәрселерде тіршіліктің барлық көріністерімен айналысады. Биология ғылымы тірі организмдердің құрылысын, функциясын, өсіп-жетілуін, шығу-тегін, эволюциясы мен Жер бетінде таралуын қарастырады.

Бұл ғылым организмдердің классификациясын жасап оларды суреттейді, олардың функцияларына үңіледі, түрлердің қалай пайда болатынын сипаттаумен қатар организмдердің бір-бірімен қатынасын және табиғи ортасымен арақатынасын зерттейді. “Биология” терминін ғылымға алғаш 1797 ж. неміс ғалымы Т. Руз енгізген. Биология Оңтүстік-шығыс Азия елдерінде (Қытай, Жапония, Үндістан) 6-1 ғасырларда дами бастағанымен, тіршілік құбылыстарына жүйелі түрде сипаттама берген грек және рим философтары мен дәрігерлері болды. Соның ішінде Гиппократ (460-370) алғаш адам мен жануарлардың анатомиялық және морфологиялық құрылысына жүйелі түрде сипаттама беріп, оларда болатын түрлі аурулардың қалыптасуындағы сыртқы орта мен тұқым қуалаушылықтың рөлін атап көрсеткен. Аристотель (384-322) өз еңбектерінде жануарларды құрылысы мен тіршілік әрекеттеріне қарай 4 топқа бөлді. Сонымен қатар адамның анатомиялық-морфологиялық құрылыс ерекшеліктерін, ой-өрісінің дамуын да зерттеді.

1. Мәтін мазмұны бойынша не ұқтыңыз? Мәтін мазмұны ұнады ма? Неге?

2. Қалай ойлайсыз?

Биология ғылымы тірі организмдердің құрылысын, функциясын, өсіп-жетілуін, шығу-тегін, эволюциясы мен Жер бетінде таралуын қарастырады. Неге?

3. Таразыға салыңыз!

«Биология» терминін ғылымға алғаш 1797 ж. неміс ғалымы Т. Руз енгізген. Биология Оңтүстік-шығыс Азия елдерінде (Қытай, Жапония, Үндістан) 6-1 ғасырларда дами бастағанымен, тіршілік құбылыстарына жүйелі түрде сипаттама берген грек және рим философтары мен дәрігерлері болды. Неге?

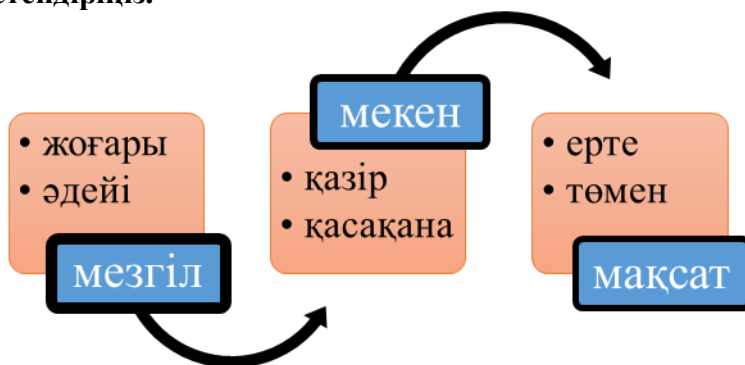
4. Дара және күрделі үстеулерді топтап жазыңыз.

5. Төменде берілген фразалық қолданыстағы үстеулермен сөйлем құраңыз.

Бетегеден биік, жусаннан аласа, ботадай боздап, зым-зия жоқ, елден ала бөтен.

6. Төменде берілген үстеу сөздерді мағынасына қарай мезгіл, мекен, мақсат үстеулеріне сәйкестендіріңіз.

7. Ақпаратты оқыңыз! Ойланыңыз.

Гиппократ (460-370) алғаш адам мен жануарлардың анатомиялық және морфологиялық құрылысына жүйелі түрде сипаттама беріп, оларда болатын түрлі аурулардың қалыптасуындағы сыртқы орта мен тұқым қуалаушылықтың рөлін атап көрсеткен. Аристотель (384-322) өз еңбектерінде жануарларды құрылысы мен тіршілік әрекеттеріне қарай 4 топқа бөлді.

8. Жағдаятқа назар аударыңыз!

Сіз «XXI ғасыр көшбасшысы» интеллектуалдық сайысына қатысудасыз. Сізге жоғарыда биология ғылымы саласына қатысты көрсетілген сурет бойынша тез арада шағын мәтін құрастыру ұсынылды. Бұл сайысқа «Көпбілгіште» қатысуда. Сіздің ұтқыр жауабыңыз ...

9. Сөйлем құрастырайық!

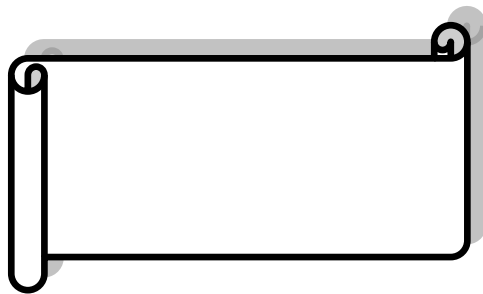
Тірі организм, қоршаған орта, жанды нәрселер, биология ғылымы, сыртқы орта, тұқым қуалаушылық, жануарлардың құрылысы.

10. Қазір биологияның барлық тармақтарын біріктіретін бес принцип бар. Олардың қызметі жайлы сұхбаттасыңыз.

11. Мәтіннен қандай жаңа ақпарат алдыңыз?

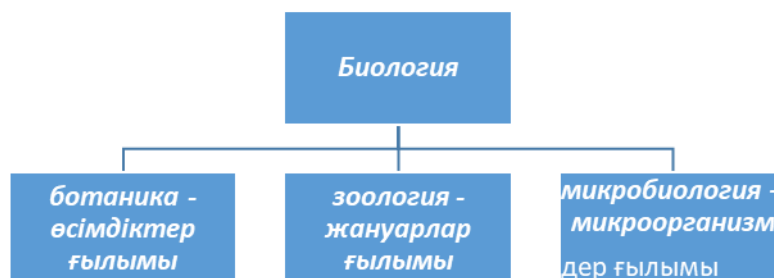
12. Қандай жаңа кәсіби сөз және үстеу сөздерді үйрендік? Тілдік портфельге салайық!

13. Мәтіннен қандай әдеби-көркем сөздер кездестірдіңіз?

Сөздер тізбегі	Мағынасы

14. Артық болмас, білгеніңіз! Көптеген биологиялық ғылымдар өздеріне тән ерекшеліктері бар арнайы ілімдер. Әдеттегідей олар зерттелетін тірі организмдерге байланысты төмендегідей жіктеледі:

15. Шешен сөйлеп үйренейік! Кім тапқыр?

Досбол мен Бала би бір үйде түстеніп отырса керек. Үй иелері түстікке сүтке күрішті пісіріп, үстіне сары май салып әкеледі. Бала би сонда сары майды өз жағына қарай жақындатуды ойлап:

- Досеке, жасымыздан бірге өскен егіз едік. Атам өлді – келмедің, шешем өлді – келмедің, – деп күріштің бетінен өзіне қарай екі жол тартып қояды.

Жолдасының қулығын сезе қойған Досбол:

- Рас-ау, мен сені ұмытайын деп жүр деймісің. Жүргіншілік көп. Ел іші аласапыран болған кез ғой, - деп сары май мен күрішті араластырып жіберіпті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас: теориясы мен әдістемесі. –Алматы: РБК, 2000. - 207 б.
2. Богоявленский Д.Н., Менчинская Н.А. Проблемный фактор как средство вызова коммуникативной мотивации. - Минск, 1989. – 98 с.

ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ЖҰМЫС ОРНЫНДАҒЫ ЭМОЦИОНАЛДЫ ТҮРДЕ КҮЙІП ҚАЛУЫ

Жантлеуова Жұлдыз Есенжановна

«Психология» білім беру бағдарламасының магистранті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада біз жұмыс орнындағы, қызмет көрсету саласындағы жұмысшылар арасындағы эмоционалды түрде күйіп қалуды қарастырамыз.

Түйінді сөздер: эмоционалды түрде күйіп қалу, жұмыс, демалыс, кесте

ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ НА РАБОЧЕМ МЕСТЕ У РАБОТНИКОВ В СФЕРЕ ОБСЛУЖИВАНИЯ

Жантлеуова Жұлдыз Есенжановна

Магистрант образовательной программы «Психология»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассматривается эмоциональное выгорание на рабочем месте, у работников в сфере обслуживания.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание, работа, отдых, график.

EMOTIONAL BURNOUT OF SERVICE WORKERS IN WORKPLACE

Zhantleuova Zhuldyz Yessenjanovna

Master student of «Psychology» educational program

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In this article, we will consider the concept of emotional burnout in the workplace, among workers in the service sector.

Key words: burnout, work, rest, schedule.

80% людей на земле не умеют диагностировать и не попадают в эмоциональное выгорание. Это происходит потому что эмоциональное выгорание должны диагностировать врачи, но поскольку врачи сами находятся в эмоциональном выгораний, причем таких третьих-четвёртых стадий, то они совершенно не могут осуществлять этот процесс своевременной диагностики и лечения [1].

Итак, что такое эмоциональное выгорание-это когда вы работаете таким образом, что у вас наступает полное эмоциональное и физическое истощение всех ваших ресурсов.

Какие профессии больше всего подвержены процессу эмоционального выгорание? В первую очередь-это программисты, бизнесмены, артисты, спортсмены, блоггеры, а также люди у которых очень много общения-это врачи, психологи, воспитатели, учителя. Также люди, у которых очень много ответственности-полицейские, следователи и т.д[1-2].

Какие факторы больше всего способствуют наступлению эмоционального выгорания?

В первую очередь-это очень высокая степень неопределённости в работе, которая может возникать в тех случаях, когда вы находитесь на переднем краю развития человечества и никто не знает, как на самом деле правильно. То есть вы являетесь не простым исполнителем, а именно на вас лежит очень много креатива и ответственности именно в том, чтобы принимать решения о том как будет. То есть в первую очередь я говорю

о программистах, которые занимаются развитием искусственного интеллекта или чем то таким, когда никто не знает какие тренды должны быть, и вы сами их задаете.

Второе-это такая неопределённость, когда не известно когда это закончится. Например, очень часто бизнесмены попадают в такую ловушку. Когда они заводят бизнес, они думают, что вначале будут прикладывать определенное количество усилий. А потом когда сам процесс бизнеса уже наладится, и они выйдут на какой то уровень они будут отдыхать и ничего не делать, и этот бизнес будет сам продолжаться. Но потом проходит год, два, три и они осознают что продолжают затрачивать точно такое же количество усилий. То есть они все время пытаются бежать марафон в темпе спринта. Или завели какой-то театральный проект и музыкальную группу с неопределенным сроком. Прошёл год, три, пять лет, десять лет и эта группа продолжает гастролировать. И вот казалось пора его уже или закрывать или как-то менять концепцию, но этого все равно не происходит. Ты просто не знаешь когда же это закончится. То есть нет такого что «от забора до обеда», все время все ещё остаётся впереди.

Третий фактор-это когда вы не можете на что то влиять. То есть когда вы являетесь простым исполнителем. Например у врачей психиатров очень часто процесс эмоционального выгорания происходит именно из-за того что никто не знает, среди врачей психиатров, в чем причина шизофрении или маниакально-депрессивного психоза. И никто не знает: «Вот этот больной, я сейчас назначу ему эти таблетки, он выпишется, он потом повесится или нет?» Эта постоянное хождение на грани фоло очень сильно деморализует. Среди психиатров выгорели практически все.

Четвёртое-это когда вы отдаёте гораздо больше, чем вы получаете. Например вы такой хороший врач хирург или нейрохирург, особенно если вы стоите всю жизнь в полу сгорбленном состоянии спасаете людям жизни и получаете зарплату 400 000 тенге, и вы видите как какие нибудь люди, которые работают гораздо меньше вас получают в миллиарды раз больше. Это очень сильно деморализует. Или вы психолог который работает за 150 000 тенге в месяц, но у вас такая филигранная гениальная работа, которая является по сути бесценной, потому что дарите новую жизнь людям.

Ещё один фактор, который способствует наступлению эмоционального выгорания- это когда вы очень много общаетесь. И вы именно за счёт этого истощаетесь либо когда несёте много ответственности за других людей. И из-за этого вы не можете просто так остановиться или уйти если вы устали «я устал, я ухожу», вы не можете себе такого позволить.

Следующий фактор-это когда все время очень высокие ставки и каждое ваше новое действие закончится или поражением, или победой. И вы не можете себе этого позволить, и вы все время хотите каждый раз только победу, победу, победу. Это характерно для спортсменов на соревнованиях.

Седьмой фактор, который способствует наступлению эмоционального выгорания- это когда вам приходится в процессе трудовой деятельности прикидываться кем то, кем вы не являетесь на самом деле. Например, если вы по природе своей не очень добрый человек, который не любит помогать людям и для которого это не является его основной сущностью. Но вы работаете психологом, то у вас возникнет эмоциональное выгорание. Или, например, артисты. Бывает такое что, артисту грустно или он распался с девушкой, или в жизни происходят не лучшие моменты, но ему надо все время выходить на сцену в одной и той же роли для того, чтобы радовать публику.

Следующий пункт - это люди у кого может развиваться эмоциональное выгорание это- портреты личности. Это трудголики, у которых возникает зависимость от работы. И те люди, у которых в детстве был нарушен механизм регуляции своего поведения. Когда устал, чтобы он отдохнул. Это происходит в том случае, если ребёнка заставляют в детстве заниматься спортом, либо если его заставляют учиться на пятерки, либо если ему в детстве запрещали отдыхать. Именно из-за того что в детстве, когда этот механизм ломается, человек уже не чувствует никаких границ и пределов, и это становится для него очень вредно. И помимо спорта или избыточной физической нагрузки, когда ты хочешь отдохнуть,

но тебе нельзя, тебе запрещают, тебе не дают этого сделать, или ребёнка заставляют заниматься младшими детьми, мыть посуду, помогать по хозяйству, такое воспитание по типу Золушки, когда отдых просто запрещён.

И ещё один фактор-когда человек в целом перфекционист и он совершенно не довольствуется, когда работа получилось хорошо. Он может быть довольным, только когда работа получилось идеально, и то он будет постоянно недоволен собой и будет хотеть еще лучше и лучше. То есть как бесконечный маньяк-саморазвития.

И наконец самый последний пункт-это когда человек настолько безумно одарен в своей области, когда он является просто гениальным, талантливым его видят признают и они говорят ему: “ Борись, старайся, будь собой, работай, мы тебя любим, мы тебя будем во всем поддерживать, мы создадим идеальную среду, только делай и не прекращай, никогда не останавливайся”. Когда этот человек сам понимает, что является лучшим, выдающимся и очень талантливым, когда его самооценка, его смысл жизни во многом связаны именно на его работе[3-4-5].

Эмоциональное выгорание имеет четыре основные стадий, каждая из которых настолько сильно не похожа друг на друга.

Первая стадия эмоционального выгорания представляет из себя кураж, задор, энтузиазм, зависимость, когда вы очень сильно поглощены работой и безумно сильно обожаете ее. У вас какой то новый проект, которым вы очень захвачены, вы все время думаете о работе, вы остаётесь внеурочные на неё, в субботу-воскресенье. И самое главное вы постоянно думаете о работе. Вы о ней мечтаете, фантазируете, она вас захватывает, вам все время хочется снимать и снимать видео, выступать и выступать, и обратная связь от ваших клиентов и обратная часть, которую вы получаете в результате этой работы постоянно вас все время освежает, предаёт вам все больше сил, бодрости и энергии. И своего рода вы получаете огромное счастье от этого, потому-что на самом деле у вас включается зависимость серотониновая, когда вы получаете уважение и вы чувствуете себя лучше всех, и с этим ничего не сравнится. Это как полезная зависимость. Либо же вы получаете деформируется. Это когда вы долго идёте к какой-то своей цели, и наконец-то ее достигаете. Либо же вы получаете окситоцин- это любовь, единение, близость, безопасность. Если вы, например, артист и соус всей публикой как-то взаимодействуете, или психотерапевт, который проводит групповую психотерапию. И все это ощущение счастья, радости, наполненности вашей жизни является иллюзией, потому что в этот момент вы теряете свои границы, и все что вы можете видеть, вы видите только на краткосрочную перспективу, а то что на самом деле происходит в вашей жизни-уже начинает происходить дисбаланс. Потому что работа является только одной из восьми сфер жизни. И уже на первой стадии эмоционального выгорания вы начинаете упускать из виду такие аспекты своей жизни как дружба. Например, вы работаете вместо того чтобы встретится со своими друзьями, у вас ухудшается отношения с вашими близкими, с семьей. И вы оправдываете все это тем что что, вам же надо зарабатывать деньги, у вас цели, у вас же сроки. А это все происходит из-за того, что вы продаёте избыточную важность своей работе. По срокам все индивидуально, но рано или поздно первая стадия: кураж, задор, иллюзорное ожидание успеха, самоуважение и все такое прочее сменяется второй стадией, которая называется «усталость». По сути, когда вы находились на первой стадии, вы уже начали испытывать острый стресс, который постепенно перешёл в хронический. Неизбежно это приводит к тому что все гормональные ваши надпочечниковые запасы истощаются. Потому что во время острого стресса постоянно выделяется кортизол, и потом этого кортизола уже нет. Это приводит к тому, что происходит разбалансировка гормональной сферы и ухудшается иммунитет. Хронический стресс-это уже истощение организма.

Какие физические изменения можно наблюдать на второй стадии эмоционального выгорания? В первую очередь это может быть обнажение дёсен, повышенная чувствительность зубов, высыпания разные и не только на лице, но и на спине в основном. Также может быть выпадение волос очень сильное диффузное, обострение всевозможных

заболеваний, связанных со слизистой. Потому что слизистые нашего организма является наиболее реактивными. Это могут быть герпес, стоматит, эрозия желудка, анальные трещины и всевозможные кожные заболевания, ощущение усталости, бессонницы, тревоги, когда вы долго не можете уснуть и продолжаете постоянно думать про эту работу, все ещё оставаясь увлечёнными ею.

Еще важные признаки 2 стадии эмоционального выгорания:

- Раздражительность и повышенная чувствительность (например к звукам): вас раздражает то, на что при обычных обстоятельствах вы не обращали внимания. Вас бесят голоса детей, как играют на гитаре, прихлебывают чай и тд.

- Вас тянет покурить, выпить алкоголь, хочется есть сладкую, соленую, жирную пищу. Поэтому иногда чтобы бросить пить, курить или похудеть, нужно отдохнуть.

Третья стадия- это истощение, но пока это ещё обратимое истощение. Что происходит на этой стадии?

Те люди, которые склонны к депрессии- впадают в депрессию. У них начинается депрессия средней степени тяжести или тяжелая депрессия. А также у людей, которые склонны к депрессии также может начаться психосоматика, когда ваши части тела начинают отказывать. Например, на работе вам надо задействовать руки, но у вас рука отказала, у неё паралич, и вы ее не можете двигать, или когда надо работать ногами, но у вас отказала нога, когда у вас что то заклинило что то, заболела какая-то мышца, потянули связку, защемил нерв, когда вы сами себе устраиваете какие-то травмы или какие то ошибочные действия совершаете, либо вам надо пойти на работу, но у вас очень сильно заболел живот-это психосоматика.

Также на этой стадии люди могут впасть истерический психоз. Например, как у этих людей начиналась слепота, то есть они переставали видеть буквально свою работу, либо уходила память, то есть человек проснулся в один день и просто не помнит над каким проектом он работает.

В первую очередь тут начинает тело, и когда люди находясь на этой стадии идут к врачам, то как раз таки врачи не могут это никак связать с работой, не могут связать это с эмоциональным выгоранием и начинают лечить отдельно существующие болезни. Так как врачи сами находятся в состоянии хронического эмоционального выгорания, потому что они работают гораздо больше, чем им платят денег, и для них это является нормой и они ничего с этим не могут сделать.

Ещё один показатель третьей стадии эмоционального выгорания заключается в том, что все ваши рабочие показатели сильно падают и вы теряете свою работоспособность, качество вашей работы очень сильно ухудшается.

Четвертая стадии эмоционального выгорания-это уже необратимое истощение. Оно в первую очередь характеризуется тем, что вы теряете смысл своей работы, вы начинаете ее ненавидеть. Вы начинаете видеть ее как вредоносную, и с вами происходит именно про деформация. Например, если вы патологоанатом, то вы всех людей воспринимаете как ходячие трупы, или если вы психиатр- то всех людей воспринимаете как ходячих психов, или если вы следователь или судмедэксперт, то всем видите преступления и преступников[6-7-8].

Когда человек уже просто напрочь сгорел, от него остался только один бессердечный уголёк, он уже ненавидит всех людей, он ненавидит весь мир-это и есть как раз таки самое простейшее эмоциональное выгорание четвёртой стадии, и оно является уже не обратимым, потому что оно настолько сильно захватывает и задействует все сферы личности человека, что он сам становится уродцем из кунсткамеры, каким то мутантом, который одновременно является носителем этой идеологии и этой профессии, и он уже не может убрать ее из себя, но он уже ненавидит всю работу и всю эту жизнь.

А как все романтично начиналось: «Я всех люблю и все любят меня, мы сейчас спасём весь мир, наша работа-самое главное, мы меняем жизни к лучшему». И потом все это заканчивается полнейшей физической и эмоциональной, психической

деградацией. Также это приводит к тому, что у человека портятся и отношения с его семьей, либо становится алкоголиком. Самая большая трагедия всех этих стадий-что люди, которые являются их обладателями, относятся к ним совершенно без критики, они воспринимают это просто как набор каких-то совершенно разрозненных, никак не связанных между собой физических и психических симптомов. Они ищут причины в каких-то абсолютно других местах, но самое главное- вылечить можно каждую из этих стадий, только поняв саму суть происходящего с человеком, осознав и вовремя предприняв решительные меры[9].

Лечение эмоционального выгорания очень сильно зависит от стадии. На каждой стадии нужно своё особое уникальное лечение. Именно поэтому очень важно прежде чем вы к нему будете приступать, вы определились очень четко на какой стадии вы сейчас находитесь. На первой стадии эмоционального выгорания, человек часто отрицает это. Самое главное лечение на этой стадии-это менять свои убеждения о работе. Например, «на том свете отдохнёшь», «отдыхать нельзя или я должна работать», или «без меня ничего не получится, только от меня зависит успех всего этого предприятия» или же «ой нет ещё чуть-чуть и я отдохну», или «именно трудолюбие это залог успеха, именно потому что я так тщательно, так много, так серьезно, так глубоко работаю, именно поэтому я имею такой успешный результат», либо же «то чем я занимаюсь это очень важно, это вопрос просто вселенской важности, это цель всей моей жизни», или может быть что «эта работа она будет у меня всегда» и т.д.

И ещё второй способ лечения первой стадии эмоционального выгорания-это помнить про наши золотые восемь сфер жизни. Потому-то, когда вы находитесь на первой стадии, у вас идёт сильнейший перекося в правую сторону, но вы совершенно забываете про здоровье, про отдых, про хобби, про духовность, про саморазвитие, про друзей и про семью. Поэтому вам нужно весь режим своей недели организовать таким образом, чтобы заранее в расписании выделять время на то, чтобы встретиться с друзьями, на то чтобы отдохнуть, на то, чтобы побегать, на то чтобы приготовить еду, на то чтобы поспать. Потому что если не выделить заранее в свой график, то потом вы будете оставлять все это на потом[10].

На второй стадии эмоционального выгорания, которая называется «усталость» или «хронический стресс», самое главное средство лечения-это отдых. И надо понимать, что отдыхать нужно правильно. Во-первых отдых-это когда человек вообще ничего не делает. Это не когда вы перестали работать, но идёте на тренировку, или учите английский или смотрите сериалы, или читаете какую-нибудь книжку и просвещаете время саморазвитию. То есть вы пытаетесь в это время, когда вы должны восстанавливать ресурсы, впихнуть все остальные сферы, которые накопились и вам нужно срочно их сдать, достать, потому-то у вас мышление отличника[10-11].

Как правильно отдыхать?

Отдых у нас есть нескольких циклов:

Надо отдыхать каждый день, до тех пор пока вы не почувствуете, что отдохнули.

Как надо понять нужно отдохнуть?

Вы должны научиться определять свою усталость, потому что именно на вторую стадию эмоционального выгорания вы попадаете потому что у вас этот механизм сломан и вы не умеете определять свою усталость. Вы продолжаете работать уже после того как вы устали, и вы не умеете чувствовать эту усталость на физическом уровне, на эмоциональном и на ментальном уровнях.

Человек у которого, этот механизм не был сломан, он бы уже лёг на диванчик, спокойно бы отдохнул, полежал, восстановился. А у человека с эмоциональным выгоранием затруднение чтобы научиться отлёживаться, потому что к этому не привыкли. Также надо уметь отдыхать раз в неделю, на выходных. И самое главное-надо отдыхать не только физический, но и информационно. Желательно съездить на природу, сходить в бассейн, занятая физической активностью, провести время с друзьями, с близкими, с семьей.

Следующий цикл- это раз в месяц вы должны отдыхать, желательно тоже несколько дней. И самое главное-это конечно же сезонные и годовые циклы, то есть в год у вас

должно на собираться месяц отдыха. Вы можете делать по-разному, это может быть неделя осенью, неделя зимой, неделя весной, неделя летом. Либо же это может быть две недели, например, осенью и весной, как вы хотите. Либо это может быть целый месяц, чтобы хорошо отдохнуть.

Ещё на второй стадий выгорания очень хорошо помогает релаксация и медитация. Если же вы попали на третью стадию эмоционального выгорания, никакой вам отдых не поможет. Вам может помочь только саббатикал.

Саббатикал-это длительный отпуск не определенной длительности, оплачиваемый или неоплачиваемый вашим работодателем. В течении которого вы должны полностью восстановиться. И он может длиться примерно от трёх месяцев до шести месяцев. А работодателю чтобы не терять ценный кадр, будет выгодно давать этот отпуск, так как его работоспособность упала и нежелали потом увольнять сотрудника[12-13].

Лечение четвёртой стадии выгорание- это смена работы, смена профессии. Если вы любите свою работу и дорожите ею и не хотите терять, то вам лучше сделать саббатикал пока вы находитесь на третьей стадии. Потому-то здесь выгорание достигает такой степени, что уже выжженная земля, на которой не вырастет ничего. И здесь уже нужно будет думать не сохранении своей работы, а о том, чтобы думать о сохранении своей жизни[14-15].

В итоге, если вы даже любите свою работу сильно, вы должны понимать, что вы любите ее слишком сильно и относит со к этому критично. И самое главное помнить о том что, даже эту работу когда-нибудь вы сможете потерять, в жизни могут измениться многие обстоятельства. И вы- это нечто гораздо большее чем просто ваша работа.

Список использованной литературы:

1. Аболин Л.М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека. — Казань, 1987. - 261 с.
2. Абрамова Г.С. Практическая психология. М.: Акад. Проект, 2000. - 512с.
3. Абрамова Г.С., Юдчиц Ю.А. Психология в медицине. М.: ЛПА «Кафедра -М», 1998.-272с.
4. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. М.: Мысль, 1991. - 299с.
5. Акмеология. Учебник / Под общ. ред. А.А. Деркача.- М.: РАГС, 2002. -678с.
6. Александровский Ю.А. Состояния психической дезадаптации и их компенсация. М. - 1976. - 272с.
7. Александровский Ю.А. Социально-стрессовые расстройства // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева. — М.,1992. — №2. -С.5-10.
8. Алиев Х. Защита от стресса. М., 1996. - 157с.
9. Алиева М.А. и др. Тренинг развития жизненных целей / Под ред. Е.Г. Трошихиной. СПб.: Речь, 2002. - 216с.
10. Аминов Н.А. Новый подход к концепции личностного и профессионального развития учителя // ж. Вопросы психологии. — 1994. — №5.-С. 102-114.
11. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания.- М.: «Наука», 1997.- 380с.
12. Асмолов А.Г. Психология личности. М.: Смысл; Академия, 2002. - 441с.
13. Барабанова М.В. Изучение психологического содержания синдрома выгорания: Автореф. дипл. работы. МГУ, факультет психологии, 1994 // Вестник Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. 1995. -№ 1. С.54-55.
14. Баранов А.А. Профессиональное выгорание и типы низко стрессоустойчивых педагогов // Ежегодник Российского психологического общества: Материалы 3-го Всероссийского съезда психологов. В 8 Т. — СПб.: Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2003, Т.1, С. 287-289.
15. Баронина О.А. Психологическое здоровье современного учителя // Ежегодник Российского психологического общества: Материалы 3-го Всероссийского съезда

психологов. В 8 Т. СПб.: Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2003, Т.1,-С.304-308.

КӘРІЛІК ДАҒДАРЫСЫ

Владимир Владимирович Кабанов

«Психология» білім беру бағдарламасының магистранты

Валентин Владимирович Абрамов

Аға оқытушы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Сыни кезеңдердің негізгі мазмұны дамудың элеуметтік жағдайын қайта құру болып табылады. Литикалық және критикалық кезеңдердің ауысуы-жас динамикасының негізі, сонымен қатар жас кезеңін құрудың дизайнерлері. Әйелдер мен ерлердегі егде жастағы дағдарыс әртүрлі жолдармен өтеді. Әрі айырмашылығы жоқ, тек ерекшелігі, бірақ және уақытша шектеулер.

Түйінді сөздер: дағдарыс, жасы, кезеңдері, жееілу, кәрілік, белгілері.

КРИЗИС ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА

Владимир Владимирович Кабанов

Магистрант образовательной программы «Психология»

Валентин Владимирович Абрамов

Старший преподаватель

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Основным содержанием критических периодов является перестройка социальной ситуации развития. Чередование литических и критических периодов — является основой динамики возраста, а также являются конструкторами для построения возрастной периодизации. Кризис пожилого возраста у женщин и мужчин проходит по-разному. Причем отличаются не, только особенности, но и временные рамки.

Ключевые слова: кризис, возраст, периоды, зрелость, старость, признаки.

OLD AGE CRISIS

Vladimir Vladimirovich Kabanov

Master student of the educational program «Psychology»

Valentin Vladimirovich Abramov

Senior Lecturer

Kazakh-Russian International university. 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.

The main content of critical periods is the restructuring of the social situation of development. The alternation of lytic and critical periods is the basis of the dynamics of age, and they are also constructors for the construction of age periodization. The crisis of old age in women and men goes differently. Moreover, not only the features differ, but also the time frame.

Key words: crisis, age, periods, maturity, old age, signs

Жизнь – это череда вех, сменяющих одна другую. Если в начале пути мы с нетерпением ждем перемен, взросления, то чем старше становимся, тем меньше хотим меняться. В течении жизни человек проходит через возрастные кризисы. «Кризис – это период перемен, когда прежние модели поведения уже не работают, необходимо выработать новые, но с учетом изменившихся ценностей и целей, нового восприятия себя и своих

возможностей. Кризис пожилого возраста наступает при переходе от зрелости к пенсионному возрасту. Он может проходить несколько лет, и, хотя проявляется не так ярко, как подростковый, по своей силе волне сопоставим.

Обращаясь к первоисточникам, мы видим, что «кризис» (др.-греч. – суд, приговор, решение; поворотный пункт) – переворот, пора переходного состояния, перелом, состояние, при котором существующие средства достижения целей становятся неадекватными, в результате чего возникают непредсказуемые ситуации. Основы понимания кризиса были заложены Выготским Л.С. Развитие – философская категория, которая всегда определяется как качественные изменения. Количественные изменения – просто накопление и наращивание всего того, что уже есть. Следовательно, развитие человека определяется качественными преобразованиями.

Выготский, опираясь на идею философии, представлял развитие человека, как чередование периодов накопления и резких качественных скачков. Л.С.Выготский выделял стабильные (литические) и критические периоды развития (кризисы). В литические периоды развития возраста происходит накопление и наращивание определенных функций, а кризис – это резкий скачок развития, период качественных преобразований.

Основным содержанием критических периодов является перестройка социальной ситуации развития. Чередование литических и критических периодов – является основой динамики возраста, а также являются конструкторами для построения возрастной периодизации. Это происходит потому, что движущие силы развития в каком-либо возрасте приводят к разрушению основы развития всего возраста, таким образом, возникает необходимость аннулирования социальной ситуации развития. Противоречие является движущей силой развития, следовательно, кризисы являются движущей силой развития.

Даниел Левинсон провел крупное исследование на взрослой выборке и выделил переходы:

1. Переход к ранней взрослости (17-22 года)
2. Переход 30-летия (28-33 года)
3. Переход средней взрослости (40-45 лет)
4. Переход 50-летия (50-55 лет)
5. Переход к поздней взрослости (60-65 лет).

Его участниками являлись 40 мужчин в возрасте от 35 до 45 лет, выбранные из различных этнических и профессиональных групп. Переходные периоды являются стрессовыми, так как в это время цели, ценности и образ жизни подвергаются пересмотру и переоценке.

Кризисы развития происходят только в случае возникновения трудностей у человека в каком-либо из этих периодов. В мужских и женских выборках модель роста включала в себя критический период примерно в возрасте 30 лет, во время сомнений, неудовлетворенности, когда карьерные цели и жизненный уклад подвергаются пересмотру. Также исследования показали, что переходы и кризисы у женщин больше связаны с такими событиями, как рождение детей или их отделение от мамы, чем с возрастом.

В периодизации развития, введенной Левинсоном, этот этап называется переход середины жизни. Левинсон заметил, что у мужчин в 40-45 лет происходит ещё одно переосмысление жизненных ценностей, когда обнаруживается, что юношеские мечты так и не осуществились. Эти же закономерности распространились и на женскую выборку. Эта переоценка ценностей происходит в контексте трёх связанных между собой миров: личного мира, мира семьи и профессионального мира. Характеризуется принятием «смерти молодости», физическим угасанием, открытия и исследования возможностей.

Американская исследовательница Г. Шихи вдохновилась идеями Левинсона. Применяв автобиографический метод в своих исследованиях, Шихи во многом получила подтверждение данным, полученным в исследованиях Левинсона. По Г. Шихи, кризисом середины жизни является кризис 40-летия. Одной из основных характеристик данного кризиса являются разлад внутреннего мира – изменение отношения к тому, что раньше для

человека казалось важным. Также на данном этапе происходит острое переживание от осознания утраты молодости.

Левинсон утверждал, что модели переживания критических периодов женщин и мужчин одинаковы. Г. Шихи показала специфику возрастных кризисов женщин в отличие от мужчин. Также Г. Шихи утверждала, что стадии жизненного пути у женщин в большей мере связаны с событиями семейной жизни: заключением брака, появлением детей.

Развернутое описание кризиса зрелости даёт Б. Ливехуд. Он отмечает, что примерно в возрасте 56 лет в жизни человека проносится новая гроза. Найденные ценности, как правило, не подвергаются сомнению, но становится ясно, что они ещё по-настоящему не усвоены. Если честно спросить себя, что из результатов своей жизни можно взять с собой, проходя врата смерти, то отпадает многое из того, что связано со знаниями, положением и опытом.

Развитие (по Э.Эриксону) – процесс преодоления закономерно возникающих на каждой возрастной стадии психосоциальных кризисов. Э.Эриксон вводит понятие кризис идентичности. Сутью кризиса является выбор между альтернативными путями развития. В зависимости от выбора пути, личностное развитие приобретает либо положительную, либо отрицательную направленность. Отрицательная направленность является препятствием для формирования личностной идентичности. Переодизация по Э.Эриксону включает в себя 8 последовательных стадий. Каждая стадия характеризуется кризисом. В данном случае из восьми стадий развития мы возьмем последние две, которые важны в нашей работе:

7. Зрелость (26-64 года). Кризис: Продуктивность или застой. Этот возрастной период – время создания семьи, принятие на себя роли родителя, построение и развитие карьеры. От уровня реализации себя в этих жизненных сферах зависит то, насколько успешным будет чувствовать себя человек на протяжении всей жизни. Если поставленные ранее цели не достигнуты, то путь к совершенствованию может остановиться. Чувство собственной непродуктивности тормозит дальнейший ход развития.

8. Старость. Кризис: эго-центрация или отчаяние. В возрасте старше 65 лет происходит анализ прожитой жизни. В это время человеку хочется увидеть плоды своих трудов и стараний, осознав себя успешным. Если человек понимает, что прошлое прожито непродуктивно, то наступает отчаяние. Если кризис идентичности на этой стадии пройдет гладко, человек, обретая мудрость, посмотрит в прошлое с чувством смирения, благодарности, полноты. Это позволит без страха приближаться к старости и окончанию жизни.

Признанными нормативными возрастными кризисами зрелости считают:

- 1) кризис «вступления в раннюю зрелость» (17-22 года);
- 2) кризис 30 лет; кризис середины жизни (40-45 лет);
- 3) кризис (50-55 лет); кризис прекращения активной профессиональной деятельности и выхода на пенсию.

Сапогова Е.Е. выделяет смерть, как кризис индивидуальной жизни, как последнее критическое событие в жизни человека.

Наступление кризиса, прежде всего замечают родные и близкие, фиксируя изменения в поведении пожилого человека. Самые распространенные признаки – замкнутость, апатия или лень, недовольство или обида, озлобленность или раздражительность по отношению к обществу или конкретному человеку. Многие пожилые люди тяжело проходят этот период, потому что уже видят итог своей жизни, понимают, что многое невозможно изменить, ощущают нехватку ресурсов для новых начинаний.

У каждого кризис протекает по-разному. У деятельных, уверенных в себе личностей он практически не проявляется. Неуверенные в себе – полностью ощущают его остроту. Если вовремя не повлиять на ситуацию, то велика вероятность развития апатии и лени у пожилого человека, которые способны перерасти в депрессию.

Важно отметить, что в преклонном возрасте каждый переживает 3 подкризиса:

1) Переоценка собственного «Я» - из опытного квалифицированного работника-профессионала человек превращается в ненужного никому старика. При этом жизнь должна продолжаться. Это начальный этап.

2) Осознание ухудшения здоровья, собственной немощности – признание действительности приводит к снижению психологической нагрузки. Непринятие этого факта обуславливает усиление регрессивных процессов.

3) Анализ ситуации и принятие неизбежности процессов – только взвешенные трезвые решения, осознание сложившихся обстоятельств, поиск адекватной замены трудовой деятельности позволяют побороть внутренних «демонов».

В золотом возрасте переломный момент сопровождается острым психосоциальным конфликтом. Ведь это пора вступления в последнюю жизненную фазу. Переосмысливание себя в социуме может пройти незаметно или вызвать серьезные проблемы с психическим здоровьем. Именно поэтому результатом кризиса может являться депрессия у пожилых.

В зависимости от способности к адаптации американский психолог Э.Эриксон различал 3 типа старости:

1) Психопатологическая – бывает у людей, страдающих депрессиями, ипохондрией, Они боятся своих прожитых лет, не желают его принимать, доставляют массу неприятностей себе и окружающим.

2) Несчастливая – люди с хроническими недугами тяжело переносят свое состояние. Они обидчивы, капризны, некоторые задумываются о суициде.

3) Счастливая – у людей, которые легко преодолели психологический и эмоциональный барьер, нашли смысл жизни, интересные занятия и не боятся завтрашнего дня.

Кризис пожилого возраста у женщин и мужчин проходит по-разному. Причем отличаются не только особенности, но и временные рамки. Обобщенные данные Европейского бюро ВОЗ женщин к пожилым относят уже в 55 лет, мужчина достигает этого статуса к 61 году. А вот старость для обоих полов уравнивается и начинается с 75 лет. С 90 – говорят о долгожительстве.

Также различия связаны с ролью, которая отводится представителям каждого пола. Так женщине, в первую очередь, отводится роль матери, хранительнице очага и продолжительнице рода. От нее не дут больших свершений. Мужчины же – добытчики. Для них приоритетна работа, карьерные повышения и признания в работе. Именно поэтому выход на пенсию, лишение возможности доказывать свою нужность на этом поприще болезненно. Это усугубляет кризис пожилого возраста у мужчин.

По данным Министерства труда и социальной защиты населения, в Казахстане 1 миллион 759 тысяч пенсионеров, это чуть более 10,4 % от общей численности населения страны. Для сравнения, в европейских странах, которые давно отнесены к категории «стареющих наций», на пенсии каждый пятый гражданин. Самое большое количество пенсионеров проживает в Италии – 27% от общего числа населения, затем идет Германия – 26,7% и Финляндия – 25,8%. Для того, чтобы понять, насколько счастливо жили казахстанские пенсионеры в 2012 году, в сравнении с пенсионерами развитых стран и своими ближайшими соседями по региону, обратимся к таблице, составленной Азаттыком на основе официальных сведений.

Страны	Возраст выхода на пенсию (лет)		Средняя пенсия в долларах
	женщины	мужчины	
Швеция	65	65	2385
Норвегия	67	67	1850
США	65	65	2000
Россия	55	60	330
Финляндия	63	63	1970
Казахстан	58	63	200

Как видим, казахстанские пенсионеры выигрывают у стариков из развитых стран лишь по срокам выхода на пенсию. Однако Правительство Казахстана повышает пенсионный возраст женщин, Мировая практика показывает, что основанием для повышения пенсионного возраста обычно является стремительное старение населения.

Сегодня Казахстан находится на начальной стадии демографического старения. На начало 2019 года люди старше 65 лет составляли 7,5% от всего населения. Тренд старения нарастает. Так, в 2014 году жители старше 65 лет составляли лишь 6,8% от населения Казахстана. В половине регионов страны 7-процентный порог, характерный для стареющей нации, уже значительно преодолён. При этом в них относительно более высокая доля населения старше трудоспособного возраста: в Северо-Казахстанской области – 17,7%, Восточно-Казахстанской – 16,1%, Костанайской – 15,9%, Павлодарской – 14,8%, Карагандинской – 14,4% и Акмолинской области – 14,2%. Пожилое население в большей степени представлено, прежде всего, в северных, северо-восточных и отчасти центральных регионах Казахстана, что связано с более низкой рождаемостью у европейских этносов, образовательной, трудовой миграцией молодежи в Россию, которая зачастую остается там на ПМЖ, тогда как пожилое население остается на местах.

Ухудшают ситуацию стереотипы и незаинтересованность работодателей в отношении работников пожилого возраста. Так, в объявлениях о найме сотрудников сохраняются возрастные ограничения. В числе препятствий, отсутствие предложений о работе с гибким графиком работы, что особенно актуально для пожилых граждан. При этом, проблемы эйджизма, включающая негативные стереотипы и дискриминацию отдельных людей или групп людей по возрастному признаку, получает в отношении пожилых в Казахстане особое содержание. Так уровень владения цифровыми технологиями у пожилых граждан остается низким, что особенно критично для пенсионеров, которые без этих знаний оказываются просто «выключены» из сферы социального взаимодействия, т.к. большую часть информации о социальных услугах можно получить только посредством интернета. В частности, пожилым почти недоступны многие электронные услуги с использованием ЭЦП.

Безусловно, цифровизация экономики, и в частности сферы услуг неизбежна и обусловлена развитием технологий. Однако, в случае с поколением пожилых людей, вопрос адаптации к цифровой экономике остается открытым. При этом государство не создает условия, чтобы помочь пенсионерам овладеть новыми технологиями и навыками.

Отдельно стоит отметить, что как и во всем мире, пожилые граждане в Казахстане страдают от проблемы изоляции, одиночества, что связано с отсутствием досуговых, а также инфраструктурных возможностей, как в городской, так и в сельской местности. В этом случае, проблема будет усиливаться, как с прогнозируемым старением населения, так и со стремительной урбанизацией, когда пожилые граждане в связи с переездом в города своих детей или теряют прежние социальные связи, контакты или вынуждены будут доживать свою жизнь в одиночестве в селах.

Список использованной литературы:

1. Зинченко В.П., Мещеряков Б.Г. Большой психологический словарь. М.:АСТ, СПбю: Прайм-Еврознак, 2008.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6т.: т.4. Детская психология. М., 1984.
3. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. М., 1981.
4. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. М., 1995.
5. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. М., 1989.
6. Юнг К. Исследование процесса индивидуации. М., 1998.
7. Карабанова О.А. Возрастная психология. Конспект лекций. М., 2005.
8. Сапогова Е.Е. Психология развития человека. М., Аспект Пресс, 2005.
9. Levinson D.A. conception of adult development// American Psychologist. 41. С.3-13
10. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития. СПб., Питер, 2004.

11. Шаповаленко Возрастная психология. М., 2005.
12. Ремшмидт Х. Психология подросткового и юношеского возраста. М., 1994.
13. Levinson D. The seasons of a man's life. 1978
14. Реан А.А. Психология человека от рождения до смерти. СПб., Прайм-Еврознак, 2003, с.321
15. Levinson D. The seasons of a woman's life. 1996.
16. Шихи Г. Возрастные кризисы. М., 1999.
17. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М., 1996.
18. <https://tengrinews.kz/kazakhstan>.

ТРЕНИНГ ЖҮРГІЗУДЕГІ ТРЕНЕР ТҰЛҒАСЫ

Куанжанова Кундыз Тугелбаевна

Философия ғылымдарының докторы D.Ph (Педагогика және психология)

Абдуллина Наргиз Касымкереевна

Әлеуметтік ғылымдарының магистрі (Психология), оқытушы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада тренердің функциялары және топ мүшелерінің өзін-өзі дамытуға және психологиялық өсуіне ықпал ететін тренингті тиімді өткізу ережелері қарастырылады.

Түйінді сөздер: тренинг, рефлексия, эмпатия.

ЛИЧНОСТЬ ТРЕНЕРА ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ТРЕНИНГА

Куанжанова Кундыз Тугелбаевна

Доктор философии D.Ph (Педагогика и психология)

Абдуллина Наргиз Касымкереевна

Магистр социальных наук (Психология), преподаватель

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассматриваются функции тренера и правила эффективного проведения тренинга для способствования саморазвития и психологическому росту членов группы.

Ключевые слова: тренинг, рефлексия, эмпатия.

PERSONALITY OF THE TRAINER IN CONDUCTING THE TRAINING

Kuanzhanova Kundyuz Tugelbaevna

Doctor of Philosophy D.Ph (Pedagogy and psychology)

Abdullina Nargiz Kasymkereeovna

Master of Social Sciences (Psychology), lecturer

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the functions of a coach and the rules for effective training that promotes self-development and psychological growth of group members.

Key words: training, reflection, empathy.

Бүгінгі таңда білім беру жүйесі оқытудың белсенді әдістерін және интеграцияланған түрлерін қарқынды қолданып келеді. Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару Академиясының Ақтөбе облысы бойынша Филиалында да бұл үрдіс жалғасын табуда. Оқытудың белсенді әдістерінің ішінде әріптестеріммен сабақтарымызда жиі «тренинг» әдісін қолданамыз. Тренинг туралы айтқанда ең алдымен, тұлғаның өзін-өзі тануының жекелеген компоненттеріне нақты әсер ете алатын ең тиімді әдіс ретінде қараймыз. Тренинг - бұл қысқа мерзімде көптеген пайдалы ақпараттар алуға ғана емес, сонымен бірге кәсіби және жеке дағдылардың қалыптасуы мен жетілуін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін әлеуметтік-психологиялық білім берудің белсенді әдісі.

Тренинг (ағ. training – жаттығу) адамның қабілеттері мен жеке ерекшеліктерін дамытуға арналған әдістің бір түрі. Тренинг жүргізушісі аталған әдісті жеке және топтық жұмыстарда қолдана алады.

Тренингтердің түрлері мақсатына қарай бір-бірінен ерекшеленеді, кейде олардың ортақ ережелерін тренинг барысында қолдану тренер үшін қиынға соғады.

Тренинг – қатысушылардың мүмкіндіктерін қамтитын, жүзеге асыру ережелерінен тұратын жұмыстың жай формасы ғана емес. Сонымен қатар тренинг барысында топ мүшелері жаңа мүмкіндіктерге ие болып, оны дамыта алатын қабілеттерді меңгере алады.

Е.В.Сидоренко мен М.Р.Битьянова тренингті оқытудың белсенді құралы ретінде:

1. Тұлғааралық қарым-қатынасты тиімді шешу дағдыларын қалыптастырады;
2. Өндірістік қызметті жүзеге асырады;
3. Пайда болған жағдайларды талдайды;
4. Қатысушы өзінің және басқаларды тану қабілетін дамыту деп қарастырады[1].

И.В.Вачков [2] топтық оқытудың өзін-өзі тану және дамыту дағдыларын қалыптастыру үшін қолданылатын белсенді әдістер жиынтығы ретінде қарастырады.

Тренинг бұл әлеуметтік нысанның (жеке тұлғаның немесе топтың) психологиялық құбылыстарына өзгерістер жасаудың көпқызметті әдісі. Бұл өзін-өзі тану, өзін-өзі жетілдіру дағдыларын дамыту үшін пайдаланылатын психологиялық әсер етудің іріктелген және жүйеленген белсенді әдістердің жиынтығы. Тренинг адамның мүмкіншіліктерін, мақсатқа жетудегі шарттарын және өзін-өзі дамыту жолдарын, рационалды түрде алға қойылған міндеттерді шешуге арналған әрекеттерді және ең негізгісі осы әрекеттерді әлеуметтік топта қолдануға мүмкіндік береді.

Алғаш рет Курт Левин өзінің шәкірттеріне топтық тренинг жұмыстарын өткізіп, оған Т-тобы деген атау берді. Ал М.Форверг алғаш рет әлеуметтік- психологиялық тренинг ұғымын ғылымға енгізді. XX ғасырдың 80-жылдарында әлеуметтік-психологиялық тренингтер (ӨПТ) Л.А.Петровскийдің зерттеулерінде кеңінен тарады. Зерттеулер әлеуметтік-психологиялық тренингтің теориялық және әдіснамалық аспектілері бойынша жүргізілді.

Адамды қалыптастыруда және дамытуда оқытудың тиімділігі көбіне топтың әлеуетін іске асыру арқылы қол жеткізіледі. Тренинг топтарының артықшылықтары туралы К.Рудестамның басылымдарында терең қарастырылған [3].

Ал осы тренингтің қандай деңгейде өтетіні тренердің тұлғасына, атап өтсек, оның тұлғалық-кәсіби құзыреттіліктеріне байланысты. Тренер бұл салада өзін сынап көргісі келетін кездейсоқ адам бола алмайды. ӨПТ жүргізушісі, оның қасиеттері, білімі, дағдылары, шеберлігі, қабілеті топ үшін дамудың құралы болып табылады. Тренердің ең негізгі қасиеті оның жеке және кәсіби құзыреттілігі болып табылады.

К.Роджерс топтық динамика (тренинг кезеңдері) ұйымдастырушысына төмендегіде ең маңызды жеке қасиеттерді атап өтті:

- ✓ Жеке үйлесімділік;
- ✓ Рефлексияға бейімділік (басқа адамның тәжірибесі мен жеке тәжірибесі);
- ✓ Эмоционалды сезгіштік (жағдайын түсіне білу);
- ✓ Эмпатия;
- ✓ Сезімдері мен ойларын көрсету кезіндегі кездейсоқтық және ашықтық [4].

Б.М.Мастеров Т-тобының жетекшісі:

А) жеке және кәсіби дайын;

Б) топтық динамика заңдардың білу және белгілі бір топтық процесте олардың көріністерін көру;

В) ӨПТ-нің қазіргі сәтіне сәйкес психотехникалық құралдарды білу және пайдалану мүмкіндігі;

Г) дене, сезім, қарым-қатынас, бейнелер, метафоралар тілінде сөйлеуді меңгеруі.

Арнайы атмосфераны құрап, өзін-өзі дамытуға және топ мүшелерінің психологиялық өсуіне ықпал ететін тренерге белгілі этикалық талаптар қойылады

(В.Н. Федорчук [3]):

- 1) Т-тобының түрі, оның мақсаттары мен міндеттері туралы нақты түсінігі болу керек;
- 2) топ мүшелерін таңдау үшін өздерінің диагностикалық құралдары болу керек;

3) психикалық ауруларға бейім немесе терең депрессияда жүрген адамдарды топқа қоспау керек;

4) Т-топта эмоционалдық ауырлықты сезінулері мүмкін екендігін қатысушыларға ескерту керек;

5) Тренинг барысында бағыну керек негізгі ережелермен таныстыруы керек;

6) белгілі бір жаттығуды орындауда қатысушылардың дайындығы немесе тәжірибесі болмаса, олармен жұмыс жасаудан мейлінше алыс болу керек;

7) топтың алғашқы жұмыстарынан-ақ не нәрсеге көбірек көңіл бөлу керектігін анықтауы керек

8) топ мүшелерінің құқығын қорғап, оларға қандай материалдар беру керек екендігін шешу керек. Топтық қысымның түрлеріне мұқият болуы керек және мұндай әрекеттердің болуына жол бермеуі керек;

9) Белгілі бір әдісті пайдаланудың орындылығын логикалық тұрғыда негіздеу. Өз әрекеттеріне құзыретті болу керек;

10) теориялық позицияларға негізделген өзіндік ерекше стилі болуы қажет.

11) топ мүшелерің алдында «идеал» болып көріну мүмкіндігін пайдаланбауға және өз мүддесі үшін қатысушыға манипуляция жасамауы керек;

12) топ мүшелеріне тиесілі жеке материалдарға немесе сырларына қатысты құпиялылық қағидатының маңыздылығын түсіндіруі керек;

13) тренинг қатысушыларына тренердің өзіндік құндылықтары мен сенімдерін жадына құйып қоюдан аулақ болуы керек. Өздерінің өз бетінше ойлау қабілетіне құрметпен қарап, топпен бірігіп бір қорытынды жасауы керек;

14) кейбір топ мүшелерінде «психикалық сарқылу» болуы ықтималдылығын ескеру қажет. Егер кейбір қатысушылардың жүріс-тұрысында симптомдары бар болса, онда мұндай адамдарды оқудан (психикаға зиян келтірместен) шығаруы керек;

15) топ мүшелерін қоршаған адамдар тарапынан жағымсыз реакция болатындығына дайындау керек. Туындауы мүмкін деген мәселелерді топта талқылап, оларды шешудің жолдары мен тәсілдерін қарастыру керек.

16) қатысушылардың өздерінің прогресін талқылауы және топ жетекшісі топтың тиімділігін бағалауы үшін қосымша (топтың жұмысы аяқталғаннан кейін) отырыстарын жоспарлау; негізгі жұмысын аяқтағаннан кейін оны қажет ететін топ мүшелерімен жеке жұмысын жалғастыру. Тренингке қатысушыларға олардың топтары өзін-өзі тану үшін оқу лабораториясы болып табылатындығын және оны өмірлік нормаларда өте мұқият қолдану керек екенін түсіндіруі қажет.

И.Ялом тренердің төрт негізгі қызметін белгіледі.

1. Эмоционалды ынталандыру қызметі (жетекші қатысушыларды өз іс-әрекеттеріне күмән келтіргізеді, қарама-қайшылық тудырады)

2. Қамқорлық көрсету қызметі (жаттықтырушы көмек көрсетеді, махаббат сезімін білдіреді, мақтайды, қорғайды, мейірімділік, ашықтық және қызығушылық білдіреді).

3. Түсіндіру қызметі (жаттықтырушы түсіндіреді, нақтылайды, қатысушыларды өзгерістерге қажетті когнитивтік құрылыммен қамтамасыз етеді, қатысушылардың сезімін және жеке тәжірибесін идеялық салаға аударады).

4. Атқарушы қызметі (жаттықтырушы шекараларды, ережелерді, нормаларды, мақсаттарды белгілейді, уақыт бөледі, жылдамдықты белгілейді, тоқтатады, қысым көрсетеді, процедуралар ұсынады) [5].

Зерттеушілер М.А.Свистун және Н.В.Клюев, жоғарыда аталған қызметтерге қосымша мыналарды анықтады:

5. Басқару функциясы (жоғарыда талқыланған).

6. Сарапшы функциясы. Мұнда көшбасшы қатысушыларға олардың іс-әрекеті мен мінез-құлқын объективті бағалауға көмектеседі, басқаларға қалай әсер ететінін анық көруге көмектеседі.

7. Талдаушы функцияның негізгі мақсаты ол жаттықтырушы топта не болып жатқанын түсіндіріп талқылайды және өз ойы, пікірімен бөлісіп отырады. Пікірлер мынадай болуы мүмкін:

- жетекші кәсіби маман ретінде өз сезімдерін араластырмай, бақылау нәтижелерін талдауы;

- топтың ішінде не және неге болуы мүмкін деген гипотезалар;

Талдау тренердің пайдаланатын түсіндіру схемаларына байланысты.

8. Елшілік функциясы – топтық процестерді ұйымдастыру. Егер топ даму процесінде қиындықтар көрсе, жаттықтырушы психологиялық әсер ету әдістерін қолданып, араласуы мүмкін. Тренер, сонымен қатар, тұлғааралық қарым-қатынасқа құпия түрде қатысуға, топта тиімді қарым-қатынас жасауға және туындайтын жағдайларға тез жауап қайтару қабілеттілігін пайдаланады.

9. Демонстрациялық функциясы. Тренер Т-тобының мүшелері үшін мінез-құлық, іс-әрекет нормасы. Ол тренинг қатысушыларына ашықтығын, эмпатиясын, өз сезімдерін және белсенділігін демонстрациялайды. Сонымен қатар, тренер топпен бірге барлық процедураларға «ойыншы тренер» ролінде қатысады.

Тренерге қойылатын талаптарға назар аударатын отырып, тренер ие болуы керек жеке қасиеттердің тізімін белгілеу қисынды. Осылайша, біз И.В.Вачков [4] зерттеулеріне сүйене отырып, төмендегідей бөліп қарастырдық:

1) топ мүшелеріне тоқталу (соның ішінде әрқайсына жеке), оларға көмек көрсету мүмкіндігі;

2) өз көзқарастары мен шешімдерінің ашықтығы;

3) икемділік, шыдамдылық, толеранттылық;

4) сезімталдық, эмпатия, эмоционалдық жайлылық атмосферасын құрастыру қабілеті;

5) мінез-құлықтың шынайылығы (яғни, топқа шын эмоцияларын, уайымын көрсете білу қабілеті);

6) табандылық, жігерлік және оптимизм;

7) адекваттылық, бұзылуға және белгісіздікке төзім болу;

8) өзін-өзі реттеудің жоғары деңгейі;

9) өзіне деген сенімділік, өзін-өзі позитивті бағалау, өзін-өзі адекватты тұрғыдан бағалау, өзін-өзі сынау, өз конфликтілік жағдайларын түсіну, қажеттіліктер мен мотивтерді түсіну;

10) ұжым мүшелерін конструктивті трансформациялауға және дамыту қабілеттілігіне сену;

11) ерекше қиялдау, интуиция;

12) көмекші қабілеттер;

13) ойлаудың дивергенциясы, шығармашылық;

14) Ақыл-ойдың жоғары деңгейі.

Тренердің күш-жігері келесі шарттарды қамтамасыз етуге бағытталуы керек:

- ✓ Тренингке қатысушылар өздерінің жеке мақсаттарына кооперативтік мақсаттар құрылымын құру шарттарында ғана қол жеткізе алатынын түсінуі керек. Бұл үшін оларды бірлесіп талқылап, мақсаттарға қол жеткізуге ықпал ететін ережелерді бірлесіп әзірлеу қажет.

- ✓ Білім беру кеңістігін тиісті түрде ұйымдастыруды талап ететін екі жақты коммуникациялық нұсқа (жаттықтырушының өзі де орналасқан шеңбер).

- ✓ Т-тобына қатысушыларды қосу әрқайсысы ережелерге бағынышты болуға келіскен жағдайда жүзеге асады, сондай-ақ «Мен білмеймін», «Мен жасай алмаймын» сөздерін айтуға тыйым салынған.

- ✓ Қатысушыларды, оның ішінде жаттықтырушыны қоса алғанда, топтың өзекті мәселелері бойынша сындарлы пікірталасқа қатысуы;

- ✓ *Үндемей қалуға, ақпарат пен ойларды жасыруға, талқылаудан қашуға болмайтын ашық дискуссия.

✓ *Сенімділік атмосферасын жасап, «Тек шындықты айтамын, тым болмаса, өтірік айтпаймын» ережесін ұстану.

✓ *Т-топтың қатысушыларының бір-біріне жақсы жақтарын, артықшылықтарын айтып, позитивті әсерлерімен бөлісу міндеттілігі.

Э.Конг тренинг өткізуді үйреніп жүрген жаңа тренерге ұсынады:

- Топтың мүшелері рационалды шешімдер қабылдауға және өзбетімен ойлана алатынына сенімнің болу;

- бақылаушы позициясына ұмтылу;

- тренингте авторитарлық жағдайларды болдырмау;

- тренинг қатысушыларының жынысына, нәсіліне, діни көзқарасына, т.с.с. жеке ерекшелегіне құрметпен қарау.

- тренингке қатысушылардың әр түрлі көзқарастарына толерантты тұрғыдан қарау; олардың құндылықтары сіздей болмайтынына мойынсұну.

Сонымен, жоғарыдағыларды қорытындылай келе, біз тренерге қойылатын талаптың жоғары екенін және арнайы кәсіби-тұлғалық құзыреттілігін дамытқан маман ғана тренер бола алатынын атаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сидоренко, Е.В. Тренинг влияния и противостояния влиянию /Е.В. Сидоренко. – СПб.: Речь, 2002. – 256 с.

2. Вачков, И.В. Психология тренинговой работы: содержательные, организационные и методические аспекты ведения тренинговых групп / И.В.Вачков. – М.: ЭКСМО, 2007. – 416с.

3. Роджерс, К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека /К.Р. Роджерс. – М.: Издат. группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.

4. Рудестам, К. Групповая психотерапия / К. Рудестам. – СПб.: Питер, 1999.–384 с.

5. Ялом Ирвин Теория и практика групповой психотерапии; Питер - М., 2016. - 640 с.

6. Сидоренко Е.В. Технологии создания тренинга. От замысла к результату. - СПб.: Речь. 2007 - 336 с.

КӨНІЛСІЗ БЕЙІМДІЛІКТІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ

Кужагулова Гаухар Имангазезовна

«Психология» білім беру бағдарламасының магистранті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада біз «скука» ұғымын психикалық күй тұрғысынан, белгілі бір жұмыс, Білім және қарым-қатынас жағдайында адамға тән ерекше психикалық күй ретінде қарастырамыз

Түйінді сөздер: скука, бейімділік, тұрақтылық.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПРЕДРАСПОЖЕННОСТИ К СКУКЕ

Кужагулова Гаухар Имангазезовна

Магистрант образовательной программы «Психология»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В этой статье мы рассмотрим понятие «скука» с точки зрения психического состояния, как особое психическое состояние, присущее человеку в условиях определенного труда, образования и общения.

Ключевые слова: скука, предрасположенность, устойчивость, склонность,

---

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF PREDISPOSITION TO BOREDOM

Kuzhagulova Gaukhar Imangazezovna

Master student of the educational program "Psychology"

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In this article, we will consider the concept of "boredom" from the point of view of a mental state, as a special mental state inherent in a person in conditions of certain work, education and communication

Key words: boredom, predisposition, stability, propensity.

Скука - особое психическое состояние. Склонность к скуке предполагает большую вероятность переживания, ограничение усилий, направленных на преодоление неудовлетворенности собой и окружающей действительностью. Люди с разными наклонностями к скуке отличаются личностными качествами и характером. Для людей, склонных к скуке, характерны: близость, эмоциональная неустойчивость, избирательное отношение к групповым нормам, самостоятельность.

Скука как биопсихосоциокультурный феномен имеет непосредственное отношение к здоровью современной личности поскольку тесно связана с её уязвимостью. Однако справедливости ради надо сказать что впервые о скуке в большей степени и более содержательно заговорили конечно философы, они заговорили о скуке раньше, чем это сделали психологи [3-5].

Если обобщить философские концепции то мы можем выделить три ключевых смысла скуки: скука как состояние свойственное представителями определённых социальных кругов. Ницше говорил о том, что скука- это участь элиты, т.к только творческие люди способны выдержать это состоянием. Во многом сходная позиция у С.Кьеркегора, он

считал, что люди скучающие с другими это толпа, а те кто наскучили сами себе- это избранный круг, это клан благородных.

Следующее направление, скука как следствие технологического процесса индустриализации общества, информатизации общества. Эрих Фром говорил, что поиск новых ощущений в виде каких-либо событий не избавляет от скуки, а только отвлекает от нее. И ещё один феномен, это целостно смысловой феномен скуки. Паскаль считал, что человек без Бога обречён на скуку [6].

Если говорить о психологах, то психологи с одной стороны дополняют философские представления о скуке, а с другой стороны расширяют эти представления. Сегодня психология для обозначения скуки используются разные категории: это и состояние, и переживания, и скука это мотивационное явление. [1].

Но в большей степени все склоняются к тому, чтобы скуку рассматривать как особое психическое состояние - состояние вызванное отсутствием стимулов, это тягостное душевное состояние, состояние проявляющиеся к снижению ясности сознания- К.К. Платонов

- душевное состояние вызванное отсутствием или потерей интереса к какому-либо делу- Е.П.Ильин

- состояние сниженного уровня психической активности общего эмоционального тонуса.

Если обобщить эти представления то скуку можно обобщить как состояние выраженного психического и соматического дискомфорта которое развивается на фоне слабости тех механизмов саморегуляции, который обеспечивает усилия по расширению контактов с окружающей реальностью. Это определение скуки основана на основании эмпирического исследования. Поведенческие проявления скуки которые можно заметить во время конференции и во время лекций и во время школьных занятий это начинается с зевоты, это потускневшие глаза, ерзанье на стуле, черкание на бумаге, нежелание заниматься делами, поиск новой информации. Есть ещё физиологический признак- частые позывы на мочеиспускание это тоже один из признаков скуки [7-9].

Причины возникновения скуки очень разнообразны от монотонных однообразных действий, до нечётких неосознанных целей и планов на будущее, невозможность заниматься тем что действительно хочется, неудовлетворенность межличностными отношениями, и вынужденное ожидание, когда мы что-то ждём и это ожидание затягивается нас охватывает скука.

Надо отметить что скука обладает очень важным социальным смыслом и смысл скуки заключается в том что состояние скуки приводит к снижению производительности труда. Скука характерна для производственной деятельности, для учебной деятельности, особенно сейчас уделяется внимание на скуку которая развивается во время процессов обучения, в частности установлено что эмоции которые хотели бы испытывать студенты на занятиях не совпадают с теми эмоциями которые реально они испытывают, вместо увлечения, радости, любопытства часто студенты испытывают безразличие, скуку и боязнь. По многим причинам сейчас возрастает необходимость заблаговременной диагностики скуки, то есть определение её предрасположенности.

И, надо сказать что предрасположенность к скуке наиболее интенсивно и очень в разных аспектах изучаются зарубежными исследователями. Анализ зарубежных исследований показал, что предрасположенные к скуке люди это прежде всего люди подверженные большому риску депрессии, тревоги, они социально пассивны, они имеют невысокие успехи в школе и на работе, у них не развиты навыки межличностного общения, у них высокий невротизм и склонность к употреблению наркотиков, алкоголя и игромании, повышенная тяга к еде и чрезмерному курению. Западные учёные считают, что мужчины более предрасположенных к скуке чем женщины. [10; 11].

Надо отметить что методы исследования скуки в основном разработаны зарубежом. Но российские профессора Посохов С.Т и Ерохина Е.В адаптировали зарубежные

исследования. Они провели исследование среди студентов и вывели устойчивых скуки и предрасположенных скуки студентов. Оказалось, что личностный смысл скуки у этих двух групп практически одинаков. [11; 12].

С точки зрения молодых людей скука- это астеническое эмоциональное состояние, они описывают его такими ассоциациями как грусть, печаль, тоска, уныние, депрессия. Второй по степени важности для студентов, скука- это слабость мотивационно-волевой стимуляции. Это описывает такими понятиями как «не знаю чем заняться», незаинтересованность. Соматический дискомфорт также характеризует личностный смысл скуки тех кто к ней предрасположен и те кто устойчивы, т. е скука это болезнь, вялость, истощение, дискомфорт, паралич, плохое самочувствие [3].

Скука понимается молодыми людьми как недостаток внешней стимуляции то есть, что это нехватка чего-то ,это однообразие, это отсутствие разнообразия, повседневная рутина.И коммуникативный дискомфорт это ещё один важный компонент личностного смысла для студентов: не с кем поговорить, непонимание, нет рядом близких, одиночество.Очень важно и нужно понять в чём причина скуки.Также эти две группы предрасположенных и устойчивых к скуке называют одинаковые факторы: неудовлетворенность социальной средой, неудовлетворенность межличностной коммуникацией, недостаток внешней активности, невысокая мотивационная включенность в разные сферы жизни. Общие социокультурные ситуации развития и возраст объединяет эти две группы студентов. Предрасположенные к скуке больше отличаются эмоциональными свойствами. Они отличаются большей эмоциональной неустойчивостью, большей личностной тревожностью, фрустрированностью. Для них характерны чувства неуверенности в себе, эмоциональное напряжение в процессе общения с разными категориями партнеров, они чаще используют психологически эмоциональные защиты собственного Я при решении жизненных проблем. Их эмоциональные реакции менее стабильны, они больше склонны драматизировать жизненные события и избегать рискованных ситуаций. [13].

Коммуникативные различия выражены в меньшей степени. Предрасположенные к скуке люди склонны к ограничению контактов, менее ориентированы на принятие самостоятельных решений. Для предрасположенных к скуке в большей мере чем для устойчивых характерна чувствительность к неудачам, они обладают невысокой скоростью переключения с одного вида деятельности на другое, и когда наступает новая задача, предрасположенные к скуке испытывают коласальные трудности, т.е им трудно найти новое решение. Подводя итог феномен скуки показал очень сложную её организацию. Есть не обоснованная борьба со скукой [14; 15].

Если мы её необоснованно начинаем преодолевать, заставляем принимать какие-либо дополнительные средства, то это бывает не совсем позитивно для самой личности. Скука обладает очень большим личностным смыслом она отражает смысл тех ситуаций в которой находится человек.

И скука заставляет человека приостановить поток своей активности, всмотреться в себя, всмотреться в те жизненные ценности и найти себя в них и даже изменить. Очень важно что скука имеет большой смысл в системе временной перспективы, скука мгновенно в один момент останавливает время и заставляет человека задуматься над тем что происходит в данный момент. В потоке жизненной суеты остановка времени означает спасение от той же самой суеты и не случайно что скука характерна для молодых людей. потому что это поиск себя, это поиск того чтобы определиться в этом мире, а это можно сделать только в спокойной обстановке, когда ты не занят, не стимулирован ничем, ты поглощен собой [19; 20].

Эволюционный смысл скуки состоит в том, чтобы обратить внимание на те обстоятельства на те случаи жизни, которые следует изменить или преодолеть от которых нужно отказаться. Поэтому к скуке нужно относиться с очень большим вниманием и не торопиться от неё избавляться

Не было бы скуки, не было бы движения вперёд, движения в себя, то есть скуку испытывает любой здоровый человек.

Список использованной литературы:

1. Ильин Е. П. Психофизиология состояний человека. СПб.: Питер, 2005.
2. Тардые Э. Скука. Психологическое исследование. Издательство ЛКИ, 2007.
3. Сведсен Л. Философия скуки / пер. с норв. К. Мурадян. М.: Прогресс-Традиция, 2003.
4. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / вступ. статья П. С. Гуревича. М.: Республика, 1994.
5. Франкл В. Человек в поисках смысла. М.: Прогресс, 1990.
6. Ганзен В. А. Описание психических состояний человека // Психические состояния: хрестоматия / сост. Л. В. Куликов. СПб.: Питер, 2000.
7. Newell S. E., Haggies P., Международный Журнал Социальной Психологии 2012.
8. Прохоров А. О. Психология неравновесных состояний. М.: Изд-во ИП РАН, 1998.
9. Большой толковый психологический словарь: в 2 т. / под ред. А. Ребера; пер. с англ. Е. Ю. Чеботарева. М.: ; АСТ, 2003.
10. Гримак Л. П. Скука // Психические состояния хрестоматия / сост. Л. В. Куликов. СПб.: Питер, 2000.
11. Левитов Д. Н. Скука // Психические состояния хрестоматия / сост. Л. В. Куликов. СПб.: Питер, 2000
12. Канеман Д. Думай медленно... решай быстро. М.: АСТ, 2014.
13. Посохова С. Т., Рохина Е. В. Скука как особое психическое состояние человека // Вестн. С.-Петербур. 2009. Вып. 2.
14. Фетискин Н. П. Системное исследование монотонии в профессиональной деятельности. СПб., 1993
15. Чебыкин А. Я. Учитель и эмоциональная регуляция учебно-познавательной деятельности школьников // Вопросы психологии. 1989
16. Психологический словарь / Под ред. В.В. Давыдова и др., 1983.
17. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Смысл; Академия, 2004.
18. Кон И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. М.: Политиздат, 1984.
19. Воданович С.Ж Журнал Психологии 2003.
20. Harris M. V. Журнал Социальной Психологии 2000..

САУДА ӨНІМДЕРІН СИПАТТАЙТЫН ҚАЗАҚША МӘТІНДЕРДІҢ НОРМАЛАНУЫНДАҒЫ ҚАТЕЛІКТЕРДІҢ СЕБЕБІ

Тағжанова Ғалия Бектасқызы

аға оқытушы, гуманитарлық ғылымдар магистрі

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақалада сауда өнімдеріне қатысты мәтіндері мағыналық және құрылымдық тұрғыдан талданып, қателіктер анықталады, сауда өнімдерін сипаттайтын қазақша мәтіндердің нормалануындағы қателіктердің себебі нақтыланады.

Түйінді сөздер: мәтін, сауда, сауда өнімдері, норма, автор, прагматикалық ұстаным, лингвистика, тілдік норма.

ПРИЧИНЫ ОШИБОК В НОРМИРОВАНИИ КАЗАХСКИХ ТЕКСТОВ, ОПИСЫВАЮЩИХ ТОРГОВУЮ ПРОДУКЦИЮ

Тағжанова Ғалия Бектасқызы

Старший преподаватель, магистр гуманитарных наук

Казахский-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В данной статье семантически и структурно проанализированы тексты, относящиеся к торговой продукции, выявлены ошибки, выяснены причины ошибок при нормировании казахских текстов, описывающих торговую продукцию.

Ключевые слова: текст, товарная продукция, норма, автор, прагматическая позиция, лингвистика, языковая норма.

CAUSES OF ERROR IN NORMALIZATION OF KAZAKH TEXTS, DESCRIBING TRADE PRODUCTS

Tagzhanova Galiya Bektaskyzy

Senior Lecturer, Master of Humanities

Kazakh-Russian International University; 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article semantically and structurally analyzes the texts relating to trade products, identified errors, identified the reasons for errors in the normalization of Kazakh texts describing the trade product.

Key words: text, commodity product, norm, author, pragmatic position, linguistics, language norm.

Мәтін – мағыналық және құрылымдық аяқталуымен, автордың хабарға көзқарасымен, хабардың нысандылығымен және прагматикалық ұстанымымен сипатталатын ауызша немесе жазбаша формадағы хабар. Жалпы, мәтінге берілетін анықтамалар өте көп. Олар:

- Лингвистикалық энциклопедиялық сөздік:

«Текст (от лат. *textus* – ткань, сплетение, соединение) объединенная смысловой связью последовательность знаковых единиц, основными свойствами которой являются связность, цельность» [1, 507].

- И. Р. Гальперин:

«Мәтінді аяқталған, объективтелген жазба құжат,... бірқатар ерекше бірліктері мен атауы бар, түрлі лексикалық, грамматикалық, логикалық, стилистикалық байланыстармен

біріктірілген, белгілі бір мақсат пен прагматикалық бағыты бар сөйлеу шығармашылығының туындысы» [2, 17].

- А. Ф. Алефиренко:

«Мәтін – бұл тұтастық, коммуникативті құрылым, оның компоненттері автордың коммуникативті интенциясымен ұйымдастырылып, иерархиялық, семантикалық құрылымға бірлескен»

Жоғарыда келтірілген пікір, көзқарастардан мәтінге тән белгілерді анық көруге болады. Ал қазіргі таңдағы сауда өнімінің сапасын сипаттайтын мәтіндерде осы белгілер көріне ме? Сауда мәтіндері дискурстық қызмет атқарып тұр ма? Гальпериннің «түрлі лексикалық, грамматикалық, логикалық, стилистикалық байланыстармен біріктірілген» деген талаптарына сәйкес келе ме? Егер сәйкес келмесе, оның себебі неде? Біздің мақаламыздың басты нысанасы осы сұрақтарға жауап табу болмақ.

Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік тіл туралы» заңында Мемлекеттік тілдің көрнекі ақпаратта және жарнамада қолданылуы туралы былай делінген: «12.3. Қазақстанда өндірілетін тауарлардың арнайы мәліметтер көрсетілген тауарлық жапсырмаларында, таңбаламаларында, нұсқаулықтарында мемлекеттік тілде қажетті ақпарат болуға тиіс. Тауарлардың бағалары мемлекеттік тілде беріледі. Шетелде өндірілген тауарлардың арнайы мәліметтер көрсетілген тауарлық жапсырмалары, таңбаламалары, нұсқаулықтары импорттаушы ұйымдардың қаражаты есебінен мемлекеттік тіліндегі аудармасымен қамтамасыз етіледі». Бұл дегеніңіз, Қазақстанда өндірілген болсын, шетелде өндірілген болсын кез келген тауар жапсырмаларында қазақ тілінде мәліметтер берілу керек деген сөз. Ал қазіргі кездегі сауда өнімдерінде бұл ережелер іске асып жүрген жоқ деп айтуға толықтай негіз бар, себебі қазақ тілінде ешқандай мәлімет берілмеген мәтіндер қаншама? Қазақ тіліндегі нұсқасы берілгеннің өзінде қателіктер мен нормадан ауытқушылықтар орын алып жатады.

Көптеген грамматикалық қателер, естіген құлаққа оғаш сөздер, стилистикалық және мағыналық қарама-қайшылық – қазақ тіліндегі сауда мәтіндерінің қазіргі таңдағы бейнесі.

Мысалы, елордадағы аспаздық дүкендердің бірінде сатылатын «Дьявольские» деген тауық аяқтары «Шайтанның аяқтары» деп сөзбе-сөз аударылған. Бұл атау (орыс тіліндегі) тауар сапасының өте жоғары деңгейде екендігін аңғарту, тауар сапасын әсірелеп көрсету мақсатында қойылған. Бұл атау қазақ тіліне аударылғанда аталған қызметті атқарып тұрған жоқ, тіпті адам шошытарлықтай. Мұның себебі – тікелей аударма жасау, орыс тіліндегі атаудың дискурстық қызметін ескермеу.

Кейбір өндірушілер дайындалатын тағамға тұзды «талғамына қарай» қосуды ұсынады, бірақ тұз дәміне қарай қосылуы керек. Ал, «талғамына қарай» орыс тіліндегі «по стилю или манере» тіркесінің аудармасы секілді, себебі талғам сөзін көбінесе киім кию, жабдықтарды таңдауда, т.б. жағдайларда қолданылады. Мұнда да мағыналық тұрғыдан дұрыс, нақты, дәл аударма жасалмаған.

Көптеген өндірушілер өнімнің жарамдылық мерзімі, дайындалған күні секілді т.б. ақпараттарды сауда өнімдерінің «басынан», «үстінен», «қасынан» қарауды ұсынады. Мәселен, кір жуудың ұсынылған температурасы «тоқыма бұйымдарының басында көрсетілгенінен» хабарлайтын мәтіндер анықталған. Мұндай жолдар біріншіден, аталған мәтіннің стиліне сәйкес келмейді, екіншіден айтылуы тиіс ойдың мағынасы толық ашылмайды. Бұл қателікті жіберудің себебі аударманы қарабайыр тілмен, немқұрайлықпен, стильді ескермей аудару, «үсті» секілді көмекші есімдерді дұрыс қолдана білмеу болса керек.

Тағы бір сауда өніміндегі «Мясо для детей» тіркесі қазақ тілінде «Балалар еті» деп аударылған. Дұрысы «Балаларға арналған ет» болуы тиіс. Бұл тіркестердің қазақтілді тұтынушыға тигізетін әсері қандай болмақ? Аталған қателіктің жіберілуі аударма жасағанда, сөздердің, тіркестердің бір ғана мағына беріп тұруына назар аудармаудан болып тұр. «Балалар еті» тіркесін балаларға арналған ет ретінде түсінуге де болады, бірақ бұл тіркес сонымен қатар меншіктік мағынада балалардың еті деген мағына да беріп тұр.

«Фантазия» шоколадтарының қаптамасында «ароматизатор «лесной орех, идиентичный натуральному» тіркесі «орман жаңғағы тектес хош иістендіргіш», «ароматизатор ванилин идиентичный натуральному» – «ванилин табиғи тектес хош иістендіргіш» болып аударылған. Негізінде, «табиғи тектес «Орман жаңғағы» хош иістендіргіші» деп аударылуы тиіс. Мұнда сөздерді, сөз тіркестерін бір-бірімен байланыстыра алмау, мағына тұтастығына назар аудармау орын алған қателіктің себебі болып отыр. «Новый день» сүт өнімінің қаптамасында «Без добавления сухого молока» тіркесі «Құрғақ сүттің қосындысысыз», «Молоко питьевое 2,5% жирности с длительным сроком хранения «Новый день» сөйлемі «Сақтау мерзімі ұзақ майлылығы 2,5% «Новый день» ішетін сүті» ретінде аударылған. «Ауаның салыстытмалы ылғалдылығы 75% артық емес және 0°С-ден +25°С-ге дейінгі» деген сөйлемнің барлық тұрғыдан қате құрылғандығын бірден аңғаруға болады. Мұндағы «салыстытмалы» сөзі де біздің емес, өндірушілерден жіберілген қате. Бұл мәтінде бұдан өзге орысша-қазақша нұсқалары бір-бірімен мүлде сәйкес келмейтін сөйлемдер де бар. Мысалы, орыс тіліндегі мәтінде «Без искусственных добавок и консервантов. Сохранены все полезные свойства молока» сөйлемдері қазақ тілінде былайша берілген: « Дайындалған мерзімі және жарамдылық мерзімінің соңғы мерзімі жарсарда көрсетілген». Сонымен бірге, «СМК сертифицирована на ISO 9001:2009» сөйлемі қазақ тіліне «ISO 9001:2009 СМЖ кәааланған» деп аударылған.

Келесі бір өнімде орыс тіліндегі «Томатная паста «Любительская» деген ақпаратты қазақ тілінде «Томатты әуесқойлық паста» деп аударған. Бұл аталған өнімде жіберілген бір ғана қателік емес. Сонымен қатар, «Содержание сухих веществ» тіркесі «Құрғақ заттардың бұқаралық үлесі», «Концентрированные томаты-продукты» – «Томатопродуктымен шо?ырлансаңдар», «Энергетическая ценность» - «Тамақтық құндылық өнім», «Срок годности» - «Жарамдылық мезгілі», «При температуре» - «Температура жанында», «Энергетическая ценность в 100г продукта» – «Өнім 100 грамына энергетикалық құндылығы» деп аударылған. Сонымен қатар, тыныс белгілерді дұрыс қоймау, үтірден кейін жалпы есімдерді де бас әріппен жазу сияқты қателер де орын алған. Жоғарыда көрсетілген «Томатопродуктымен шо?ырлансаңдар» тіркесіндегі сұрақ белгісінің орнында түсініксіз, қазақ тілінде жоқ әріп жазылған. Одан өзге тіркестерде мағына дәлдігі, нақтылығы мүлде жоқ. Тіпті, «Температура жанында» деген тіркестен мәтінді интернеттегі орысша-қазақша аудару бағдарламаларының көмегімен аударма жасады ма екен деген ой туады. 270 грамдық құтының өзінде осыншама қате табылып жатса, бұл әрекет жауапсыздық, ең бастысы қазақ тіліне немқұрайлы қарағандық болса керек.

Мұнда сөздерді, сөз тіркестерін бір-бірімен байланыстыра алмау, мағына тұтастығына назар аудармау, орфография мен пунктуацияны ескермеу орын алған қателіктің басты себептері болып отыр.

Қорыта айтқанда, сауда өнімдерінің сапасын сипаттайтын қазақша мәтіндерде қателер толып жатыр. Бұл қателеліктердің жіберілу себептері –тілдік нормаларды ескермеу, бағынбау, мүмкін, аудармашылардың ол нормаларды мүлде білмеуі. Жалпы алғанда, мұндай мәтіндердегі нормадан ауытқушылықтар пунктуациядан, орфографиядан, грамматикадан, стилистикадан кетіп жатады, яғни сөздерді қате жазу, тыныс белгілерін дұрыс қоймау, сөздердің мағыналарының бір-бірімен үйлеспеуі, мәтіннің нақты, дәл аударылуын бақыламау, т.б. Бұл мәселелердің барлығы да сауда өнімдері сапасын сипаттайтын мәтіндердің атқаруға тиіс қызметтеріне кедергі келтіріп, біріншіден, Қазақстан Республикасының заңына қарама-қайшы әрекеттер тудырса, екіншіден, тұтынушының ақпаратты толық түсінбеуіне, яғни өндіруші мен тұтынушының арасындағы байланыстың дұрыс орнамауына себеп болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Лингвистикалық энциклопедиялық сөздік. Москва, 1990.
2. Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования. Москва, 2007.
3. bnews.kz

МУЗЫКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРДЫ АУДАРУ ЖӘНЕ БЕЙІМДЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шайхин Глеб Ермекұлы

«Аударма ісі» білім беру бағдарламасының студенті

Емельянова Елена Владимировна

Ғылыми жетекші, п.ғ.к., доцент

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада аударманың қазіргі тенденциясы, тұжырымдамасы және іс жүзінде аудармаға дейінгі талдауды қолдану, ән мәтіндерін кейіннен бейімдеу қарастырылады.

Түйінді сөздер: бейімделу, аударма, түпнұсқа, музыкалық композиция, аудармашы, тіл.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА И АДАПТАЦИИ МУЗЫКАЛЬНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Шайхин Глеб Ермекович

Студент образовательной программы «Переводческое дело»

Емельянова Елена Владимировна

Научный руководитель, к.п.н., доцент

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассматривается современная тенденция перевода, концепция и применение на практике предпереводческого анализа, для последующей адаптации песенных текстов.

Ключевые слова: Адаптация, перевод, оригинал, музыкальная композиция, переводчик, язык.

PECULIARITIES OF TRANSLATION AND ADAPTATION OF MUSICAL WORKS

Shaikhin Gleb Yermekovich

Student of the educational program «Translation Studies»

Emelyanova Elena Vladimirovna

Scientific supervisor: c.p.s., docent

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article examines the modern tendency of translation, the concept and application in practice of pre-translation analysis, for the subsequent adaptation of song texts.

Key words: Adaptation, translation, original, musical composition, translator, language

---

Актуальность темы определяется, прежде всего, недостаточно качественными переводами музыкальных произведений и отсутствием самой методики такого перевода.

Не секрет, что существование нынешнего качественного машинного перевода любому человеку дает доступ к пониманию текста и его смысла. Но по такому переводу нельзя совершить главного, что связано с текстом песни, с ее смыслом, исполнить песню на переведенном языке.

Перевод песен — одна из самых трудоемких и сложных задач переводчика. От него требуется не только хорошее понимание языка-оригинала, отличное знание родного языка (а, как известно, художественный перевод не на родной язык в чрезвычайно редких случаях

бывает по-настоящему хорошим), но и наличие слуха, чувства ритма, навыков стихосложения.

В процессе перевода текста музыкальной композиции необходимо учитывать жанр и стиль. От них собственно и исходит то как переводчик будет интерпретировать перевод. Каждая строка несет в себе прямой и косвенный смысл. Сюда входит и сценарий исполнения песни, культура языка оригинала, если нужно событий того времени [2,с.360].

Что такое адаптивный перевод?

По нашему мнению, адаптивный перевод это - полное или частичное изменение оригинала, для достижения максимальной близости перевода к исходному тексту. Основным отличием от художественного перевода в данном случае в том что: В литературе возможно сохранить эмоциональную и смысловую нагрузку, без адаптации. Переведенное музыкальное произведение может считаться таковым если, был совершен адаптационный перевод [1,с.99].

Как писал по этому вопросу К. Чуковский: «Хороший переводчик, если и смотрит в иностранный текст, всегда думает по-русски и только по-русски, никогда не поддаваясь влиянию иностранных оборотов речи, чуждых синтаксическим законам родного языка» [6,с.41].

Один из известнейших лингвистов Мэтью Арнольд считает: «Хороший перевод, считается таковым, если в процессе чтения мы забыли про оригинал, и у нас создается ощущение что подлинник написан на русском языке» [6,с.148]. Как в пример этому мнению, можем привести перевод “Фауста” И.В.Гете выполненный Н.А.Холодковским, который можно назвать идеальным примером адаптивного перевода.

Таблица 1.1

<p>FAUST: Such Er den redlichen Gewinn! Sei Er kein schellenlauter Tor! Es trägt Verstand und rechter Sinn Mit wenig Kunst sich selber vor! Und wenn's euch Ernst ist, was zu sagen, Ist's nötig, Worten nachzujagen? Ja, eure Reden, die so blinkend sind, In denen ihr der Menschheit Schnitzel kräuselt, Sind unerquicklich wie der Nebelwind, Der herbstlich durch die dürren Blätter säuselt!</p>	<p>Фауст: Ищи заслуги честной и бесспорной! К чему тебе колпак шута позорный? Когда есть ум и толк в словах у нас, Речь хороша и без прикрас. И если то, что говорится, дельно,— Играть словами разве не бесцельно? Да, ваши речи, с праздным блеском их, В обман лишь вводят вычурой бесплодной. Не так ли ветер осени холодной Шумит меж листьев мертвых и сухих?</p>
--	---

Мнение К.Чуковского, которое характеризует необходимый подход к адаптивному переводу: «Точные копии иноязычной фразеологии немыслимы, так как у каждого языка есть свой собственный синтаксис. Но в тех случаях, когда синтаксис переводимого текста культивирует всякого рода повторы, параллелизмы, единоначатия, симметрические словесные ходы, при помощи которых организуется определенная ритмика поэтической и прозаической речи и которые легко передать средствами русского синтаксиса, — воспроизведение этих синтаксических фигур в переводах на русский язык обязательно. Отсюда, однако, не следует, что синтаксис нашего перевода должен звучать не по-русски» [6,с.41].

Что для этого требуется?

Сначала мы просто прослушаем аудио несколько раз (для привыкания). Сначала без текста, а затем сверяясь с ним. Нашей задачей стоит уловить общее «настроение» песни, тональность, ритм. Ничего нестандартного и требующего музыкального образования, но если мы сможем пропеть музыкальную композицию вслед за исполнителем в схожем тоне, то этого хватит.

Затем следует этап аналитического чтения. Записываем перевод неизвестных или спорных слов, обозначаем в тексте устойчивые словосочетания и фразы, которые имеют переносное значение. Именно данные строки, являются ключевыми в адаптации оригинала. С оглядкой на контекст (как внутренний, так и внешний и сценария в целом, если такой имеется, конечно) мы подбираем им максимально близкое значение на русском языке. Это значение не обязано быть созвучным и состоять из пары слов. Главное — понять, что то или иное словосочетание несет в этом отрезке текста, а уж подбирать созвучные синонимы мы будем позже. Кстати говоря, устойчивые сочетания в этом плане играют довольно двоякую роль. С одной стороны — они являются наибольшей головной болью на этапе перевода, а с другой — при должной эрудиции креативности переводчика, можно подбирать значения из огромного ассортимента, подбирая рифму и длину практически для любого случая.

По каким аспектам создается адаптивный перевод:

1. Важнее присутствие рифмы между частями строфы, чем ее расположение, поэтому иногда следует использовать другие типы рифм, чем в оригинале.
2. Для адаптации можно добавить вольного перевода — как и представлено в нашем сегодняшнем примере, однако он не должен (кардинально), иметь того чего не имел оригинал.
3. Переводчику желательно применять ту же лексику, что и в оригинале.
4. Мы считаем что можно нарушить количество слогов на 1, если в итоге это не будет сильно выделяться при исполнении, но лучше использовать слова, где лишнее поглощается и не произносится.

Далее мы рассмотрим примеры адаптивного перевода:

(Здесь и далее в примерах:

Курсив-применен на слова, на которые ставится интонационное ударение

Подчеркнуты те буквы, на которые идет рифма строфы)

Таблица 1.2- Пример на отрывке из текста песни группы Pat Benatar- Heartbreaker

You love is like a tidal <i>wave</i> Spinning over my <i>head</i> Drownin' me in your <i>promises</i> Better left <i>unsaid</i> You're the <i>right</i> king of <i>sinner</i> To release my <i>inner</i> fantasy The <i>invincible</i> winner And you <i>know</i> that you, were born to be	Твоя любовь как морская <u>волна</u> Кружит голову мне <u>она</u> Заливал меня <i>обещаниями</i> Но лучше бы не <i>говорил</i> И, что ты <i>тот</i> самый грешник Из <i>моих</i> потаенных снов Что, <i>бесконечный</i> победитель И что <i>знал</i> , для чего рожден
You're a <i>heartbreaker</i> Dream <i>maker</i> Love <i>taker</i> Don't you mess around with me	Ты сердце <u>д</u> Фантазе <u>р</u> Отобрал любовь Но не смей играть со мной

Таблица 1.3- Пример на отрывке из текста песни группы The Killers- Somebody told me

<p>Breakin' my <i>back</i> just to know your <u>name</u> Seventeen <i>tracks</i> and I've had it with this <u>game</u> A breakin' my <i>back</i> just to know your <u>name</u> But Heaven ain't <i>close</i> in a place like <u>this</u> Anything <i>goes</i> but don't blink, you might <u>miss</u></p> <p>'Cause Heaven ain't <i>close</i> in a place like <u>this</u> I said Heaven ain't <i>close</i> in a place like <u>this</u> Bring it back <i>down</i>, bring it back <i>down</i> tonight</p> <p>Never thought <i>I'd</i> let a rumor ruin my <u>moonlight</u></p> <p>Well somebody told <i>me</i> you had a <u>boyfriend</u> Who looked <i>like</i> a <u>girlfriend</u> That I had in <i>February</i> of last year It's not <i>confidential</i>, I've got <u>potential</u></p>	<p>Я из кожи вон <i>лез</i>, чтоб узнать тебя Уже семнадцать <i>песен</i> посвятил, тому я</p> <p>Я из кожи вон <i>лез</i>, чтоб узнать тебя Но рай не так <i>близок</i>, как хотел бы я Пусть все <i>ушло</i>, но не проморгай того, что придёт</p> <p>Но рай не так <i>близок</i>, как хотел бы я Я скажу, что рай не <i>близок</i> так как хотел бы я Верни все <i>назад</i>, как <i>было</i> до меня</p> <p>Но я и не думал что <i>слухи</i> могут быть так опасны</p> <p>Ну и <i>кто</i> сказал мне Что у <i>тебя</i> был парень Похожий <i>на</i> девку С которой я был <i>знаком</i> в прошлом году Пусть это не <i>тайна</i>, но у меня есть желания</p>
---	---

Таблица 1.4- Пример перевода стихотворения. Уильям Генри Девис- Нет Времен

<p>WHAT is this life <i>if</i>, full of <u>care</u>, We have no <i>time</i> to stand and <u>stare</u>? No time to <i>stand</i> beneath the <u>boughs</u>, And stare as <i>long</i> as sheep and <u>cows</u>:</p> <p>No time to <i>see</i>, when woods we <u>pass</u>, Where squirrels <i>hide</i> their nuts in <u>grass</u>: No time to <i>see</i>, in broad <u>daylight</u>, Streams full of <i>stars</i>, like skies at <u>night</u>:</p> <p>No time to <i>turn</i> at Beauty's <u>glance</u>, And watch her <i>feet</i>, how they can <u>dance</u>: No time to <i>wait</i> till her mouth <u>can</u> Enrich that <i>smile</i> her eyes <u>began</u>?</p> <p>A poor life this <i>if</i>, full of <u>care</u>, We have no <i>time</i> to stand and <u>stare</u>.</p>	<p>Почему в этой <i>жизни</i>, полной забот Нет и <i>секунды</i> чтоб оглянутся. Нету <i>времен</i> стоять под <u>ветвями</u>, И пьются <i>так</i>, как коровы <u>стадами</u>.</p> <p>Нету <i>времен</i> когда ходим в <u>лесу</u>, Где белки <i>прячут</i>, орехи в <u>траву</u>. Нету <i>времен</i> смотреть в <u>облака</u>, И в полное <i>небо</i> звезд <u>иногда</u>.</p> <p>Нету <i>времен</i> оглянутся к девчонке, Наблюдать за <i>походкой</i> и то как танцует. Нету <i>времен</i> ожидать на <u>губах</u>, То что <i>явилось</i> в ее <u>глазах</u>.</p> <p>И скудная <i>жизнь</i> полна тех забот, От чего у <i>нас</i> нет и часов.</p>
--	---

Итак, при переводе и адаптации музыкальных произведений необходимо учитывать не только прямое значение переводимых слов, но и особенности их употребления в определенном контексте. Для этого переводчик должен владеть необходимым объемом словарного запаса активной лексики, а также экстралингвистической информации, которая создает для этой лексики своеобразный культурный фон и передает национально - культурное своеобразие конкретного музыкального произведения.

Список использованной литературы:

1. Брандес, М.П. Предпереводческий анализ текста / М.П. Брандес, В.И. Провоторов. - М.: НВИ-Тезаурус; Издание 3-е, стер., 2003. – 224 с.
2. Влахов, С.И. Непереводимое в переводе / С.И. Влахов, С.П. Флорин. - М.: Р.Валент; Издание 4-е, 2009. – 360 с.
3. Оськин, И. Сонеты В. Шекспира. Переводы и переводчики / И. Оськин. - М.: Дружба народов, 2004. – 160 с.
4. Рецкер, Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Я.И. Рецкер. - М.: Р.Валент; Издание 2-е, стер., 2006. – 240 с.
5. Черняховская, Л.А. Перевод и смысловая структура / Л.А. Черняховская. - М.: Международные отношения, 1976. – 264 с.
6. Корней Чуковский, Собрание сочинений в 15 т. Т. 3: - Высокое искусство, М., Терра - Книжный клуб / 2001.- 148 с.

**ТЕХНИЧЕСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ /
ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ**

**ҚАЗАҚСТАН ТЕМІР ЖОЛЫ ҰЛТТЫҚ КОМПАНИЯСЫНЫҢ 2017-2020
ЖЫЛДАРДАҒЫ ТІРШІЛІК КАУІПСІЗДІГІ ЖӘНЕ ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУ
ЖӨНІНДЕГІ ІС-ШАРАЛАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІНІҢ АНАЛИЗІ**

Кожамуратова Л.К.

*«Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау»
білім беру бағдарламасының магистранты*

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада Қазақстан темір жолы ұлттық компаниясының 2017-2020 жылдардағы тіршілік қауіпсіздігі және еңбекті қорғау жөніндегі іс-шараларының тиімділігінің анализі қарастырылады

Түйінді сөздер: өндіріс жарақаттар, тіршілік қауіпсіздігі, еңбекті қорғау, статикалық методтың анализі.

**АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕРОПРИЯТИЙ ПО БЕЗОПАСНОСТИ
ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ОХРАНЕ ТРУДА В ЦЕЛЯХ ПРОФИЛАКТИКИ
ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ТРАВМАТИЗМА НАЦИОНАЛЬНОЙ КОМПАНИИ
«КАЗАХСТАН ТЕМІР ЖОЛЫ»**

Кожамуратова Л. К.

Магистрант образовательной программы

«Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье приводится анализ мероприятий по БЖ и ОТ НК «КТЖ» с 2017 по 2020 годы.

Ключевые слова: производственный травматизм, безопасность жизнедеятельности, охрана труда, статистический метод анализа.

**ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF LIFE SAFETY AND LABOR PROTECTION
MEASURES OF THE NATIONAL COMPANY “KAZAKHSTAN TEMIR ZHOLY” FOR
2017-2020**

Kozhamuratova L.K.

Master`s student of the «Life safety and environmental protection» educational program

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article provides an analysis of measures for life safety and labor protection measures of the national company “Kazakhstan Temir Zholy” for 2017-2020

Key words: industrial traumatism, life safety, occupational safety and health, static analysis method.

При анализе сложившихся тенденций, можно утверждать, что современное общество стоит на эгоцентристских позициях и утверждает, что каждый человек самоценен и уникален, а его здоровье составляет основное богатство любого государства. Всемирная организация здравоохранения определила параметрические характеристики здоровья, как «объективное состояние и субъективное чувство полного физического, психологического и

социального комфорта, а не только отсутствие болезней». В свою очередь эти параметры зависят от многочисленных факторов среды обитания и сферы деятельности человека. Среди всего многообразия факторов, влияющих на формирование здоровья населения, гигиеническая наука выделяет:

- наследственные (генетически обусловленные),
- эндемические (обусловленные биогеохимическими особенностями местности),
- природно-климатические (характерные для определенных климатических зон), вызывающие рост численности простудных заболеваний в зоне холодного климата и кожных заболеваний – в условиях жаркого климата;
- эпидемиологические (региональные особенности местности), приводящие, в частности, к возникновению природно-очаговых инфекций – гепатиту, холере и др.;
- социальные - питание, образ жизни, социальное благополучие;
- психоэмоциональные, обусловленные воздействием на человека экстремальных ситуаций: стихийных бедствий, аварий и катастроф, производственных факторов, военных действий, террористических актов и других стрессовых ситуаций;
- экологические, обусловленные техногенным загрязнением окружающей природной среды в результате деятельности человека.

Особое место принадлежит влиянию производственных факторов, которые обозначают как вредные и опасные производственные факторы, способные реализоваться как при штатном режиме работе предприятия, так и при возникновении нештатной (аварийной) ситуации. По данным Международной организации труда (МОТ) смертность, обусловленная несчастными случаями на производстве и профессиональными заболеваниями, ежегодно достигает 2,2 млн. человек. В это же время заболевания, связанные с профессиональной деятельностью, и травмы с временной утратой трудоспособности ежегодно получают более 300 млн. человек. (8)

Стратегия МОТ сегодня – «достойный труд должен быть безопасным», «производственная деятельность, при которой тот или иной отдельный индивидуум подвергается чрезмерному риску, не может быть оправдан, даже если эта деятельность выгодна для общества в целом». Внимание к условиям труда человека, в том числе к вопросам защиты его здоровья, отмечается на самых ранних стадиях развития человечества. Некоторые научные труды Аристотеля (384-322 гг. до н.э.), Гиппократ (460-377 гг. до н.э.) и других ученых древности посвящены изучению этого вопроса. Врач и естествоиспытатель эпохи Возрождения Филипп Ауреол Теофраст Бомбаст фон Гогенгейм (Парацельс) многим известен по изречению: «Все есть яд, и все есть лекарство, только одна доза делает вещество ядом, а другая лекарством», ставшим пророческим предсказанием дозового принципа гигиенического нормирования вредных факторов производственной среды. Немецкий врач и металлург Агрикола (1494-1555 гг.) изложил вопросы охраны труда в работе «О горном деле». Итальянский врач Рамаццини (1633-1714 гг.) рассмотрел вопросы профессиональной гигиены в книге «О болезнях ремесленников». Ряд основополагающих работ по безопасности труда в горном деле подготовлены М.Ю. Ломоносовым (1711-1765 гг.). Целая плеяда выдающихся ученых занималась проблемами профессиональной безопасности в конце XIX – начале XX века. Научные основы гигиены труда изложены Ф.Ф. Эрисманом в книге «Профессиональная гигиена физического и умственного труда». Эти же вопросы рассмотрел И.М. Сеченов в книге «Очерк рабочих движений человека». В свою очередь законодательство в сфере безопасности труда начало формироваться еще в 19-м веке, что совпало с началом промышленной революции. Одним из первых правовых документов стал принятый в 1802 году в Великобритании закон «О здоровье и морали учеников», который в 1833 году с дополнениями, трансформировался в первый в мире «Фабричный закон». В Германии в 1845 году было издано «Прусское распоряжение о хозяйственной деятельности», предусматривающее запрещение опасных видов работ без лицензии. В Бельгии в 1888 году принят к руководству и исполнению законодательный акт «О вредных и опасных предприятиях». В этом документе различные виды производств разделены на две категории

по степени опасности. В России первый закон «О вознаграждении рабочих, потерпевших от случаев» был принят в 1902 году. Критический анализ этого закона сделал в своей одноименной статье В.И. Ленин. Следует заметить, что в дальнейшем, на протяжении девяти десятков лет, в силу многократно изменявшейся социально-экономической и политической ситуации в стране, эта форма социальной защиты работников не имела развития. И только в 1992 году постановлением Верховного Совета Российской Федерации №4214-I были утверждены «Правила возмещения работодателями вреда, причиненного работникам увечьем, профессиональным заболеванием либо иным повреждением здоровья, связанными с исполнением ими трудовых обязанностей». Международная организация труда была создана в 1919 году, акт об учреждении МОТ был разработан Комиссией по международному трудовому законодательству, созданной Парижской мирной конференцией в 1919 году. Этот акт вошел в качестве Части XIII в Версальский мирный договор. С 1946 г. – это первое специализированное учреждение, входящее в систему ООН.

В течение 20-го века разработаны концептуальные подходы к обеспечению безопасности с позиций системного анализа. К настоящему времени накоплены теоретические и практические знания, позволяющие определить основные закономерности возникновения опасностей на производстве (3):

1. Производственная деятельность человека потенциально опасна, так как связана с проведением технологических процессов, а последние – с энергопотреблением (выработкой, хранением, преобразованием тепловой, механической, электрической и другой энергии).

2. Опасность на рабочем месте проявляется в результате несанкционированного или неуправляемого выхода энергии, накопленной в технологическом оборудовании, инструментах, материалах и других компонентах производственного процесса непосредственно в самих работающих, или во внешнюю относительно людей технику и среду.

3. Возникновение происшествий и аварий является следствием появления и развития причинной цепи предпосылок, приводящих к потере управления технологическим процессом.

4. Инициаторами и составными частями причинной цепи происшествия являются ошибочные и несанкционированные действия работающих, неисправности и отказы технологического оборудования, а также нерасчетные воздействия на них иных внешних факторов.

5. Ошибочные и несанкционированные действия работающих обусловлены их недостаточной профессиональной подготовленностью, несоблюдением технологической дисциплины, несовершенством (потенциальной опасностью) применяемых технологией, оборудования и оснастки.

6. Отказы и неисправности технологического оборудования вызваны чаще всего их собственной низкой надежностью, а также несанкционированными или ошибочными действиями работающих.

7. Все острые травмы и воздействия, вызванные случайным выделением, утечкой, вдыханием, проглатыванием или попаданием химических веществ (кроме пожара и взрывов); - все острые травмы и воздействия от электрического тока и статического электричества; - возгорание и взрыв химических веществ; - несчастные случаи, вызванные вредным воздействием высоких доз ионизирующего и неионизирующего излучения, в том числе лазерных лучей и сильного света, ультрафиолетовых лучей и т. п. Все это требует проведение предварительного анализа возможного травматизма.

Социально-экономические преобразования, проводимые в Казахстане высветили такие проблемы безопасности труда, как ухудшение условий труда, высокие показатели травматизма и профессиональной заболеваемости. Анализ несчастных случаев, сопровождающихся временной утратой трудоспособности пострадавших, показывает, что на производстве допускается свыше 3000 несчастных случаев. На достаточно высоком уровне сохраняется количество пострадавших с летальным исходом, существенно не уменьшается

число пострадавших по профессиональному заболеванию. Общими причинами травматизма в отдельных отраслях являются: неудовлетворительная организация работ, нарушение трудовой и производственной дисциплины, нарушения требований техники безопасности, недостаточное обучение приемам работ.(1)

Каждый несчастный случай, связанный с производством, вызвавший у работника потерю трудоспособности не менее одного дня оформляется актом о несчастном случае по форме Н-1. Акт по форме Н-1 заполняется и подписывается руководителем службы охраны труда и подразделения организации, представителем работников организации, утверждается работодателем и заверяется печатью организации. Анализ травматизма производится статистическим, групповым, монографическим и топографическим методами.(2)

Одним из распространенных методов анализа производственного травматизма является статистический метод, выполняемый на основании актов Н-1, который мы и применим при разборе данных национальной компании Казахстан темир жолы за 2017-2020гг.(4,5,6,7)

Управление процессами производственной безопасности производится в соответствии с Руководством по системе управления охраной здоровья и обеспечением безопасности труда в АО «НК «КТЖ» и его дочерних организациях, которое разработано в соответствии с требованиями международного стандарта ISO 45001:2018 (OHSAS 18001:2007) – «Система менеджмента охраны здоровья и обеспечения безопасности труда», межгосударственного стандарта ГОСТ 12.0.230 – «Система стандартов безопасности труда. Система управления охраной труда. Общие требования ILO OSH2001» и является основным документом, который регламентирует деятельность по управлению безопасностью и охраной труда в Группе компаний АО «НК «КТЖ». Компания совершила успешный сертификационный переход со стандарта OHSAS18001:2007 на международный стандарт ISO45001:2018 – «Система менеджмента охраны здоровья и безопасности труда. Требования». В соответствии с политикой в области охраны здоровья и обеспечения безопасности труда, а также в рамках Коллективного договора в Компании в 2017-2020 гг. проводилась работа по улучшению условий труда, предупреждению производственного травматизма и профессиональных заболеваний. В целом, в АО «НК «КТЖ» для создания работникам безопасных условий труда на рабочих местах реализовано 3 085 мероприятий. Завершены работы по пересмотру технических спецификаций и нормативов сроков носки специальной одежды и обуви. Согласно требованиям отраслевых норм выдачи работники Компании обеспечиваются сертифицированной (по стандартам ЕврАзЭС) специальной одеждой и обувью, средствами индивидуальной защиты. В Компании впервые введен корпоративный Стандарт организации «Средства GRI 403-1 403-3 403-4 165 индивидуальной защиты и форменной одежды работников Компании», который устанавливает единые требования и определяет основные виды средств индивидуальной защиты и форменной одежды работников АО «НК «КТЖ» и его дочерних организаций. Наибольшую долю от общего количества рабочих мест с вредными, тяжелыми и напряженными условиями труда занимают рабочие места со следующими производственными факторами: тяжесть труда, шум, напряженность труда, электромагнитное излучение, химический фактор, микроклимат, вибрация общая, запыленность (рис. 1.)

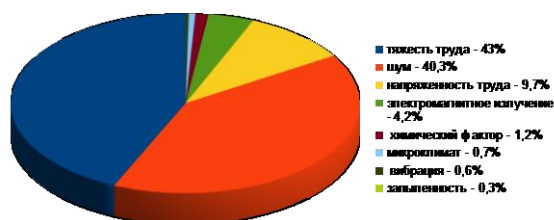

Рис.1. Производственные факторы, влияющие на качество работы.

Работникам, подвергающимся воздействию вредных факторов производственной среды и трудового процесса, предоставляются компенсации и льготы, предусмотренные Трудовым кодексом Республики Казахстан. Автоматизация процесса аттестации производственных объектов по условиям труда в интегрированной системе производственной безопасности позволит в полном объеме проводить оценку всех имеющихся вредных факторов на всех рабочих местах: стандартизировать и унифицировать данные, снизить вероятность ошибок, формировать требуемые варианты отчетности из единой базы данных, снизить затраты на сбор, обработку, контроль и анализ информации, оптимизировать расходы и упростить процедуру аттестации производственных объектов по условиям труда (аналогичные рабочие места) и минимизировать травмоопасные места. Одной из основных превентивных мер в системе управления охраной труда, направленных на снижение количества несчастных случаев на производстве, является обучение руководителей, специалистов и работников требованиям безопасности и охраны труда.

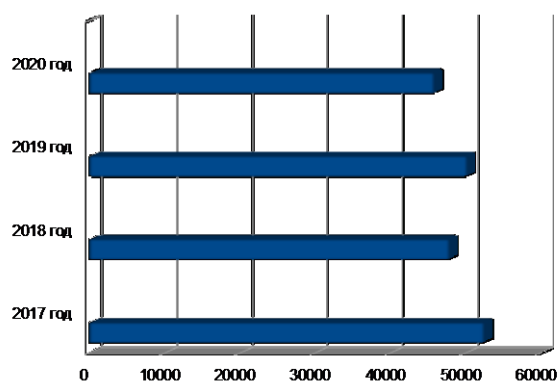

Рис. 2. Динамика количества сотрудников, занятых на тяжелых работах, с вредными (особо вредными) и (или) опасными условиями труда в период с 2017 по 2020 гг.

Повышение безопасности людей, работающих на объектах железной дороги, и снижение травматизма является одной из приоритетных задач, стоящих перед Компанией. Показатели производственного травматизма, являющиеся основными при применении статистического метода, рассчитаны и приведены в нижеследующем графике:

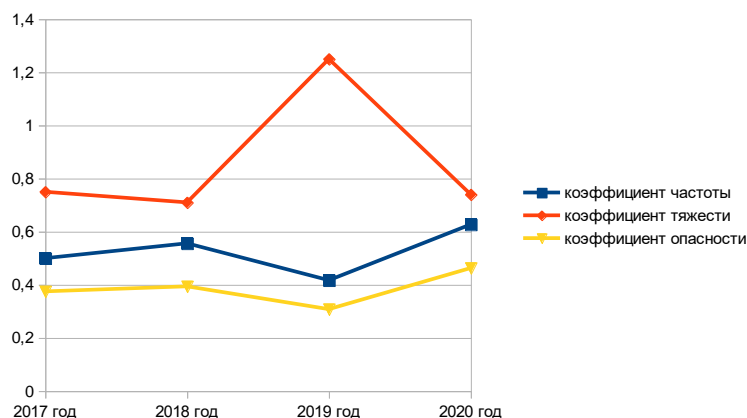

Рис. 3. График показателей производственного травматизма статистического метода.

По диаграмме можно определить эффективность методов ежегодно применяемых по безопасности жизнедеятельности и охране труда Национальной Компанией «Казахстан Темир Жолы» с 2017 по 2020 гг.

Уровень производственного травматизма в разбивке по уровню травматизма (временная утрата трудоспособности (всего), тяжелый исход (ТИ), с летальным исходом (ЛИ)) с 2017 по 2020 гг.:

- 2017 год — всего - 33, ТИ-7, ЛИ- 9
- 2018 год — всего -20, ТИ- 7, ЛИ - 9
- 2019 год — всего - 35, ТИ-12, ЛИ-4
- 2020 год — всего -34, ТИ- 4, ЛИ- 9

В указанные годы Компанией приняты меры, направленные на снижение производственного травматизма, среди них:

✓ рабочие группы, задействованные на решении вопроса безопасности при работе с повышенной опасностью (работа на высоте, работа в замкнутом пространстве и другие) разработали для производственного персонала профильные инструкции и памятки профилактического характера;

✓ сформирован и реализуется План мероприятий по предотвращению наездов подвижного состава на работников транспорта;

✓ проведен второй Форум по производственной безопасности Компании, благодаря чему изучена практика ведущих компаний Казахстана и зарубежных партнеров;

✓ решением Правления от 4 июня 2020 года (протокол 02/18) внесены изменения в Правила оплаты труда филиалов Компании с целью поощрения применения работниками проактивных инструментов безопасности;

✓ актуализирован корпоративный стандарт «Управление происшествиями с определением их коренных причин», позволяющий определять обстоятельства и условия возникновения непосредственных причин несчастного случая.

В 2020 году состоялся второй Форум по производственной безопасности АО «НК «КТЖ», девизом которого стало направление, озвученное в октябре 2020 года на Всемирном конгрессе «от Безопасности к «Безопасности, здоровью и благополучию». В рамках Форума принято решение о создании Клуба бизнес-партнеров, действующего на постоянной основе. Формат клуба позволит обмениваться лучшими практиками партнеров в области охраны здоровья и производственной безопасности.

Список использованной литературы:

1. Хакимжанов Т.Е. Охрана труда. Учебное пособие для ВУЗов. - Алматы:Эверо, 2006 — 264с.
2. Имангазин М.К. Анализ травматизма в ферросплавном производстве Республики Казахстан. Научная статья. 2014г. Электронная версия.
3. Тимофеева С.С.. Методы и технологии производственных рисков. - Иркутск: ИРГТУ, 2014г. - 177с.
4. Годовой отчет НК «КТЖ» 2017г. 68 с.
5. Годовой отчет НК «КТЖ» 2018г. 74 с.
6. Годовой отчет НК «КТЖ» 2019г. 291с.
7. Годовой отчет НК «КТЖ» 2020г. 291с.
8. Вступительный доклад МОТ, Женева, 2006 г

UNITY3D «NAV» ҚОЗҒАЛТҚЫШЫНДАҒЫ НАВИГАТОР

Қожағұлова Жазира Майданқызы

Техника ғылымдарының магистрі

Пивоваров А.С.

«ИС» білім беру бағдарламасының 1 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада навигатор, оның мүмкіндіктері, пайдалану, бейімделу туралы айтылады. Негізгі назар ойын жасалған Unity қозғалтқышына аударылады. Өнімді сынау тақырыбына да тоқталамыз.

Түйінді сөздер: Unity, Android, Windows

НАВИГАТОР НА ДВИЖКЕ UNITY3D «NAV»

Қужағұлова Жазира Майдановна

Магистр технических наук

Пивоваров А.С.

Студент 1 курса образовательной программы «ИС»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В этой статье будет рассказано о навигаторе, его возможностях, использовании, адаптивности. Основной упор будет сделан на движок Unity на котором была сделана игра. Также мы затронем тему тестирования продукта

Ключевые слова: Unity, Android, Windows.

NAVIGATOR ON THE UNITY3D «NAV» ENGINE

Kuzhagulova Zhazira Maidanovna

Master of Technical Sciences

Pivovarov.A.S.

1st year student of the educational program «IS»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article will talk about the navigator, its capabilities, use, adaptability. The main focus will be on the Unity engine on which the game was made. We will also touch on the topic of product testing.

Key words: Unity, Android, Windows..

Unity — это инструмент для разработки двух- и трёхмерных приложений и игр, работающий под операционными системами Windows и OS X. Созданные с помощью Unity приложения работают под операционными системами Windows, OS X, WindowsPhone, Android, Apple iOS, Linux, а также на игровых приставках Wii, PlayStation 3, PlayStation 4, Xbox 360, XboxOne. Есть возможность создавать приложения для запуска в браузерах с помощью специального подключаемого модуля Unity (UnityWebPlayer), а также с помощью реализации технологии WebGL. Ранее была экспериментальная поддержка реализации проектов в рамках модуля AdobeFlashPlayer, но позже команда разработчиков Unity приняла сложное решение по отказу от этого.

В современных условиях актуальным является внедрение информационно-компьютерных технологий в систему образования страны. Тем более что сегодня большинство молодых людей свободно владеют персональным компьютером и умело используют сведения, полученные из Интернета.

Цель исследования: Целью исследования является упрощение ориентирования для абитуриентов и обычных пользователей.

Объект исследования: Объектом исследования является движок UNITY 3D, а также язык C#.

Наш проект является навигатором, созданный для изучения зданий без его посещения. Это сильно облегчает работу организации, а также позволяет ещё не поступившим студентам или людям заинтересованным в поступлении пройти по зданию даже в период пандемии без вреда для себя и других людей. Навигатор сделан полностью с нуля на движке UNITY 3D для платформ PC и Android. Проект является полным внутренним воссозданием здания в 3д с полной свободой перемещения.

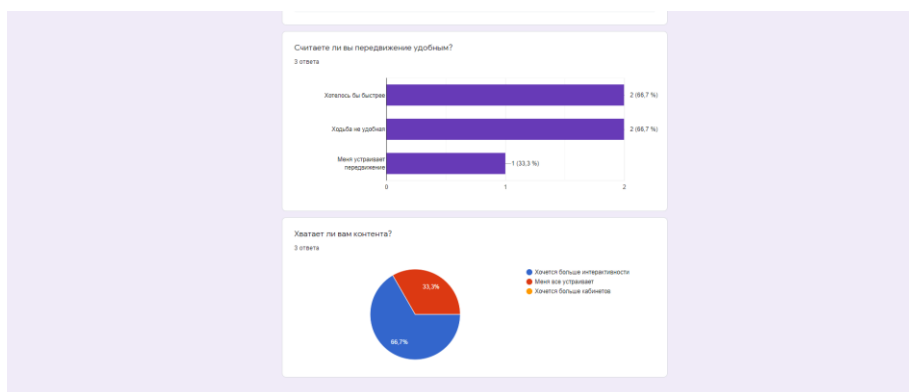
В Unity используется производительный язык программирования C#. Благодаря C# и Mono – кроссплатформенной реализации .NET, – Unity-проекты могут собираться и работать одинаково стабильно на разных операционных системах.

Такие проекты редко делается в одиночку. Для эффективной работы нужно уметь пользоваться инструментами для командной работы. Прежде всего, это системы контроля версий. Официально поддерживаемые и рекомендуемые для Unity системы – Perforce и Plastic SCM. Можно встретить компании, которые используют более распространенный и бесплатный Git, однако, это требует дополнительных усилий по настройке Unity

Основной идеей нашего проекта было облегчении жизни абитуриентов, а также студентов и работников в плане ориентирования и ознакомления со зданием. Также если это университет или колледж он поможет определиться с поступлением дистанционно, так как проект начал свою разработку в период пандемии.

Во время разработки приложения мы оглядывались назад и проводили опросы среди людей протестирующих наш продукт. На основе их опыта мы составили сбор вопросов, который помогал нам с дальнейшим продвижение проекта. В основном люди жаловались на низкую скорость передвижения(2/3), а также на небольшое количество контента(1.рис). По итогам опроса мы увеличили скорость персонажа. Второй по важности вопрос состоял в наполнении навигатора контентом для привлечения внимания. По итогам опроса большинство(66%) захотели увидеть много контента связанного не посредственного со зданием. Для решения этой проблемы мы добавили немного интерактива для удержания в нашем приложении.

Все это было исправлено: мы дали больше скорости наш персонажам, а также для поднятия мотивации изучения ученикам и студента добавили игровые элементы помогающие в ориентировании в пространстве за счет сторонних объектов.

A(UMBRELLA) СТУДЕНТТЕРІНЕ АРНАЛҒАН КОММУНИКАЦИЯ ЖҮЙЕСІ

Қожағұлова Жазира Майданқызы

Техника ғылымдарының магистрі

Божко Н., Масловский Н., Шевченко В., Алахвердиева С.

*«ИС», «ВТиПО», «Дизайн» білім беру бағдарламасының 1 курс студенттері
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Ғылыми мақалада "ақпараттандыру" және "интернет кеңістігіндегі байланыс" ұғымдары қарастырылады, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың өмірлік белсенділікке әсері талқыланады студенттердің жалпы үлгерімі. Білім беру аспектілерін ақпараттандыру мәселесі дамудың осы кезеңіндегі ең маңызды құбылыс ретінде қарастырылады.

Түйінді сөздер: ақпараттандыру, коммуникация, веб-сайт, бағдарламалау тілдері, ақпараттандыру мәселелері.

СИСТЕМА КОММУНИКАЦИИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ A(UMBRELLA)

Кужагулова Жазира Майдановна

Магистр технических наук

Божко Н., Масловский Н., Шевченко В., Алахвердиева С.

*Студенты 1 курса образовательной программы «ИС», «ВТиПО», «Дизайн»
Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;*

В научной статье рассматриваются понятия «информатизация» и «коммуникация» в учебном процессе, обсуждается вопрос влияния информационно – коммуникационных технологий на жизнедеятельность студентов, общей успеваемости. Рассматривается вопрос об информатизации аспектов образования как наиболее важном явлении на данном этапе развития.

Ключевые слова: Информатизация, коммуникация, веб-сайт, языки программирования, проблемы информатизации.

COMMUNICATION SYSTEM FOR STUDENTS A(UMBRELLA)

Kuzhagulova Zhazira Maidanovna

Master of Technical Sciences

Bozhko N., Maslovskiy N., Shevchenko V., Alakhverdieva S.

*1st year students of the educational program «IS», «VTIPO», «Design»
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;*

The scientific article discusses the concepts of "informatization" and "communication in the Internet space", discusses the impact of information and communication technologies on the life of students, overall academic performance. The issue of informatization of aspects of education is considered as the most important phenomenon at this stage of development.

Key words: Informatization, communication, website, programming languages, problems of informatization.

На сегодняшний день большое развитие человечества характеризуется процессом разработок и информатизации. Информатизация представляет собой крупномасштабный

социальный процесс и разработку, в котором ведущее место занимают процедуры накопления, обработки, хранения, передачи и использования информации, основанные на базе разнообразных средств информационного обмена. Информационные технологии представляют собой совокупность средств и методов, которые разработаны на основе использования современных достижений вычислительной и телекоммуникационной техники, обеспечивают автоматическую обработку информации и оптимизацию учебной и производственной деятельности человека.[1]

Бурное развитие информационно-коммуникационных технологий в современном мире оказывает значительное влияние на все сферы человеческой жизнедеятельности, включая и социальную структуру современного общества, которая под воздействием ИКТ подвергается определенным трансформациям. Информационная эпоха содействует развитию в человеке и актуализации таких качеств как интеллектуальность, профессионализм, творчество, образованность и т. п. Развитие ИКТ расширяют возможности трудоустройства, а, следовательно, и контингент рабочей силы. Таким образом, успех человека в информационную эпоху зависит, в первую очередь, от способности к производству нового знания, инновациям, умению быстро усваивать информацию, делать выбор, учиться и самосовершенствоваться на протяжении всей жизни. Ключевую роль в этом процессе играют структура и уровень удовлетворения информационных потребностей, выступающие механизмом актуализации знания и развития самого человека.

А.А. Андреев считает, что «закономерным следствием процесса информатизации сегодня является стремительное развитие средств информационных и коммуникационных технологий (ИКТ), что приводит к широкомасштабному применению Интернета в учебном процессе» [1].

В современных условиях чрезвычайно большое значение для общества имеет информатизация образования. Следует отметить, что для повышения эффективности образовательного процесса в университетах используются все различные современные разработки для упрощения рабочего процесса и процесса обучения студентов. К разработкам можно отнести: Локальную сеть университета, автономное заполнение тех или иных документов и т.д. Идеей данного проекта станет переход от фрагментального к систематическому ведению некоторых аспектов университетской «жизни».

Цель исследования: Целью исследования является информатизация и коммуникация в современном образовании.

Объектом исследования веб-сайт, как необходимый спектр условий информатизации и коммуникации.

Предмет исследования – возможности сети коммуникации в студенческой жизни.

На основе этих проблем был проведен опрос среди студентов, который включал в себя такие вопросы как:

1. Как часто вы следите за расписанием текущей недели?
2. Хотелось ли бы вам видеть все изменения на одной платформе?
3. Будете ли вы пользоваться данным сервисом с расписанием?

В данном опросе приняли участие 32 студента ВУЗа КРМУ. Подробное описание в процентах, можно посмотреть на Рисунке 1.

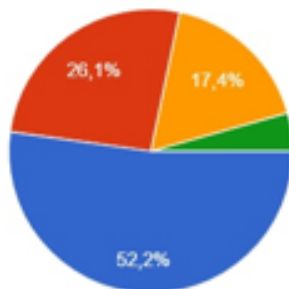

Рисунок 1 – Опрос на частоту использования расписания.

На основе опроса выявлено, что люди часто обращаются к расписанию. 52,2% часто проверяют активность изменения расписания, 26,1% - иногда проверяют, 17,4% - очень редко следят за изменениями и еще 2% - вовсе не интересуются этим. Большее множество людей указало, что им важно следить за изменениями в расписании, а так же отображением его на одном сайте. Выявлен ряд проблем: таких как необходимость частого обновления расписания и автоматизации процесса «Домашних заданий».

Гипотеза исследования – автоматизированный сайт с расписанием, окном под чат и авторизацией как «Пользователя» «Модератора» или «Администратора» в системе, станет хорошей заменой привычной системе учета.

Наша команда занялась разработкой интерактивного web-сайта, вручную, для решения ряда данных проблем.

Задачи сайта:

1. Обеспечить слежение за актуальным расписанием и выполнением домашних заданий;
2. Автоматизация процесса «Домашних заданий»;
3. Ввод коммуникации, путем внедрения в проект «Чат'а»;
4. Удобство и функциональность на высшем уровне.

Проект можно разделить несколько частей:

1. Определится со средой разработки и необходимые инструменты для работы;
2. Внешняя разработка сайта, Дизайн и связь компонентов сайта;
3. Программная, задняя часть сайта. Общий функционал и логика.

В качестве сред разработки, нами были выбраны такие языки программирования как – HTML5[3], CSS3, Javascript, PHP[4], MySQL[5] и внешняя интеграция Bootstrap[2]. Весь сайт написан вручную, от прописанной логики до внешнего интерфейса

Для дизайна сайта было решено выбрать «Минималистичный» стиль. Без ярких фрагментов, все кратко и по делу, в темных тонах.

Первостепенной задачей было создание интерактивного расписания, с ручным и автоматическим редактированием. Для этого были прописаны отдельные таблицы, под каждую графу расписания(в том числе и онлайн), введен слайдер и выборка слайда с расписанием, для текущего дня, кнопки «Д/З» и «Zoom»(Рисунок 2).

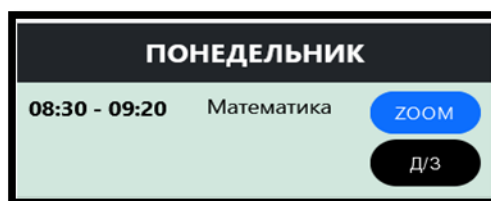

Рисунок 2 – Кнопки и дизайн основного меню.

Дальнейшей проблемой встала необходимость авторизации пользователя, как участника «(A)Umbrell'ы», для нахождения его в «Чате». Для этого было создано модальное окно авторизации «юзера»(Рисунок 3) с дальнейшей привязкой к аккаунту и возможность редактирования своего «Аватара».

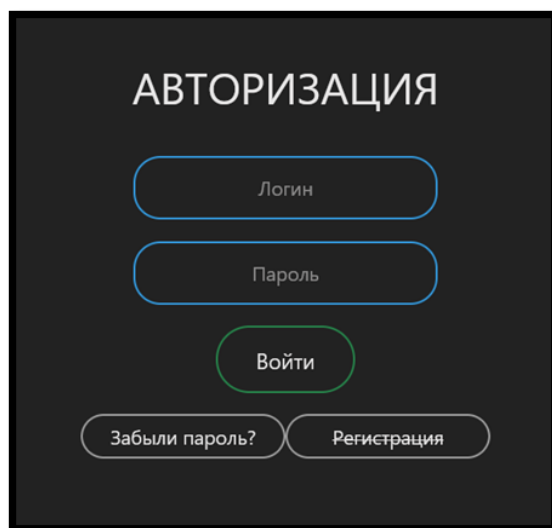

Рисунок 3 – Окно авторизации.

Последней разработкой непосредственно стал «Чат». (Рисунок 4)

Чатрум

Имя пользователя

Присоединиться

Рисунок 4 – Чат.

Итогом всего этого в сайте прописаны такие функции как:

1. Просмотр расписания в реальном, с автоматической выборкой текущего дня;
2. Возможность по «Клику» актуальное домашнее задание;
3. Возможность по «Клику» переходить по ссылкам «Zoom'a», для проведения онлайн-лекции, в среде коронавируса;
4. Была добавлена отдельная закладка для «Чата», для коммуникации студентов в нашей веб-разработке;

После всех выполненных работ, был проведен опрос о функциональности и удобстве сайта, а так же несколькими рекомендациями к нему. Опрос прошли 25 человек и включал в себя вопросы нравственного характера:

1. Нравится ли вам дизайн сайта?
2. Удобен ли он в использовании?
3. Ряд рекомендаций к сайту.

Как показал опрос – большее количество, а именно 66,7% – являются положительными отзывами. Студентам понравилась идея внедрения такого функционала в образовательный процесс. Процентальный процесс прописан на Рисунке 5.

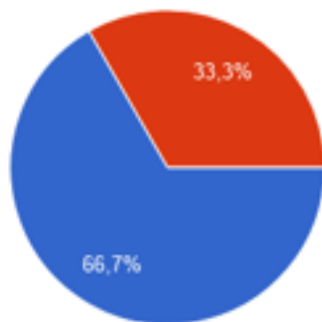

Рисунок 5 – Опрос функциональности сайта.

В рекомендациях к сайту большинство студентов выразили свое недовольство в отношении адаптивности сайта под мобильные устройства. После, в ходе разработки данного сайта данная проблема была решена. Сайт является полностью адаптивным под мобильные устройства. Сайт можно протестировать перейдя по ссылке: <http://umbrella.xp3.biz/>. Наглядная адаптивность прикреплена ниже. (Рисунок 6).

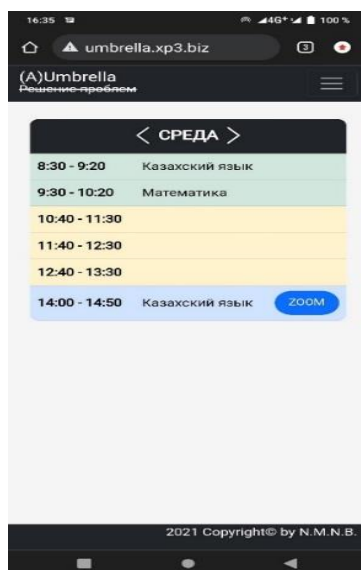

Рисунок 6 – Адаптивный дизайн на мобильном устройстве

Список использованной литературы:

1. «Информатизация современного общества». [Электронный ресурс]. //URL: <https://infourok.ru/informatizaciya-sovremennogo-obshestva-i-informatizaciya-obrazovaniya-4543059.html>
2. Андреев А.А. «Интернет в высшей школе: состояние и проблемы». [Электронный ресурс]. //URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/internet-v-vysshey-shkole-sostoyanie-i-problemy>
3. «Bootstrap». [Электронный ресурс]. //URL: <https://getbootstrap.com/>
4. «Книга знаний HTML». [Электронный ресурс]. //URL: <http://htmlbook.ru/>
5. «Форум PHP программистов». [Электронный ресурс]. //URL: <https://php.ru/manual/language.types.array.html>
6. Хабр. «Sql запросы». [Электронный ресурс]. //URL: <https://habr.com/ru/post/480838/>

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

ЗЕЙНЕТАҚЫ МӨЛШЕРІН ҚАЛАЙ КӨБЕЙТУ КЕРЕК

Абдрахманова Айгуль Ашимовна

Экономика магистрі, аға оқытушы

Бокилов Расул Бахтиёрович

«Қаржы» білім беру бағдарламасының 4 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Асанова Алтынай Болысовна

э.ғ.к. қауымдастырылған профессор,

«Бухгалтерлік есеп және Қаржы» кафедрасының меңгерушісі

«Алматы технологиялық университеті» АҚ

Мақалада қазіргі заманғы зейнеткердің зейнетақысын есептеу алгоритмі ашылады, 2021 жылы Қазақстан Республикасының зейнетақы жүйесіне қатысты өзгерістер егжей-тегжейлі қаралады, сондай-ақ ерікті зейнетақы жарналары арқылы зейнетақы мөлшерін ұлғайту алгоритмі қаралады.

Түйінді сөздер: зейнетақы жасы, зейнетақы, зейнетақымен қамсыздандыру, жинақтаушы зейнетақы жүйесі, Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры (БЖЗҚ), міндетті зейнетақы жарналары, ерікті зейнетақы жарналары.

КАК УВЕЛИЧИТЬ РАЗМЕР СВОЕЙ ПЕНСИИ

Абдрахманова Айгуль Ашимовна

Магистр экономики, старший преподаватель

Бокилов Расул Бахтиёрович

Студент 4 курса образовательной программы «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52;

Асанова Алтынай Болысовна

к.э.н., ассоциированный профессор, зав. кафедрой «Бухгалтерский учет и финансы»

АО «Алматинский технологический университет»

В статье раскрывается алгоритм расчета пенсии современного пенсионера, подробно рассмотрены изменения, затронувшие пенсионную систему Республики Казахстан в 2021 году, а также рассмотрен алгоритм увеличения размера пенсии посредством добровольных пенсионных взносов.

Ключевые слова: пенсионный возраст, пенсия, пенсионное обеспечение, накопительная пенсионная система, Единый накопительный пенсионный фонд (ЕНПФ), обязательные пенсионные взносы, добровольные пенсионные взносы.

HOW TO INCREASE THE SIZE OF YOUR PENSION

Abdrakhmanova Aigul Ashimovna

Master of Economics, Senior Lecturer

Bokilov Rasul Bakhtierovich

4th year student of the educational program «Finance»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

Asanova Altynai Bolysova

*c.e.s. Associate Professor, Head of the Department «Accounting and Finance»
Joint-Stock Company «Almaty Technological University»*

The article reveals the algorithm for calculating the pension of a modern pensioner, discusses in detail the changes affecting the pension system of the Republic of Kazakhstan in 2021, and also considers the algorithm for increasing the pension amount through voluntary pension contributions.

Key words: retirement age, pension, pension provision, accumulative pension system, Unified Accumulative Pension Fund (UAPF), mandatory pension contributions, voluntary pension contributions.

Вопрос о достойной жизни в старости должен остро волновать не только людей предпенсионного возраста, но стоять во главу угла у каждого здравомыслящего человека, планирующего прожить долгую и обеспеченную жизнь в преклонном возрасте.

Вот перечень вопросов, на которые ищут ответы на просторах интернета: *как заработать на достойную пенсию и безбедную жизнь в преклонном возрасте? Как обеспечить свое будущее?*

В Республике Казахстан с 1998 года функционирует накопительная пенсионная система. Республика Казахстан стала первой постсоветской страной, которая сумела построить новую систему пенсионного обеспечения.

Изменения в пенсионной системе Казахстана в 2021 году затронули и пенсионный возраст: для женщин он увеличился на полгода и достиг 60 лет; возраст мужчин для выхода на пенсию остался прежним — 63 года. Планируется, что к 2027 году максимальный пенсионный возраст мужчин и женщин сравняется.

Некоторые граждане могут выйти на пенсию раньше указанного возраста. Граждане, прожившие в зонах радиационного риска от 5 лет, могут получать пенсионные выплаты раньше: женщины — с 45 лет, мужчины — с 50-ти. Многодетные матери, воспитавшие 5 и более детей до восьмилетнего возраста, выходят на пенсию при достижении 53 лет.

У современного пенсионера пенсия включает в себя три части: базовую, солидарную и накопительную [1]. Попробуем очень просто разобраться, что влияет на размер каждой составляющей.

Базовая пенсия зависит от стажа, начиная с 1998 года и от величины прожиточного минимума, базовая пенсия это основа пенсионной выплаты, она составляет от 54 до 100% от прожиточного минимума, установленного для пенсионеров на 2021 год (34 302 тенге). Процент для начисления базовой пенсии определяется исходя из стажа работы. Если стаж отсутствует или составляет менее 10 лет, то процент минимальный и составляет 54%. Минимальный размер базовой пенсии, установленный на 2021 год, составляет 18524 тенге. Далее за каждый год свыше 10 лет стажа к базовой пенсии добавляется 2% от прожиточного минимума. Например, если стаж достиг 20 лет, базовая пенсия составит 74% от прожиточного минимума (25 384 тенге); 30 лет — 94% от прожиточного минимума (32 244 тенге). Максимальный размер базовой пенсии (34302 тенге) совпадает с прожиточным минимумом, и доступен он тем, у кого стаж работы от 33 лет и более.

Солидарная или трудовая пенсия – это вторая часть пенсионной выплаты зависит от стажа работы до 1998 года, до внедрения накопительной пенсионной системы. Эта часть пенсии будет выплачиваться тем гражданам, которые на 1 января 1998 года имели трудовой стаж 6 месяцев и более.

Для расчета суммы солидарных выплат отталкиваются от среднемесячного дохода за три любых года, начиная с 1995-го.

Далее вычисляют коэффициент трудового стажа (КТС).

Для мужчин формула выглядит так: $КТС = \text{Трудовой стаж в месяцах} / 300$.

Для женщин — Трудовой стаж в месяцах / 240.

Потом рассчитывается процент от зарплаты (ПЗ).

Если стаж не превышает 25 лет (для мужчин) и 20 лет (для женщин), то ПЗ будет равняться 60%. За каждый год сверх указанного стажа начисляется еще по 1%. Однако ПЗ не может превышать 75%.

И наконец, определяют среднемесячный доход (СМД) за 3 года.

Полученный доход за любые 36 месяцев работы подряд делят на 36.

Для СМД законодательством установлен лимит — не выше 46 МРП (что равняется 134 182 тенге). Если СМД превышает эту сумму, в дальнейших расчетах используйте показатель 46 МРП.

Таким образом, можно рассчитать величину солидарной пенсии:

$KTC * CМД * ПЗ / 100$ [2].

Независимо от результата подсчетов, солидарная пенсия должна быть не меньше 43272 тенге (на 2021 год). Ее размер ежегодно увеличивается в зависимости от инфляции, плюс вырастает еще на 2%. Для пенсионеров, вышедших на заслуженный отдых до пенсионной реформы, пенсия состоит из базовой и солидарной. В результате минимальная пенсия в 2021 году составляет 61796 тенге.

Накопительная пенсия, которую работающее население формирует путем обязательных и добровольных отчислений в ЕНПФ, которую получают вышедшие на пенсию после 1998 года. Размер выплат индивидуален и зависит от того, сколько средств накоплено на индивидуальном пенсионном счете. С возрастом пенсионера процент от накопленных на счете средств увеличивается, и к 79 годам вкладчика достигает своего максимума. Однако, минимальный размер также составляет 54% от установленного для пенсионеров прожиточного минимума на текущий год [3].

Можно сделать вывод, что подавляющее большинство экономически активного населения в будущем могут рассчитывать лишь на накопленную ими самими пенсию, которая, как уже говорилось, формируется преимущественно из обязательных пенсионных взносов, составляющую 10% от ежемесячного дохода, принимаемого для исчисления пенсионных взносов [4].

В 2021 года в пенсионное законодательство Республики Казахстан внесены изменения, призванные стимулировать перечисление добровольных взносов физическими и юридическими лицами.

Казахстанцы могут самостоятельно определять оптимальную для семейного бюджета сумму и перечислять ее в виде добровольных пенсионных отчислений. Особую важность имеет не величина, а именно регулярность данных перечислений. При этом можно перечислять средства не только на собственный пенсионный счет, но и пенсионные счета своих близких, например неработающей супруги (супруга) или родителей. Кроме того, юридические лица также могут в пользу своих сотрудников производить добровольные пенсионные перечисления. Данный современный и социально ответственный инструмент мотивации с 2021 года становится еще и экономически выгодным.

Дадим подробное объяснение. С января 2021 года добровольные пенсионные взносы не рассматриваются как доход физического лица, а для юридического лица такие расходы подлежат вычету при расчете КПН (корпоративного подоходного налога), тем самым работодатель оптимизирует свою налогооблагаемую базу.

Работник, решивший перечислять добровольные пенсионные взносы из своего дохода, имеет право на налоговый вычет по расходам на уплату добровольных пенсионных взносов в соответствии со статьями 342 и 347 Налогового кодекса РК. При этом подтверждающими документами являются договор о пенсионном обеспечении за счет добровольных пенсионных взносов и документ, подтверждающий их уплату. Налоговый кодекс предусматривает налоговый вычет на уплаченную сумму. Кроме исключения двойного налогообложения, работник увеличивает величину пенсионных накоплений и, как следствие, размер будущей пенсии.

Еще одно новшество заключается в том, что с 1 мая 2021 года открытие счета для перечисления добровольных пенсионных взносов в ЕНПФ осуществляется автоматически, т.е. не нужно посещать офис ЕНПФ, счет откроется автоматически при перечислении первого добровольного взноса. Идентификация лица, в пользу которого произведен добровольный пенсионный взнос, происходит по персональным данным (фамилия, имя, отчество, ИИН, дата рождения), которые отражены в платежном поручении, а все остальные сведения ЕНПФ должен получить из соответствующих информационных систем государственных органов. Перечисление можно производить либо через банки второго уровня или через АО «Казпочта», в том числе и онлайн. Эти перечисления по заявлению работника может производить и работодатель, в том числе и в пользу третьего лица. При этом получать выплаты по добровольному пенсионному договору можно уже при достижении 50 лет, но они (добровольные пенсионные взносы) должны находиться в ЕНПФ не менее 5 лет.

По состоянию на 1 августа 2021 г. путем подачи заявлений в офисах ЕНПФ правом на получение пенсионных выплат за счет добровольных пенсионных взносов, находящихся в ЕНПФ не менее пяти лет, воспользовались порядка 2,8 тыс. получателей [5].

Также отметим, еще одно новшество, связанное с добровольными пенсионными взносами. 1 мая 2021 года принята норма Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам восстановления экономического роста», в которой рассмотрен порядок перевода Казахстанским фондом гарантирования депозитов (КФГД) невостребованных сумм гарантийного возмещения в ЕНПФ для зачисления на индивидуальные пенсионные счета для учета добровольных пенсионных взносов [6]. Таким образом, вкладчик банка, являющегося участником системы обязательного гарантирования депозитов, лишенного лицензии на проведение всех банковских операций, в течение одного года с даты начала выплаты гарантийного возмещения не обратился в КФГД, то КФГД переведет невостребованную сумму гарантийного возмещения в ЕНПФ для зачисления их на счет добровольных пенсионных взносов, на которые также будет начисляться инвестиционный доход. Фактические переводы из КФГД в пользу добровольных пенсионных взносов в ЕНПФ начнутся спустя год после вступления в силу законодательных изменений, то есть с 1 мая 2022 года.

Еще одно новшество, касательно пенсионного системы были озвучены главой государства Касым Жомартом Токаевым в ходе послания народу Казахстана 1 сентября 2021 года, где президент отметил положительный эффект инициативы по досрочному использованию пенсионных накоплений. По его словам, это подтолкнуло казахстанцев требовать у работодателей «белую» зарплату [7].

«Для поддержания данной тенденции считаю необходимым разрешить перечисление части пенсионных накоплений выше порога достаточности на счет в Отбасы банке для последующей покупки жилья. Это также позволит стимулировать привычку накапливать средства и грамотно ими распоряжаться», – заявил президент [8].

В заключении данной статьи, хочется еще раз отметить, система построена так, что получаешь ты минимум или максимум, зависит только от тебя самого.

Сформулируем 5 полезных советов, применяя которые можно увеличить размер своей будущей пенсии [9].

1. «Белая зарплата»

Работнику важно получать официальную, так называемую «белую» заработную плату, из которой производит отчисление обязательных пенсионных взносов в ЕНПФ в размере 10% ежемесячно.

2. Официальная работа

Работнику важно устраиваться на работу с официальным оформлением, поскольку только именно официальное оформление предусматривает уплату работодателем обязательных пенсионных взносов, налогов и страховых взносов.

3. Официальный доход

Работнику важно получать официальный доход, поскольку как уже было отмечено только с официальной работой и с «белой» зарплатой осуществляется уплата работодателем обязательных пенсионных взносов.

4. Трудовой стаж

Чем больше у работника трудовой стаж, тем больше будет пенсия, т.е. важен не только размер «белой» зарплаты, но и срок, в течение которого работник ее получает.

5. Контроль за состоянием своего пенсионного счета

Работнику необходимо сформировать привычку контролировать состояние своего пенсионного счета, как для уплаты обязательных пенсионных взносов, так и для уплаты добровольных пенсионных взносов (при его наличии), поскольку работодатели бывают разные, в том числе и недобросовестные.

Получить информацию о состоянии пенсионных накоплений можно различными способами:

1. Получить выписку о пенсионных накоплениях можно через портал egov.kz. Для этого необходимо авторизоваться и перейти по кнопке «Заказать услугу онлайн». Заполнить заявку и подписать ее ЭЦП (электронной цифровой подписью). В личном кабинете (в разделе «История получения услуг») ознакомиться со справкой.

2. Можно скачать на свой смартфон мобильное приложение eGov Mobile, в разделе «Услуги» выбрать «Льготы, пособия и пенсии» и в строке поиска набрать «Информация о состоянии пенсионных накоплений». Для подобного способа проверки ЭЦП не нужна. Достаточно авторизоваться и получить услугу с помощью одноразового SMS-пароля.

3. Через сайт enpf.kz. Там необходимо выбрать вкладку электронные сервисы – получить выписку на электронную почту – ввести ИИН вкладчика – адрес электронной почты – указать период, за который необходима выписка со счета и нажать кнопку отправить. После этого выписка придет на электронную почту [10].

Список использованной литературы:

1. Три фактора, которые влияют на размер пенсии // <https://www.nur.kz/nurfin/pension/1820207-tri-faktora-kotorye-vliaut-na-razmer-pensii/>
2. Пенсия в Казахстане в 2021 году: размер, особенности начисления <https://www.nur.kz/nurfin/pension/1716951-pensia-v-kazahstane-v-2021-godu-razmer-osobennosti-nacislenia/>
3. Как увеличить размер будущей пенсии // <https://timeskz.kz/52073-kak-velichit-razmer-budushey-pensii.htm>
4. Ставки налогов и социальных платежей на 2021 год // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36979588#pos=6;-106
5. Как увеличить размер своей пенсии? // <https://ustinka.kz/report/68205.html>
6. <https://adilet.zan.kz/>
7. Казахстанцы смогут перечислять пенсионные накопления сверх порога достаточности на счет в Отбасы банке для будущей покупки жилья // <https://lsm.kz/ipoteka-perechislenie>
8. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2021 года // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048>
9. 7 простых советов: как увеличить свою будущую пенсию // <https://pfr.gov.ru/branches/altair/news~2018/04/23/157591>
10. Три способа проверить свои пенсионные накопления в ЕНПФ – инструкция // <https://www.ng.kz/modules/news/article.php?storyid=39811>

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Ахметжанова Азалия Рамеловна

«Менеджмент» білім беру бағдарламасының студенті

Тасмаганбетова Самал Жумабаевна

Аға оқытушы, менеджмент магистрі

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, 030006, Ақтөбе, Алтынсарин көшесі 4;

Бұл мақалада 2021 жылға арналған Қазақстан экономикасы салаларының жағдайы, пандемияның ел экономикасының дамуына әсері қарастырылады.

Түйінді сөздер: экономика, мемлекет, пандемия, мұнай саласы, ауыл шаруашылығы, ЖІӨ.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

Ахметжанова Азалия Рамеловна

Студент образовательной программы «Менеджмент»

Тасмаганбетова Самал Жумабаевна

Старший преподаватель, магистр менеджмента

*Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, 030006, Актөбе,
ул. Алтынсарина 4;*

В данной статье рассматривается состояние отраслей экономики Казахстана на 2021 год, влияние пандемии на развитие экономики страны.

Ключевые слова: экономика, государство, пандемия, нефтяная отрасль, сельское хозяйство, ВВП.

THE CURRENT STATE OF THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN

Akhmetzhanova Azaliya Ramelovna

Student of the educational program «Management»

TasmaganbetovA Samal Zhumabaevna

Senior Lecturer, Master of Management

Aktobe Regional University named after K.Zhubanov, 030006, Aktobe , Altynsarin street 4;

This article examines the state of Kazakhstan's economic sectors for 2021, the impact of the pandemic on the development of the country's economy.

Key words: economy, state, pandemic, oil industry, agriculture, GDP.

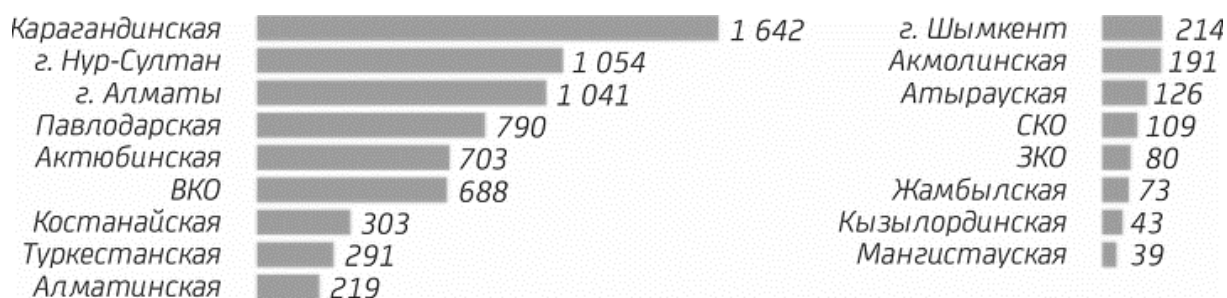

30-летняя история современного независимого Казахстана- это путь молодого государства с нуля до участника мировой экономической системы с рыночной экономикой.

За последний год экономические последствия COVID-19 стали крупнейшими для экономики Казахстана и оказывают негативное влияние на ее рост. COVID-19 значительно повлиял на экономическую активность отраслей экономики Казахстана, таких как нефтегазовый, транспортный, горнодобывающий сектор, электроэнергетика, и сфера услуг.

На сегодняшний день приоритетными направлениями экономики Казахстана являются такие отрасли, как обрабатывающая промышленность и сельскохозяйственная отрасль. За последний месяц на рынке обрабатывающей промышленности было открыто около 111 предприятий. В Казахстане лидерами по экспорту обработанной продукции

являются шесть регионов, которые обеспечивают 78% от общей экспортной выручки обработанной продукции РК. (рис. 1.) [1]

Источник: forbes.kz

Рис. 1. Выпуск обработанной продукции по регионам РК

Основной удельный вес отраслей обрабатывающей промышленности приходится на металлургическую промышленность - 42,9%, машиностроение - 12,7% и продукты питания - 14,8%. Большое внимание со стороны Правительства Казахстана уделяется обрабатывающей промышленности. Со стороны Правительства в поддержку обрабатывающей промышленности направлены ряд государственных программ таких, как «Экономика простых вещей», программа поддержки субъектов малого и среднего предпринимательства, занятых в сфере обрабатывающей промышленности, и «Дорожная карта бизнеса - 2025».

Особую значимость проблема доступности и обеспечения продовольственными товарами обрела во время пандемии, тем самым определив важность развития отечественных производств. По данным текущего года наибольшее количество сельскохозяйственных предприятий сосредоточены в Туркестанской и Алматинской областях. По текущим данным количество сельскохозяйственных предприятий по регионам Казахстана превышает 17 500 (таблица 1.)

Таблица 1 - Количество сельскохозяйственных предприятий по региона РК

Регион	Количество предприятий
Туркестанская область	3695
Алматинская область	2122
Акмолинская область	1999
Северо-Казахстанская область	1346
Восточно-Казахстанская область	1241
Костанайская область	928
Жамбылская область	908
г. Алматы	814
Карагандинская область	757
г. Шымкент	672
Западно-Казахстанская область	629
Актюбинская область	592
Павлодарская область	574
Г. НУР-СУЛТАН	554
Кызылординская область	529
Мангистауская область	167
Атырауская область	142

Источник: Kazdata.kz

Следует отметить, что Казахстан является государством с сырьевой направленностью экономики и старается ограничивать вывоз сырья за рубеж. Сегодня действует запрет на вывоз белого сахара, гречки, лука, картофеля, подсолнечного масла и чеснока. Кроме того введены квоты на капусту, пшеницу, а также на свеклу и муку.

Половина всей территории страны характеризуется как пустынные и полупустынные территории, четверть территории — это степные земли, а оставшуюся часть территории занимают предгорья. Около 80% всей территории относится к сельскохозяйственным землям, что оставляет 200 млн. га. Однако, согласно официальным данным на текущий год лишь 96 млн. га используются в сельскохозяйственном обороте. [2]

Экологическая безопасность и качество состояния сельскохозяйственных земель контролируется согласно Кодексу Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI «Экологический кодекс Республики Казахстан». На весь 2020 год зарегистрировано более 1626 компаний, имеющие сельскохозяйственное направление деятельности без нарушения «Экологического кодекса Республики Казахстан». [3]

По результатам 2020 года рост экономики в Казахстане составил -2,6% т.е. значительно снизился из-за последствий пандемии. Со II полугодия 2021 года инфляция в Казахстане повысилась в результате быстрого восстановления потребительской активности. По официальным данным рост ВВП Казахстана в 2021 году ожидается на уровне 3,6–3,9% с дальнейшим ускорением до 4–4,3% в 2022 году, в зависимости от ситуации с распространением пандемии COVID-19. По итогам на сентябрь 2021 года продовольственная инфляция ускорилась до 11,5%, а непродовольственная – до 7,5%.

Казахстан является значительным игроком на нефтяном рынке. Объем добычи нефти по итогам 2020 года составил 85,7 млн т. С учетом ограничений, действовавших в 2020 году, на 2021 год ожидается добыча нефти в объеме 83,4 млн т. (рис. 2.)

Источник: primeminister.kz

Рис. 2. Ключевые показатели нефтяной отрасли на 2020-2021 гг.

По итогам 2020 года цена на нефть выросла с \$18 до \$50 за баррель, благодаря принятым мерам Правительством Казахстана и странами-участницами ОПЕК+ в рамках сокращения добычи нефти. Следовательно, можно сказать, что сегодня добыча нефти в Казахстане приближается к точке, после которой она станет убыточной. В свою очередь негативные последствия снижения мировых цен на нефть могут привести к снижению

добычи нефти. Проблема такого рода возникает и у других нефтедобывающих странах, где стоимость добычи нефти высокая.

По итогам 2020 года объем производства нефтепродуктов таких, как мазута, бензина, дизельного топлива и авиа керосина составил 11,5 млн т. (таблица 2.).

Следует отметить, что данные результаты связаны со снижением спроса на светлые нефтепродукты на внутреннем рынке страны, в результате введения карантинных мер в 2020 году. [4]

Таблица 2 - Объем производства нефтепродуктов на 2020 г.

Нефтепродукты	Объем производства (2020 г.)	Соотношение в % к объему выпуска за 2019 год
автобензин	4,48 млн т	98,5
авиакеросин	438 тыс. т	70,1
дизтопливо	4,55 млн т	94,5
мазут	2,1 млн т	74,1

Источник: primeminister.kz

За 30 лет независимости в отраслях экономики Казахстана наблюдается значительное изменение. (таблица 3.) [5]

Таблица 3 - Сравнительная характеристика отраслей экономики РК за 1991 и 2020 гг.

	1991 год	2020 год
ВВП	85,9 млрд. тг.	70,7 трлн. тг. (январь- июнь 2021г.-32трлн. тг.)
ВВП на душу населения	5234 тг.	3,8 млн. тг. (I кв. 2021г.- 842,9 тыс. тг.)
Объем промышленности	172 млн. тг.	27 трлн. тг. (январь- июль 2021г.-20,2 трлн. тг.)
Инвестиции в основной капитал	47 млн. тг.	12,3 трлн. тг. (январь- июль 2021г.-6,2 трлн. тг.)
Выпуск сельского хозяйства	77,8 млн. тг.	6,3 трлн. тг. (январь- июль 2021г.-2 трлн. тг.)
Розничная торговля	35 млрд. тг.	11,7 трлн. тг. (январь- июль 2021г.-6,5 трлн. тг.)
Годовая инфляция	147,1%	7,5 % (август 2021г.- 8,7%)
Рабочая сила	7,7 млн. человек	9,2 млн. человек (II кв. 2021г.- 9,3 млн. человек)

Источник: stat.gov.kz

Список использованной литературы:

1. Forbes.kz//Какие сферы обрабатывающей промышленности активно развиваются-2021г.
2. Кекчебаев Е. Жакупова Г.//Маркетинговые исследования сельского хозяйства Казахстана-2021г.
3. Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI
4. Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан. //Нефтедобыча, газификация и привлечение инвестиций — как развивалась энергетическая отрасль Казахстана в условиях пандемии-2021г.
5. Бюро Национальной статистики. // stat.gov.kz.

**КӘСПОРЫНДАРДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУ:
ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ**

Жаймагамбетова Айгерим Алданышбайқызы
Экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Өтешова Алмагүл Қайырғалиқызы
ДВА, доцент

Наутбаева Умит Бериковна
Оқытушы, Туризм магистрі

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Жаһандық трендтерді сақтай отырып, Қазақстан экономиканы цифрландыруды белсендіруде. Бұл мақалада Қазақстан өнеркәсібіндегі осы процесті анықтайтын объективті факторлар, ағымдағы үрдістер мен қиындықтар талданады, олардың өнеркәсіптік кәсіпорындарды цифрлық жаңғыртудағы рөлі бағаланады. Цифрлық трансформация үшін кәсіпорындарға мемлекеттік көмек, цифрлық инфрақұрылымды дамыту, цифрлық шешімдерді енгізуді ынталандыру және қызметкерлердің қызығушылығын арттыру қажет екендігі көрсетілген. Орта мерзімді перспективада цифрландырудың келешегі мемлекеттік реттеуге және кәсіпорындар қабылдайтын басқару шешімдерінің негізділігін арттыруға баса назар аударатыны көрсетілген.

Түйінді сөздер: Қазақстан, цифрландыру, мемлекеттік реттеу, сала, кәсіпорын.

**ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ:
ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Жаймагамбетова Айгерим Алданышбайқызы
Магистр экономических наук, старший преподаватель
Өтешова Алмагуль Каирғалиевна
ДВА, доцент

Наутбаева Умит Бериковна
Преподаватель, магистр туризма

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Әйтеке би, 52;

Сохраняя глобальные тренды, Казахстан активизирует цифровизацию экономики. В данной статье анализируются объективные факторы, текущие тенденции и трудности, определяющие данный процесс в промышленности Казахстана, оценивается их роль в цифровой модернизации промышленных предприятий. Показано, что для цифровой трансформации необходима государственная помощь предприятиям, развитие цифровой инфраструктуры, стимулирование внедрения цифровых решений и повышение заинтересованности работников. Перспективы цифровизации в среднесрочной перспективе обозначены с акцентом на государственное регулирование и повышение обоснованности принимаемых предприятиями управленческих решений.

Ключевые слова: Казахстан, цифровизация, государственное регулирование, промышленность, предприятие.

DIGITALIZATION OF ENTERPRISES: CURRENT STATE AND PROSPECTS

Zhaimagambetova A.
Master of Economics, Senior Lecturer

Otshova Almagul Kairgalievna

DBA docent

Nautbayeva Umit Berikovna

teacher, master of tourism

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

Following global trends, the economy of Kazakhstan is intensifying. This article analyzes the objective factors, current trends and challenges that determine the development of the industry in Kazakhstan, and digitizes their industrial enterprises. State assistance to enterprises for digital transformation, development of digital infrastructure, stimulation of digitalization and increase of employee motivation. In the medium term, the prospects for digitalization are focused on state regulation and increasing the validity of management decisions made by enterprises.

Key words: Kazakhstan, digitalization, state regulation, industry, enterprise.

2018 жылы Қазақстанда индустрияландырудың үшінші кезеңі басталды, ол «цифрлық дәуір» индустриясын қалыптастыруды көздейді, бұл өндірістік процестерді көбірек автоматтандыруды, жаңа технологияларды игеруді білдіреді. Бұл шағын ішкі нарық факторларының және білікті кадрлардың жетіспеушілігінің экономикаға әсерін азайтуға мүмкіндік береді. [1–3].

«Цифрлық кәсіпорын» термині алғаш рет айтылғаннан, цифрлық экономикаға қатысты тұжырымдамалық ережелер ұсынылғаннан және жаңа технологиялардың арқасында белгіленген идеяны іс жүзінде жүзеге асырудан бері көп уақыт өтті. [4–6]

Болашақта цифрлық экономика тұжырымдамасын тереңдетудің арқасында, оның бизнес-модельдерін жақсартатын шаруашылық жүргізуші субъектінің қызметіндегі әртүрлі технологиялардың өзара әрекеттесу жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде, жаңа өнеркәсіптік технологиялардың маңыздылығын түсіну тәсілдері өзгерді. [7, 8] Өнеркәсіптің жинақталған міндеттерін шешуде жаңа технологияларды бастапқы қолдануға, одан әрі прогрессивті процестер мен өнімдерді жасауға назар аударылды. Қазіргі уақытта жаһандық экономиканың тенденциялары дайын өнімдер әлемдік саудадағы көшбасшылықты сақтай отырып, қызметтер, әсіресе бизнес, компьютерлік және ақпараттық саудадан төмен болып табылады.

Қазақстанды цифрландырудың қозғаушы күші мемлекеттік сектор болып табылады. Мәселе мемлекет тарапынан инновацияларды жан-жақты дамыту үшін қолайлы жағдай жасау, цифрлық инфрақұрылымды дамытуды қаржыландыру, бизнес ортаны цифрландыру және өнеркәсіптік кәсіпорындарды соңғы технологияларға бейімдеу үшін заңнамалық базаны қамтамасыз ету туралы болып отыр. Жаңа технологиялық платформаны әзірлеуде қазіргі заманғы іскерлік құзыреттердің дамуын, өзіндік білім мен технологиялардың генерациясына көшуді жеделдететін келешегі зор ұлттық кластерлерді қалыптастыру маңызды орын алады.

2022 жылға қарай цифрландырудың арқасында еңбек өнімділігі тау-кен өнеркәсібінде 38,9%-ға, өңдеу өнеркәсібінде 49,8%-ға артады деп күтілуде. «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасын жүзеге асыруға жеке сектордан түскен инвестицияны есептегенде, бюджеттен барлығы 141 миллиард теңгеден астам қаражат жоспарланған.

Цифрлық трансформация – өнеркәсіптің технологиялық дамуының негізгі бағыты, бұл өнеркәсіптік кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігіндегі жаһандық тренд және олардың дамуының ең маңызды драйвері. Көбінесе цифрлық технологияларды қолданудың арқасында кәсіпорындар өнімділікті арттырады, инвестициялық және операциялық шығындарды азайтады, бәсекеге қабілеттілікті арттырады және тұрақты дамуға қарай жылжиды.

Іс жүзінде көптеген процестер, соның ішінде жобалау, тексеру және процесті басқару цифрлық инфрақұрылым арқылы жүзеге асырылады.

Айтылғандарға қарамастан, Қазақстанның трансформациялық қайта құрулары бастапқы кезеңде қалып отыр, өнеркәсіпте бизнес ресурстарын пайдалану тұрғысынан цифрлық инновациялардың бейімделуі өте төмен.

Авторлар Қазақстандағы саланы цифрландырудың қазіргі жағдайына сүйене отырып және осы процеске кедергі келтіретін факторларды анықтай отырып, мүмкін болатын проблемалар мен оларды орта мерзімді перспективада шешу жолдарын көрсету мақсатын қойды.

Бұл зерттеудің ғылыми болжамы цифрлық дәуірдегі Қазақстан өнеркәсібіндегі технологиялық прогрестің маңызды белгілеріне субъектілерді цифрландыруға кешенді тәсілді қолдану қажеттілігін жатқызу, оның мемлекеттік реттеу тетігін жетілдіруге бағытталған деген болжам жатыр. .

Зерттеудің практикалық маңыздылығы оны цифрландыру мониторингі бойынша кәсіпорынның ішкі аналитикалық жұмысы түрінде, сондай-ақ нақты және әлеуетті бәсекелестермен салыстырмалы талдау үшін қолдану мүмкіндігінде жатыр.

Өнеркәсіптік кәсіпорындарды цифрландырудың ағымдағы жай-күйі әлемдік үрдістерге сәйкес бола отырып, Қазақстан экономикалық өндірістік нәтижелілікке (өнімділік, пайдалану шығыстары), сенімділікке (операциялық аяқталуға), қорғалуға, заңнамалық экологиялық нормалармен келісуге және т. б. әсер ететін жаңа енгізілімдерді игеруде оларды қолдай отырып, өнеркәсіптік субъектілерді цифрлық трансформациялау жөніндегі жұмысты күшейтеді.

2017 жылы өнеркәсіпті цифрландыру, «үлгілі цифрлық зауыттарды» құру бойынша 7 пилоттық кәсіпорын тандалды, олардың учаскелерінде экспресс-диагностика және арнайы сауалнамалар арқылы цифрлық технологияларды одан әрі енгізу жоспарланған болатын. 2018 жылы технологиялық аудит аясында оларға қажетті технологиялар анықталып, 2018-2020 жылдары жобаларды ілгерілету үшін оларға мемлекеттік қолдау көрсетілді.

2017-2020 жылдары Қазақстанның мұнай-газ, химия және металлургия салаларындағы негізгі жобаларға қатысатын Honeywell компаниясымен ынтымақтастығы арқасында киберқауіпсіздік, цифрландыру және өнеркәсіпті автоматтандыруға қатысты соңғы шешімдер енгізілді. Бірыңғай ақпараттық ортаны құру және озық цифрлық шешімдерді бейімдеу үшін кәсіпорындар әлемдік көшбасшылармен - Dassault Systemes, Micromine, Wencomine, Sight Power, Microsoft, Wonderware жеткізушілерімен байланыста.

Өңдеу өнеркәсібі технологиялық күрделілігімен, соның ішінде технологияларды өндірістік қолдану қарқындылығымен айқындалатын үш салалық топпен ұсынылған. Ең жоғары үлес орта технологиялық салаларға (47,9%) тиесілі, одан кейін төмен технологиялы салалар (41,2%), ал жоғары технологиялық салалар (10,9%) айтарлықтай төмен. Қазақстан дамыған ЭЫДҰ елдерінен айтарлықтай артта қалды, мұнда ең жақсы технологиялық құрылымның негізін жоғары технологиялық және орта технологиялық өндірістер құрайды (шамамен 48%), ал жоғары технологиялық салаларға шамамен 20% бөлінген. [15]

Өңдеуші өнеркәсіптің жоғары технологиялық салалары арасында химия өнеркәсібі бұйымдарын (Өңдеуші өнеркәсіптің жалпы көлемінің 3,7% - ы) және негізгі фармацевтикалық өнімдерді (2%) дайындау алда тұр. Орта технологиялық салалардың ішінде металлургия (44,7%) және өзге де металл емес минералды өнім (5,8%) өндіру көш бастап тұр. Төмен технологиялық салалардан тамақ өнімдерін (14,9%), Кокс және мұнай өңдеу өнімдерін (8,4%) дайындау ерекшеленеді [2]

Қазіргі уақытта кәсіпорындар сандық технологияларды әртүрлі процестерге енгізді, бірақ көбінесе жаңғырту процесі ішінара цифрландырумен сипатталады (1 және 2-кестелер). Қазақстандық кәсіпорындардың цифрлық технологияларға көшуге техникалық дайындығы көбінесе өндірісті автоматтандырудың базалық деңгейімен және, атап айтқанда, процестерді басқарудың автоматтандырылған жүйелерінің (процестерді автоматты басқару жүйесі), PDM және ERP жүйелерінің (кәсіпорын ресурстарын басқару жүйесі) болуымен анықталады.), ASKUE (энергетикалық ресурстарды коммерциялық есепке алудың автоматтандырылған

жүйесі), MES (өндірісті басқару жүйесі), MRO (техникалық қызмет көрсету және жөндеу), салалық айырмашылық бар электрондық құжат айналымы.

Кәсіпорындарда цифрландыру деңгейі төмен болып қалуда: олардың тек 20-сы ғана орташадан жоғары болды (зерттелетін кәсіпорындардың 19%-ы, тау-кен металлургия кешені алдыңғы орында), 24 кәсіпорында орташа (22%), 63 кәсіпорында ол төмен (59%).

1-кесте

2020 жылы кәсіпорындарды цифрландыру көрсеткіштері

Көрсеткіш	Өнеркәсіп/зерттелетін кәсіпорындардың саны					
	Тау-кен ісі/13	Машина жасау /27	Металлургия/9	Мұнай және газ өнеркәсібі/13	Энергетика /4	Химия өнеркәсібі /5
Автоматтандырылған бизнес-процестердің саны	24	21	6	23	8	13
Автоматтандыруға жауапты қызмет бар кәсіпорындар саны	10	13	6	7	2	2
Жүйелер/бағдарламалық қамтамасыз етулер саны	15	19	11	17	6	6
Құнын қамтамасыз ететін кәсіпорындар саны цифрландыру саласында жұмысшыларды оқыту	7	11	3	5	0	3

Дереккөз: Цифрлық жобаларды пайдалана отырып мәселелерді шешу және кәсіпорындардың тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар. «Qazindustry» Қазақстандық индустрия және экспорт орталығы» АҚ, Нұр-Сұлтан, 2020. – 67б.

Көбінесе автоматтандырудың, цифрлық технологияларды жетілдірудің және одан туындайтын бизнес-процестердің арқасында металлургиялық кәсіпорындар жабдықтың жұмыс істеу қолжетімділігі мен өнімділігін жоғарылатып, операциялық шығындарды төмендетеді.

Металлургияда ең маңызды нәтиже цифрландыруда, әсіресе технологиялық инновациялар мен жасыл энергия көздерін дамытуда. Бұл кәсіпорындар үшін соңғы жылдардағы мәселе өзекті болып табылады, оның айтарлықтай бөлігі оларды ұстауға байланысты, соңғы өнімнің өзіндік құны мен рентабельділігіне теріс әсер ететін операциялық шығындардың айтарлықтай өсуіне қатысты.

Пайдаланылатын жабдықтың тұрақты жоғары физикалық және моральдық тозуын ескере отырып, кәсіпорын оның қызмет көрсету уақытын және қаржылық шығындарын барынша азайту туралы аландамай, оны жұмыс жағдайында ұстауға бағытталған. Энергия тиімділігін арттыру бойынша қабылданған шараларға қарамастан, өнеркәсіпте, атап айтқанда, кенді байыту және сілтісіздендіру процестеріне энергия тұтыну айтарлықтай деңгейде қалып отыр.

«Алтыналмас» АҚ әртүрлі функционалдық мазмұны бар жүйелердің 6 деңгейін қамтитын «Цифрлы кеніш» жобасының моделін енгізді, автоматтандыру жүйелерімен жұмыс істеу үшін персоналдың құзыреттілігін арттыру бойынша жұмыстар жүргізілуде, тау-кен өндірісінде Құзыреттілік орталығын құру бойынша әдістемелік база қалыптасуда. және металлургиялық кешен. «Қазатомөнеркәсіп» ҰАК» АҚ жүзеге асырған «Цифрлы кен»

жобасы смарт сенсорларды пайдалана отырып, өндіріс көлемі мен жылдамдығын бақылауға, жабдықты ұтымды пайдалануды бақылауға, бастапқы деректерді бірыңғай анықтамалық орталыққа біріктіруге, адам факторын барынша азайтуға және онлайн өндірісті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

«Жеті модельдік цифрлық фабрика құру» жобасы аясында 2025 жылға қарай Цифрлық технологиялар әлеуетін көрсететін платформалар рөлі бөлінген, 40 жоба жоспарланған, оның ішінде 14-і енгізілген. «ҚазМұнайГаз «ҰК» АҚ 7 кен орнында енгізілген «Зияткерлік кен орны» технологиялары энергия тұтыну бойынша шығыстарды 10% - ға дейін оңтайландыруға, өндіру дәрежесін 2% - ға дейін тұрақтандыруға мүмкіндік береді.

Отын-энергетикалық, өнеркәсіптік және ауыл шаруашылығы сегменттерін трансформациялаудың жиынтық әсері 92,4 млрд теңгеге жетті. Отын-энергетика секторында негізгі жоба «мұнай өңдеу зауыттарында ұлғайған жөндеуаралық кезеңге көшу» болды, соның арқасында екі зауыт 3 жылдық жөндеуаралық пайдалану кезеңін игерді, бұл күрделі жөндеуге арналған аялдамалар мен үзілістерді азайту есебінен қайта өндеудің орташа жылдық көлемін 300 мың тоннаға арттыруға мүмкіндік берді.

Цифрлық технологиялардың рөлі және тұтынушылармен цифрлық өзара әрекеттесу әсіресе COVID-19 пандемиясының таралуы кезінде де, кәсіпорындарды қалпына келтіру кезеңінде де өсті, өйткені карантиндік кезеңде цифрландырудың қашықтан жұмыс істеуді ұйымдастыру үшін де, цифрлық қызмет көрсетуді кеңейту үшін де маңыздылығы артты. Тұтынушылардың өскен тапсырыстарын қанағаттандыру үшін арналар. Кең ауқымды әлеуметтік-экономикалық өзгерістермен қатар дағдарыс цифрлық трансформацияны жеделдете отырып, бизнес-ортаны түбегейлі өзгертті.

Дағдарыс құбылыстары мен тұтынушылардың мінез-құлқындағы өзгерістерге дер кезінде ден қою, жаңа нарықтарға шығуды жеделдету немесе жаңа тұтынушыларды тарту үшін кәсіпорындар негізгі қызметтен тыс басқа курстарды қалыптастыруы керек [2].

Болашақта жаңа технологиялардың құны құндылық жасау, ептілікті, киберқауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету қажеттілігіне қарай өседі. Ескірген жүйелерді модернизациялау, микросервис архитектурасын дамыту, бизнесіңізді цифрландыру құралдарын жаңарту ғана емес, сонымен қатар, мысалы, жаңа бизнесті дамыту, инфрақұрылымды ілгерілету үшін технологиялық кешендер құру қажет болады [12, 13].

Цифрлық трансформациядан туындаған өзгерістер маңызды және көп жағдайда кәсіпорындар өндірістік шығындарды азайту, цифрлық технологияны қабылдау арқылы бәсекеге қабілетті белгілеу сияқты бірқатар мәселелерді ескере отырып, даму стратегияларын әзірлей отырып, технологиялық және ұйымдық жағынан оған дайын. шешімдер, киберқорғаныс саласында өз құзыреттерін дамыта алды. Цифрландыру кез келген тәуелсіз түпкілікті шешімдерді немесе технологияларды әзірлеумен шектелмейтінін, оның негізгі мақсаты өндіріс пен бизнестің тиімділігін ауқымды арттыру екенін түсіну маңызды.

Жалпы алғанда, кәсіпорындардың басшылығы операциялық тиімділікті және негізді бюджеттік шығындарды арттыруға бағытталған технологияларды қаржыландыруға дайын екендіктерін көрсетеді. Бұл тәсіл IoT технологиялары мен үлкен деректер аналитикасына негізделген шешімдерді қабылдауды арттырады. Дегенмен, барлық кәсіпорындар цифрлық құралдардың келешегі, олардың бизнесінің стратегиялық трансформациясымен байланысы туралы егжей-тегжейлі хабардар емес, салалық ерекшеліктерді және кәсіпорынның көлемін ескере отырып, цифрлық трансформация стратегияларын іске асыру бойынша бірыңғай әдістемелік ұсыныстар жоқ, прогреске кедергі келтіретін және бәсекелестік позицияларды нашарлататын корпоративтік технологияларды қоса алғанда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысымен бекітілген «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы. Электронды ресурс]. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (жолдау: 13.06.2018).

2. Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы № 1050 қаулысы. [Электронды ресурс]. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050> (жолдау 05.03.2020).
3. Қазақстан Республикасы Президентінің Экономиканы тұрақтандырудың одан арғы шаралары туралы 2020 жылғы 16 наурыздағы № 287 Жарлығы.
4. Negroponte N. Being Digital. NY: Knopf, 1995. 243 p.
5. Carlsson B. The Digital Economy: what is new and what is not? // Structural Change and Economic Dynamics. Volume 15, Issue 3. 2004. pp. 245-264.
6. Understanding the Digital Economy: Data, Tools, and Research. Edited by Erik Brynjolfsson and Brian Kahin. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 2000. 408 p.
7. Skilton M. Building the Digital Enterprise: A Guide to Constructing Monetization Models Using Digital Technologies. Springer, 2015. - 230 p.
8. Матковская Я.С. Цифровая экономика как экономика возможностей // Маркетинг и маркетинговые исследования. – 2020. – № 2. – С. 82–90.
9. Нейсбит Джон. Мегатренды. М. : АСТ, 2003.- 384 с.
10. Schwab K. (2016). The Fourth industrial revolution. World Economic Forum, 12. [Электронный ресурс]: <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab> (дата обращения: 12.11.2019)
11. Goldfarb A., Greestein S.M., Tucker C.E. (eds.) (2015) Economic Analysis of Digital Economy. Chicago: University of Chicago Press.
12. Аубакирова Г.М. Трансформационные преобразования экономики Казахстана// Проблемы прогнозирования. - №1.- 2020. - С.155 - 163.
13. Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі перспективалық ұлттық кластерлерін қалыптастыру тұжырымдамасын бекіту туралы» 2013 жылғы 11 қазандағы № 1092 Қаулысы. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1300001092> (жолдау: 04.12.2019).
14. Колчинская Е.С., Лимонов Л.Э., Степанова Е.С. Являются ли кластеры эффективными для развития промышленных предприятий в странах с бывшей плановой экономикой?//Пространственная экономика. - 2019. - Т.15. - №4. - С.126-148. - doi: org/10.14530/se.2019.4.126-148.

КӘСПОРЫННЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Жолаева Мейрамгүл Берікқызы

«Менеджмент» білім бағдарламасының магистранты

Есберген Раушан Әкімгерейқызы

Экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетқызы

Экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада кәсіпорындардың инвестициялық тартымдылығы мәселелерінің өзектілігі қарастырылған. Кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығын жетілдіру шет мемлекеттерде қалай жүзеге асқаны зерттелген.

Түйінді сөздер: кәсіпорын, инвестициялық тартымдылық, капитал.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Жолаева Мейрамгүл Бериковна

Магистрант образовательной программы «Менеджмент»

Есберген Раушан Акимгереевна

Кандидат экономических наук, ассоциированный профессор

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетовна

Кандидат экономических наук, доцент

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье рассматриваются актуальные вопросы инвестиционной привлекательности предприятий. Исследован зарубежный опыт повышения инвестиционной привлекательности предприятий.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, предприятие, капитал.

FOREIGN EXPERIENCE OF IMPROVING THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE ENTERPRISE

Zholaeva Meyramgul Berikovna

Master's student of the educational program «Management»

Esbergen Raushan Akimgereevna

PhD in Economics, Associate Professor

Duisenbayeva Botagoz Baymukhanbetovna

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article discusses topical issues of investment attractiveness of enterprises. The foreign experience of increasing the investment attractiveness of enterprises is investigated.

Key words: investment attractiveness, enterprise, capital.

Еліміздің орнықты және теңгерімді экономикалық өсуін қамтамасыз ету міндетін экономиканы әртараптандыру мен оның бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату негізінде ішкі

қаржылық ресурстардың шектеулілігі жағдайында тікелей шетелдік инвестицияларды тартуды ынталандыру саясатын құрмай іске асыру мүмкін емес.

Инвестициялар елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына айтарлықтай әсер етеді. Макродеңгейдегі инвестициялар - кеңейтілген қайта өндіру саясатын іске асыруға, өндіріс секторын құрылымдық қайта құруға және экономиканың барлық салаларының теңгерімді дамуына, инновацияларды енгізуге, ел экономикасының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге негіз болып табылады. Микродеңгейдегі инвестициялар өндірісті кеңейту мен дамыту, оның техникалық деңгейін жоғарылату, негізгі қорлардың моральдық және физикалық тозуын төмендету, өнімнің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату, сондай-ақ қоршаған ортаға экологиялық әсерді төмендету үшін қажет[1].

Инвестициялық тартымдылықтың шетелдік тәжірибесіне тоқталар болсақ, ғылыми-техникалық революция жағдайында инвестициялық ағымдардың өсуіне ықпал етуші факторларды дамыту белсенді түрде жүргізілуде. 60-80 жылдары өндіріс пен сыртқы саудаға қарағанда капитал ағымы өте жоғары қарқынмен дамыды.

Мысалы, егер 1960 жылы тікелей шетелдік инвестициялар көлемі 66 млрд. \$ болса, онда 80-жылдары олар 8 есеге өсті. Бұл жиырма жылдық кезең дамыған елдер экономикасын инвестициялауға дамушы елдер экономикасынан шығатын шетел капиталының қозғалу векторларын түбегейлі өзгертті.

Бұл бәсекелестік күресті қатаң жүргізудің негізі болып табылады. Осы мезетте жаңа халықаралық экономикалық жағдайды қалыптастыру бойынша іс- қимылдар белсенді түрде жүріп жатты. Бұл құбылыс сөзсіз, үйлестіру императивтерін, экономикалық және саяси ынтымақтастықтың жаңа мүмкіндіктерін туындатты.

Халықаралық капитал қозғалысының тарихында аталған кезең былайда ерекшеленеді, яғни капиталды шетке шығарудағы күштердің өзгерісі де түбегейлі өзгерістерге ұшырады. Салыстыру үшін төмендегідей мысал келтіруге болады: Екінші дүниежүзілік соғыстың алдында Ұлыбритания капиталының ірі экспортері болды, оның үлесінде жалпы көлемнің 40%-тен астамы болды, ал АҚШ үлесі 20% және 55% болды. АҚШ-тың алдыңғы қатарлы рөлі 60-жылдардың ортасына дейін байқалды, бірақ та осы уақытқа дейін АҚШ-тағы шетел активтерінің барлық түрлері едәуір көп болды[2].

Сонымен бірге, соғыстан кейінгі жылдары АҚШ-тың инвестицияландыруының басты формасы ретінде мемлекеттік және жеке меншік саудалық капитал экспортында АҚШ елеулі үлес алады және олар көп жағдайда дамушы мемлекеттер әлеміне бағытталады. Бұл жердегі мақсат – сол елдерде американдық ықпал ету орбитасын енгізу.

Сөзсіз түрде мынаны атап өту керек, яғни шетелдік жеке меншік инвестициялардың ірі формаларының бірі ретінде тікелей шетел инвестициялары қарастырылды. Бұл кезде статистикалық мәліметтер көрсеткендей, кәсіпорындар мен объектілердің акцияларының басым көпшілігі американдық капиталдық толық меншігінде болады.

Бұл американдық корпорацияларға, бәсекелестерге қарағанда өте жоғары көрсеткіштерге ие болуға мүмкіндік береді, ал алынатын пайдалардың басым көпшілігі елдің төлем балансындағы пассивтің белгілі бір үлесінің орнын толтырады және шетел экспансиясын қаржыландыруға арналған ресурстарды толықтырады.

Енгізілген американдық капитал дамушы елдердің жұмысшылары мен қызметкерлерінің мынандай санын тұтынады, яғни оның шамасы АҚШ-тағы өңдеу салаларының жартысына жуығын құрайды. АҚШ капиталды шетке шығарудан мынандай экономикалық тиімділік алады, яғни АҚШ-тан шығатын капитал көлемімен салыстырғанда әлемдік нарықтағы тауарлар қозғалысы 5 есеге көп болады.

Біздің ойымызша, шетелдегі американдық кәсіпорындар кешенін АҚШ- тың екінші экономикасы деп есептеу өте дұрыс. Елдердің қаржылық ресурстарын капиталды тартушы елдер үкіметінің басқару және ынталандыру тәжірибесінің жеткіліксіздігі ықпал етеді.

Импорттық капиталды қабылдау, сонымен бірге оларды тарту стратегиясына деген мемлекеттердің позитивтік қатынастары мынаған ықпал етті, яғни американдық капитал халық шаруашылығының жетекші салаларының 25%-нен астамын құрайды.

Сонымен бірге, Батыс Еуропадағы АҚШ-тың тікелей инвестицияларының аймақтық кесіндісі барлық инвестициялардың 40%-не жуық болады. Осы кезде олар дамыған өндірістік инфрақұрылымы бар, өнеркәсіптік өндірістің жоғары деңгейі бар және қолайлы инвестициялық климаты бар өнімді өткізудің сыйымды нарықтарын іздестіреді[3].

Американдық капиталды қолдану жүйесінің салалық палитрасы сан қырлы: коммуникация, ауыл шаруашылығы машиналарын жасау, химия, дәрі-дәрмек, мұнай химиясы, әскери өнеркәсіптік салалары.

Әлемдік аренада 60-жылдардың соңында күштерді орналастыру күрт өзгерді, ол төмендегі сәттермен анықталды. Көптеген дамыған елдерде энергия ресурстары болмады да, белгілі бір шикізаттық тәуелділікте болды.

Сонымен бірге 60-жылдары доллар бағамының төмендеуі орын алды, батыс-еуропалық және жапондық кәсіпорындардың мүмкіндігін арттыру жеделдетілді, ол әлемдік аренада американдық капиталдың жағдайының нашарлауына әкеп соқты.

70-жылдардың басына қарай көптеген американдық өндірістер Батыс Еуропадағы өз қызметін тапты және 80-жылдардың ортасына қарай АҚШ-тың тікелей инвестицияларының өсу қарқыны батыс-еуропалық және жапондық капиталдар ағымынан артта қалды.

Сонымен бірге айта кететін жайт, американдық капитал негізінде құрылған көптеген дамушы елдер экономикасы ЖИЕ және мұнайды экспорттаушы мемлекеттер тобын туындатты, олардың өз елдерінен капиталды шығарудың маңызды себептері бар [4].

Капиталдың күшті экспорттерінің бірі ретінде Жапония ерекше орын алады, ол әлемде бұрын болмаған ұзақ мерзімдік салымдар құнын жинақтады. Егер 60-жылдары тікелей инвестициялардағы Жапонияның үлесі 0,5%-ті құраса, 1985 жылы ол 10-11%-ке жетті. Соның арасында, Жапонияның өз капиталын орналастырудың негізгі аймақтары – бірінші ретте дамушы елдер, соның ішінде ЖИЕ болып табылды. Бірақ, дамыған әлемдегі оның үлесінің кеңейгендігін атап өтпеуге болмайды. 1985 жылы Жапония мен АҚШ-тың тікелей инвестициялары 10 млрд. доллардан асты, ол жалпы көлемне тең, Жапон капиталының шетке шығарылуының мұндай қарқыны «АҚШ – Жапония – Батыс Еуропа» үшбұрышында өткір қақтығыстарды туындатты[4].

70-жылдардың басына қарай тікелей инвестициялар 725 млрд. \$-ға жетті, қазіргі кезде Жапония капиталдың өте белсенді экспорттары бола отырып, шетел тауарларына «ашық есіктер» саясатын жүргізбей отыр. Өйткені, соғыстан кейінгі Жапония өзінің даму моделіне АҚШ-қа әскери тәуелділігі жағдайында жетті, АҚШ пен Батыс Еуропаның ықпалы әсерінен Жапония капитал импортын ырықтандыруға тырысуда.

1980 жылғы жапондық мысал, ауыл шаруашылығы, мұнай және газ өнеркәсібіне шетел инвестицияларын енгізуге толық тыйым салуды көрсетіп отыр. Экспансия құралдарының күрделі байланысуында ТҰК өзінің енгізілу аймағын едәуір кеңейтті. Бұл тікелей американдық инвестициялардың интенсивті өсуін көрсетеді[5].

Шетелдерден капиталдың ағылып келуіндегі түбегейлі өзгеріс 1984 жылы болды, яғни осы кезде АҚШ-тың күшті ықпалымен шетелдің қаржылық ұйымдарының енуі үшін жағдайлар жасады. Осылайша, қысқа мерзімдік капиталдың импорты және ұзақ мерзімдік капиталдың экспорты ырықтандырылды.

Капиталдың әлемдік экспортына Батыс Еуропа ерекше орынды алған және алып отыр, оған үш масштабты фактор ықпал етті[5]:

- екінші дүниежүзілік соғысты қаржыландыру;
- Ұлыбритания, Франция, Голландия және Бельгия капиталы ұмтылатын Азия мен Африка территориясында отарлау режимінің болуы;
- Батыс Еуропа интеграциясының күшеюі.

Соғыстан кейінгі Еуропада елдердің дамуы әр түрлі жылдамдықтарында болды. Бұрын топ жарып, алда жүретін Ұлыбритания, Франция, Бельгия сияқты елдер дамудың жоғары қарқыны бар елдерге, соның ішінде Германияға өз позициясын ұсынуға мәжбүр болды. Соғыстан кейін, күйреген Германияға 1948 жылы дамыған мемлекеттердің қатарына кіру үшін 10 жылдай уақыт қажет болды. Германдық капиталды талқылау нәтижесі, егер

1946 жылы оның бастапқы деңгейі нөлдік капиталмен анықталса, ал 1985 жылы тікелей инвестициялар бойынша ол ірі экспортерлер арасында 4-орынға көтерілгенін көрсетті. Капиталдың салынған жері бойынша Швейцария мен Голландия едәуір өзгерістерді жүзеге асырды.

80-90 жылдарда Канада елеулі инвестор болып отыр, ол шетел инвестициялары ағымының масштабы мен географиясын арттырды. Оның айрықша белгілерінің бірі мынау: шетелдердегі канадалық банктер өз кәсіпорындарына және капиталды қабылдайтын елдер кәсіпорындарына несиелік қызмет көрсетеді.

Көптеген шетел фирмаларының жарғылық қорларына канадалық капиталдың қатысуы айқын көрсетілген. Осылайша, әлемнің саяси картасының басым бөлігі Жапония, Батыс Еуропа және Солтүстік Америка банктерінің қатаң бәсекелестіктерімен толықтырылған. Осы елдердің банктік жүйелері шетелдегі тармақталған жүйені тормен орап тастады. Тармақталған жүйенің едәуір бөлігі халықаралық валюталық-қаржылық орталықтарға негізделген.

Олардың дамуының қазіргі таңдағы кезеңінің ерекшелігі мынада: яғни банктік институттар шетелдегі белгілі бір банктерді сатып алуда. Бұл құбылыста араб елдерінің қаржы институттары ерекше рөлде. Бәсекедегі маңызды рөлді 1978 жылғы АҚШ-тың федералдық заңы ойнады. Мынаны зор сенімділікпен атап өтуге болады, яғни осы заңды қабылдау – барлық шетел банктерінің ынтымақтастығы тенденциясын күшейте отырып, бәсекелестік күреске жаңа импульс берді[5].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мыңатаев М.М, Мырзагелдиева Ж.М. Нарық жағдайындағы кәсіпорын экономикасы. Оқу құралы. Алматы – 2011 жыл.-72б.
2. Бизнес-план инвестиционного проекта: отечественный и зарубежный опыт. Современная практика и документация / под общ. ред. В.М. Попова. - 4-е изд., перераб. и доп. - М. : Финансы и статистика, 2017. - С. 114 - 125.
3. Воронцовский, А.В. Инвестиции и финансирование: Методы оценки и обоснования / А.В. Воронцовский. - СПб. : Санкт-Петербургский гос. ун-т, 2003. - С. 45 - 54.
4. Лебедев А.С. Механизм инвестирования: зарубежный опыт и российская практика // Российское предпринимательство. — 2011. — № 7 Вып. 2 (188). — с. 46-50.
5. Кирин А.В. Регулирование иностранных инвестиций в экономически развитых странах. М:Изд-во МГУ, 2012. –72 с.

АҒЫМДАҒЫ АКТИВТЕРДІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ КӘСІПОРЫНДА

Кулумбетова Дина Болатовна

Профессор, экономика ғылымдарының кандидаты

Бектемир Алишер Русланулы

Усербаев Нуржан Сансызбаевич

«Қаржы» білім беру бағдарламасының магистранттары

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақала кәсіпорындағы айналым активтерін басқару мәселесін зерттеуге арналған. Мақалада айналым құралдарын басқарудың мәні мен экономикалық мазмұны, қаржылық тұрақтылыққа жету мен кәсіпорынның дамуында оларды тиімді пайдаланудың маңыздылығы қарастырылады, айналым құралдарын басқару жүйесін қалыптастырудың негізгі кезеңдері анықталады. Активтерді басқарудың қолданыстағы жүйесі бөлігі болып табылатыны анықталды. Кәсіпорынның жалпы қаржылық стратегиясы, оның жұмысының тиімділік дәрежесін анықтау кәсіпорынның айналым қаражаттарының жағдайын көрсететін және сипаттайтын көрсеткіштердің белгілі бір теңдестірілген жүйесінің көмегімен мүмкін болады. Қорытындыда кәсіпкерлік субъектісінің айналым активтерін басқарудың тиімді жүйесін құрудың негізгі бағыттары берілген.

Түйінді сөздер: айналым активтері, айналым активтері, басқару жүйесі, қаржылық менеджмент, көрсеткіштер жүйесі.

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ОБОРОТНЫМИ АКТИВАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Кулумбетова Дина Болатовна

Профессор, кандидат экономических наук

Бектемир Алишер Русланулы

Усербаев Нуржан Сансызбаевич

Магистранты образовательной программы «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Статья посвящена исследованию проблемы управления оборотными активами на предприятии. В работе рассмотрена суть и экономическое содержание управления оборотными активами, значение их эффективного использования в достижении финансовой стабильности и развития предприятия, определены основные этапы формирования системы управления оборотными активами. Установлено, что система управления оборотными активами является частью общей финансовой стратегии предприятия, определение степени эффективности ее функционирования возможно с помощью определенной сбалансированной системы показателей-индикаторов, которые отражают и характеризуют состояние оборотных средств предприятия. В заключении приведены основные направления создания эффективной системы управления оборотными активами субъекта хозяйствования.

Ключевые слова: оборотные активы, оборотные средства, система управления, финансовое управление, система показателей.

FORMATION OF A CURRENT ASSET MANAGEMENT SYSTEM AT THE ENTERPRISE

Kulumbetova Dina Bolatovna

Professor, Candidate of Economic Sciences

Bektemir Alisher Ruslanovich

Usserbayev Nurzhan Sansyzbaevich

Master's degree of the educational program «Finance»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article is devoted to the study of the problem of managing current assets at the enterprise. The paper considers the essence and economic content of the management of current assets, the importance of their effective use in achieving financial stability and development of the enterprise, and defines the main stages of the formation of the system of management of current assets. It is established that the current asset management system is a part of the overall financial strategy of the enterprise, the determination of the degree of efficiency of its functioning is possible with the help of a certain balanced system of indicators-indicators that reflect and characterize the state of the working capital of the enterprise. In conclusion, the main directions of creating an effective system for managing the current assets of a business entity are presented.

Key words: current assets, working capital, management system, financial management, indicator system.

Финансовый менеджмент как управленческая деятельность по оценке производственных и финансовых направлений деятельности хозяйствующего субъекта в контексте окружающей среды, организации денежных потоков предприятия, формированию и использованию капитала, денежных потоков, необходимых для достижения стратегических и тактических целей развития предприятия предполагает внедрение принципиально новых форм и методов финансовой работы, использованию современных механизмов финансового рынка. Использование методов и приемов финансового менеджмента способствуют сохранению устойчивых рыночных позиций предприятия. Основываясь на сопоставлении определенных финансовых результатов, рассчитывая соответствующие финансовые показатели, предприятие способно оценить эффективность своего хозяйствования, определить собственную долю на соответствующем рынке, осуществлять стратегическое планирование деятельности [1].

В контексте финансового менеджмента предприятия важное место принадлежит управлению его оборотными активами, сложность которого зависит от таких условий, как:

- формирование объема оборотного капитала, используемого в операционном процессе;
- формирование различных видов активов за счет оборотного капитала;
- ускорение оборота капитала и обеспечение постоянной платежеспособности предприятия [2].

Система управления оборотными активами – это часть общей финансовой стратегии предприятия, заключающейся в формировании необходимого объема и состава оборотных активов, их финансировании и оптимизации структуры.

Система управления оборотными активами и предприятия разрабатывается по следующим основным этапам:

1. анализ оборотных активов предприятия в предыдущем периоде;
2. определение принципиальных подходов по формированию оборотных средств предприятия;
3. оптимизация объема оборотных активов;
4. оптимизация соотношения постоянной и переменной частей оборотных активов;

5. обеспечение необходимой ликвидности оборотных активов;
6. обеспечение повышения рентабельности оборотных активов;
7. обеспечение минимизации потерь оборотных средств в процессе их использования;
8. формирование принципов, определяющих финансирования отдельных видов оборотных активов;
9. оптимизация структуры источников финансирования оборотных активов.

1. Анализ оборотных активов предприятия в предыдущем периоде включает пять этапов. На первом этапе анализа рассматривается:

- динамика общего объема оборотных активов предприятия; темпы изменения средней их суммы в сопоставлении с темпами изменения объема реализации продукции и средней суммы всех средств;
- динамика удельного веса оборотных активов в общей сумме активов предприятия.

На втором этапе анализа рассматривается динамика состава оборотных активов предприятия в разрезе основных их видов: запасов сырья, материалов и полуфабрикатов; запасов готовой продукции; дебиторской задолженности; остатков денежных средств.

На третьем этапе анализа изучается оборачиваемость отдельных видов оборотных активов в общей их сумме. Этот анализ проводится с использованием показателей – коэффициента оборачиваемости и периода оборота оборотных средств.

На четвертом этапе определяется рентабельность оборотных активов, исследуются факторы, ее формирующие. В процессе анализа используются коэффициент рентабельности оборотных активов, а также модель компании «Дюпон».

На пятом этапе анализа рассматривается состав основных источников финансирования оборотных активов - динамика их суммы и удельного веса в общем объеме финансовых средств, инвестированных в эти активы; определяется уровень финансового риска, генерируемого сложившейся структурой источников финансирования оборотных активов.

Результаты анализа позволяют определить общий уровень эффективности управления оборотными средствами на предприятии и выявить основные направления его повышения в предстоящем периоде.

2. Определение принципиальных подходов по формированию оборотных активов предприятия. На данном этапе анализ отражает общую идеологию финансового управления предприятием с позиций приемлемого соотношения уровня доходности и риска финансовой деятельности. Оборотные средства определяют выбор определенного типа политики их формирования.

3. Оптимизация объема оборотных активов. Такая оптимизация должна исходить из выбранного подхода по формированию оборотных средств, обеспечивая заданный уровень соотношения эффективности их использования и риска.

4. Оптимизация соотношения постоянной и переменной частей оборотных активов. Сезонные особенности существенно влияют на объем потребности в отдельных видах оборотных средств для осуществления операционной деятельности. На предприятиях отдельных отраслей есть возможность перерабатывать сырье только в течение «сезона переработки» с последующей равномерной реализацией продукции, что определяет в такие периоды повышенную потребность в оборотных активах, в форм и запасов готовой продукции. Колебания в размерах потребности в отдельных видах оборотных активов могут быть вызваны и сезонными особенностями спроса на продукцию предприятия. Поэтому в процессе управления оборотными активами необходимо определять их сезонную потребность, что составляет разницу между максимальной и минимальной потребностью в них в течение года.

5. Обеспечение необходимой ликвидности оборотных активов. Все виды оборотных средств в той или иной степени являются ликвидными, кроме расходов будущих периодов и безнадежной дебиторской задолженности. Общий уровень ликвидности должен

обеспечивать необходимый уровень платежеспособности предприятия по текущим финансовым обязательствам.

6. Обеспечение повышения рентабельности оборотных активов. Оборотные активы должны приносить определенную прибыль при их использовании в производственно-сбытовой деятельности предприятия. В то же время отдельные виды оборотных активов могут приносить предприятию прямую прибыль в процессе финансовой деятельности в форме процентов и дивидендов. Поэтому составной частью разрабатываемой политики является обеспечение своевременного использования временно свободного остатка денежных средств для формирования эффективного портфеля краткосрочных финансовых вложений.

7. Обеспечение минимизации потерь оборотных активов в процессе их использования. Все виды оборотных активов в определенной степени подвержены риску потерь. Например, денежные средства подвержены риску инфляционных потерь; краткосрочные финансовые вложения – риску потерь части дохода в связи с неблагоприятной конъюнктурой финансового рынка, а также риску потерь от инфляции; дебиторская задолженность – риску невозврата или несвоевременного возврата, а также риску инфляционному; запасы товарно-материальных ценностей - к потерям от природных убытков и тому подобное. Поэтому управление оборотными средствами должно быть направлено на минимизацию риска их потерь, особенно в инфляционных условиях.

8. Формирование принципов, определяющих финансирования отдельных видов оборотных активов. Исходя из общих принципов финансирования активов, определяющих формирование структуры и стоимости капитала, следует конкретизировать принципы финансирования отдельных видов и составных частей оборотных активов. В зависимости от финансового менталитета менеджеров сформированные принципы могут определять широкий диапазон подходов к финансированию оборотных активов – от консервативного до агрессивного.

9. Оптимизация структуры источников финансирования оборотных активов. На основе ранее определенными принципами финансирования в процессе разработки системы управления оборотными активами формируются подходы к выбору конкретной структуры источников финансирования их прироста с учетом продолжительности отдельных стадий финансового цикла и оценки стоимости привлечения отдельных видов капитала. На управление оборотными активами оказывает влияние система разработанных на предприятии финансовых нормативов. Основными из таких нормативов являются:

- норматив собственных оборотных средств предприятия;
- система нормативов оборачиваемости основных видов оборотных средств и продолжительности операционного цикла в целом;
- система коэффициентов ликвидности оборотных средств;
- нормативное соотношение отдельных источников финансирования оборотных средств и другие.

Проведение экономической диагностики эффективности управления оборотными активами возможно с помощью определенной сбалансированной системы показателей-индикаторов, которые отражают и характеризуют состояние оборотных средств предприятия.

Сбалансированная система показателей (ССП) является одним из наиболее распространенных на сегодняшний день систем управления результативностью предприятия, поскольку интегрирует оценку деятельности предприятия с точки зрения финансовых и не финансовых показателей с учетом причинно-следственных связей между результирующими показателями и ключевыми факторами, дает возможность оценить эффективность выбранной стратегии, получить информацию о комплексный состояние субъекта хозяйствования на определенный момент времени, выявить недостатки его деятельности и оперативно отреагировать на влияние негативных факторов [3].

На сегодня существует множество схем по разработке сбалансированной системы показателей на предприятии в зависимости от отрасли и вида деятельности, а также от специфики организации самого предприятия. Однако, по нашему мнению, для удачного внедрения ЗСП на предприятии следует тщательно разработать каждый из ее этапов, в том числе и для диагностики эффективности управления оборотными активами предприятия.

Условно процесс разработки системы сбалансированных показателей для анализа эффективности управления оборотными активами можно представить в виде следующих этапов (рисунок 1).

Рисунок 1 - Основные этапы системы сбалансированных показателей для анализа эффективности управления оборотными активами

На начальном этапе разработки ССП для диагностики эффективности управления оборотными активами предприятия была определена стратегическая цель, которой стремится достичь предприятие, и определены основные факторы успеха, с помощью которых будет достигнута поставленная цель.

Считаем, что основу сбалансированной системы показателей предприятия в целом формируют такие четыре перспективы, как финансы, клиенты, внутренние бизнес-процессы и обучение и развитие.

В данном случае для проведения диагностики эффективности управления оборотными активами необходимо определить такие основные аспекты формирования ССП, как экономическая и социальная эффективность.

Экономическая эффективность – совокупность относительных показателей, сравнивают полученный эффект с затратами или средствами, использованными для достижения этого эффекта [4]. К критериям экономической эффективности можно отнести стратегическую и оперативную эффективность.

Под социальной эффективностью понимается максимально возможное обеспечение общественных потребностей людей необходимой продукцией и степень удовлетворения персонала предприятия. Основными критериями социальной эффективности являются маркетинговая эффективность и эффективная кадровая политика.

На базе рассмотрения каждого критерия в качестве относительно обособленной системы можно предложить совокупность показателей-индикаторов и методику расчета этих показателей, позволяют выявить причинно-следственные связи и степень влияния на эффективность управления оборотными средствами предприятия.

Выбор наиболее оптимальных ключевых показателей-индикаторов по каждому приоритетному критерию является чрезвычайно важной задачей поскольку на основе

полученных результатов происходит разработка конкретных мероприятий, а поэтому даже незначительные ошибки при выборе системы показателей могут привести к неадекватности полученных результатов.

При формировании системы показателей-индикаторов для диагностики эффективности управления оборотными активами предприятия необходимо соблюдать определенные требования:

- стремиться к тому, чтобы показатели экономической диагностики полно и объективно отражали состояние оборотных активов предприятия и давали им точную количественную и качественную оценку;
- добиваться комплексности, сбалансированности, многоаспектности показателей, что позволит учесть все аспекты управления оборотными активами;
- учитывать возможные изменения условий, задач и целей деятельности предприятия в отношении управления оборотными активами;
- добиваться компактности и удобства показателей для практических расчетов, это особенно важно, когда необходимо оперативно провести экспресс-диагностику управления оборотными активами предприятия.

Таким образом, основными принципами в процессе формирования системы показателей-индикаторов экономической диагностики эффективности управления оборотными активами предприятия должны стать простота проведения, оперативность расчетов и сбалансированность отобранных показателей - индикаторов.

В результате проведенных исследований можно выделить основные направления создания эффективной системы управления оборотными средствами предприятия:

- ускорение оборачиваемости оборотных средств за счет определения лишних запасов и их ликвидации, оптимального выбора поставщиков и улучшения организации поставки;
- внедрения новых технологий и повышения эффективности труда; рациональной организации сбыта, формирование и реализация эффективной кредитной политики;
- формирование такого объема и структуры запасов, которые бы обеспечили непрерывность и стабильность производственного процесса при минимальных расходах на содержание запасов;
- оптимизация объема дебиторской задолженности, расчетов и определение оптимального остатка денежных средств, составление бюджетов текущих поступлений и расходов;
- использование рациональной политики финансирования оборотных средств.

Список использованной литературы:

- 1 Братухина, О.А. Финансовый менеджмент (для СПО). Учебное пособие / О.А. Братухина. - М.: КноРус, 2018. - 480с.
- 2 Левчаев, П.А. Финансовый менеджмент: Учебное пособие / П.А. Левчаев. - М.: Инфра-М, 2019. - 157с.
- 3 Давыденко Е.А. Эволюция концепции сбалансированной системы показателей: от истоков к цифровому предприятию // Российское предпринимательство. - 2018. - Том 19. - №2. - С.457-472.
- 4 Минаева О.А. Экономическая эффективность предприятия в современных условиях. // Интеллект. Инновации. Инвестиции. - 2015. - №4. - С.41-43.

КӘСІПОРЫН АКТИВТЕРІН БАСҚАРУ САЯСАТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МӘНІ, МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ ТӘСІЛДЕРІ

Кулумбетова Дина Болатовна

Профессор, экономика ғылымдарының кандидаты

Бектемир Алишер Русланулы

Усербаев Нуржан Сансызбаевич

«Қаржы» білім беру бағдарламасының магистранттары

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада экономикалық категория ретіндегі активтер ұғымының мәні мен мазмұны, әр түрлі ғалым-экономистердің бұл терминді түсіндіруге көзқарастары қарастырылады. Негізгі белгілері бойынша активтердің жіктелуі ұсынылған. Сондай -ақ, кәсіпорын активтерін басқару саясатын қалыптастырудың қазіргі заманғы теориялық және әдістемелік тәсілдері бөлектелген, кәсіпорындағы активтерді басқару процесінің кезеңдері қарастырылған, активтерді пайдалану жүйесін ұйымдастырудың негізгі принциптері берілген.

Түйінді сөздер: кәсіпорын активтері, мәні, мазмұны, активтерді басқару саясаты.

СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ И ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ПОЛИТИКИ УПРАВЛЕНИЯ АКТИВАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Кулумбетова Дина Болатовна

Профессор, кандидат экономических наук

Бектемир Алишер Русланулы

Усербаев Нуржан Сансызбаевич

Магистранты образовательной программы «Финансы»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье исследуется сущность и содержание понятия активов как экономической категории, подходы к трактовке данного термина различных ученых-экономистов. Представлена классификация активов по основным признакам. Также освещены современные теоретико-методологические подходы к формированию политики управления активами предприятия, рассмотрены этапов процесса управления активами на предприятии, приводятся основные принципы организации системы использования активов.

Ключевые слова: активы предприятия, сущность, содержание, политика управления активами.

THE ESSENCE, CONTENT AND MAIN APPROACHES TO THE FORMATION OF THE COMPANY'S ASSET MANAGEMENT POLICY

Kulumbetova Dina Bolatovna

Professor, Candidate of Economic Sciences

Bektemir Alisher Ruslanovich

Usserbayev Nurzhan Sansyzbaevich

Master's degree of the educational program «Finance»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article examines the essence and content of the concept of assets as an economic category, approaches to the interpretation of this term by various scientists and economists. The classification of assets by main characteristics is presented. Modern theoretical and methodological

approaches to the formation of an enterprise asset management policy are also highlighted, the stages of the asset management process at the enterprise are considered, and the basic principles of the organization of the asset management system are given.

Key words: enterprise assets, essence, content, asset management policy.

Для осуществления хозяйственной деятельности каждое предприятие должно иметь в своем распоряжении определенное имущество, которое принадлежит ему на правах собственности или владения. Все имущество, которым владеет предприятие и которое отражено в его балансе, называется активами предприятия. Активы являются экономическими ресурсами предприятия в форме совокупных имущественных ценностей, используемых в хозяйственной деятельности с целью получения прибыли.

Понятие «активов» как экономической категории достаточно широко представлено в научной и учебной литературе. Так, с экономической точки зрения активы рассматриваются как совокупность имущества интеллектуальной собственности, денежных ресурсов, принадлежащих предприятию, фирме, компании (здания, сооружения, машины и оборудование, материальные запасы, банковские вклады, вложения в ценные бумаги, патенты, авторские права и тому подобное), в которые вложены средства собственников и других лиц [1]. С точки зрения бухгалтерского учета активы рассматриваются как ресурсы, контролируемые предприятием в результате прошлых событий, использование которых, как ожидается, приведет к получению экономических выгод в будущем [2]. С точки зрения финансового менеджмента, активы предприятия рассматриваются как контролируемые им экономические ресурсы, сформированные благодаря инвестированию в них капитала, характеризующиеся детерминированной стоимостью, производительностью и способностью генерировать доход, постоянный оборот которых в процессе использования связан с факторами времени, риска и ликвидности [3].

В научной литературе встречаются и другие формулировки активов субъекта хозяйствования. Это связано с многообразием теорий, рассматривающих активы предприятия. В таблице 1 систематизированы существующие научно-методические подходы к значению понятия «активы».

Таблица 1

Трактовка понятия активов предприятия различными авторами

Автор	Характеристика
1	2
В.М. Кузичев, С.С. Чернов, А.Ю. Перминов [4]	основа имущественного комплекса, то есть имущество, которым владеет данное предприятие как обособленный объект хозяйствования
Б.А. Райзберг [5]	совокупность имущества и денежных средств, принадлежащих предприятию, фирме, компании в которые вложены средства владельцев, хозяев
В. Солдатов [6]	совокупность ресурсов, используемых в деятельности с целью получения доходов, прибыли
Г.С. Габиденова [7]	экономические ресурсы, задействованные в хозяйственных операциях компании, от которых в будущем ожидается полезный эффект (например, недвижимость, машины и оборудование, кредитные требования, ценные бумаги)
И.А. Бланк [8]	« Активы представляют собой экономические ресурсы предприятия в форме совокупных имущественных ценностей, используемых в хозяйственной деятельности с целью получения прибыли»
М.В. Ливсон [9]	Активы представляют собой экономические ресурсы предприятия в

	различных видах, используемые в процессе осуществления хозяйственной деятельности. Они формируются для конкретных целей осуществления этой деятельности в соответствии с миссией и стратегией экономического развития предприятия.
Р.М. Нуриев [10]	Активы предприятия - это средства, которые обеспечивают денежные поступления их владельцу в форме как прямых выплат (прибыль, дивиденды, рента, и т.д.), так и скрытых выплат увеличения стоимости предприятия, недвижимости, акций, и так далее.
Е.С. Денисенко [11]	Имущество, являющееся собственностью организации или отдельного лица, имеющее денежное выражение, способное приносить доход и иные экономические выгоды, возникшие в результате прошлых событий
Ю.Н. Воробьев [12]	Экономическая категория, характеризующая имеющиеся ресурсы предприятия, которые используются в финансово-хозяйственной деятельности для достижения поставленной цели, и отражаемые соответствующим образом в бухгалтерском балансе
МСФО [13]	Активы – это ресурсы, контролируемые компанией в результате событий прошлых периодов, от которых компания ожидает получение экономической выгоды в будущем

С целью обеспечения эффективного и целенаправленного управления активами возникает необходимость систематизации основных терминов, используемых на практике (таблица 2). Представленная классификация выделяет самые главные признаки, по которым активы, как управляемая подсистема, подчиняются целям и задачам развития предприятия.

Таблица 2
Классификация активов предприятия

Классификационные признаки активов	Виды активов	Характеристика
1	2	3
По форме функционирования	Материальные	Основные средства, незавершенное строительство, производственные запасы сырья и полуфабрикатов, запасы МБП, запасы готовой продукции, предназначенные для реализации
	Нематериальные	Права на пользование природными ресурсами, патентные права на использование изобретений, “ноу-хау”, товарные знаки и марки, гудвилл и т.п
	Финансовые	Денежные средства в национальной и иностранной валюте и их эквиваленты, дебиторская задолженность, текущие и долгосрочные финансовые инвестиции
	Биологические	Животное или растение, которое в процессе биологических преобразований способно давать сельскохозяйственную продукцию и/или дополнительные биологические активы, а также приносить другим способом экономические выгоды
По характеру участия в хозяйственном процессе	Оборотные	Производственные запасы сырья и полуфабрикатов, запасы МБП, объем незавершенного производства, запасы готовой продукции, предназначенные для реализации, текущая дебиторская задолженность, денежные средства в национальной и иностранной валюте и их эквиваленты, текущие и долгосрочные финансовые инвестиции

	Внеоборотные	Основные средства, нематериальные активы, незавершенное строительство, долгосрочные финансовые инвестиции
По характеру участия в различных видах деятельности	Операционные	Производственные основные средства, нематериальные активы, обслуживающие операционный процесс, оборотные активы (вся их совокупность за минусом краткосрочных финансовых инвестиций)
	Инвестиционные	Незавершенное строительство, долгосрочные и краткосрочные финансовые инвестиции
По характеру источников формирования активов	Валовые	Совокупность имущественных ценностей предприятия, сформированных за счет собственного и ссудного капитала, привлеченного с целью финансирования хозяйственной деятельности
	Чистые	Совокупность имущественных ценностей предприятия, сформированных исключительно за счет собственного капитала
По характеру владения	Собственные	Имущественные ценности предприятия, принадлежащие ему на правах собственности и находящиеся в постоянном владении
	Арендованные	Имущественные ценности предприятия, привлеченные для осуществления хозяйственной деятельности на правах аренды (оперативного лизинга)
	Безвозмездные	Имущественные ценности предприятия, которые предложены предприятию для временного хозяйственного использования на бесплатной основе
По возможности амортизации	Амортизируемые	Материальные и нематериальные
	Неамортизируемые	Финансовые и биологические
По степени ликвидности	Абсолютно ликвидные	Денежные средства в национальной и иностранной валюте
	Высоколиквидные	Денежные эквиваленты, краткосрочные финансовые вложения, краткосрочная дебиторская задолженность
	Среднеликвидные	Все формы текущей дебиторской задолженности, кроме краткосрочной и безнадежной
	Низколиквидные	Запасы сырья и полуфабрикатов, запасы МБП, активы в форме незавершенного производства, основные средства, незавершенное строительство, нематериальные активы, долгосрочные финансовые инвестиции, долгосрочная дебиторская задолженность
	Неликвидные	Безнадежная дебиторская задолженность, расходы будущих периодов, другие виды активов, которые трудно реализовать
Примечание – Составлено автором на основе источника [14]		

Рассматривая сущность активов необходимо выделить определенные признаки, которые наиболее характерны для данной экономической категории: во-первых, актив должен находиться во владении предприятия (контролироваться предприятием); во-вторых, должна иметь определенную стоимость в денежном выражении; должно принести будущий экономический прибыль.

Для формирования и использования активов на предприятии важную роль играют такие характеристики, как стоимость, производительность, доходность, оборачиваемость и амортизация.

Стоимость активов представляет собой их денежную оценку, по которой они учитываются и используются в процессе хозяйственной деятельности [15]. Она влияет на значительное количество аспектов хозяйственной деятельности предприятия: определяет потребности в капитале и ценовую политику предприятия, формирует его рыночную

стоимость, инвестиционную привлекательность и тому подобное. Под производительностью активов понимают их способность к выпуску определенного объема продукции за единицу времени в процессе производственной деятельности. Нужно отметить, что такое свойство присуще только тем видам активов, которые непосредственно принимают участие в производственном процессе. Носителем производительности активы выступают в едином комплексе со всеми остальными экономическими ресурсами. Доходность активов выражается через их возможность генерировать определенный экономический эффект в процессе осуществления хозяйственной деятельности. Генерировать доход могут как активы, непосредственно принимающие участие в производственном процессе, так и их отдельные виды, задействованные в инвестиционной и финансовой деятельности субъекта хозяйствования. Так как используемые предприятием активы находятся в постоянном движении, изменяя свой состав и стоимость, возникает еще одна особенность активов – оборачиваемость. Оборот активов, как процесс их постоянного движения, характеризуется определенными повторяющимися циклами. Под циклом оборота активов понимают процесс полного завершения кругооборота отдельных функциональных групп и видов, в результате чего они возвращаются к своей исходной форме. Амортизация активов обеспечивает эффективное восстановление основных средств и нематериальных активов предприятия в процессе их кругооборота и представляет собой процесс постепенного переноса износа на изготовленную ими продукцию. Свойством амортизации наделены те активы предприятия, которые неоднократно используются предприятием в производственном процессе.

Формирование активов связано с основными этапами развития предприятия на разных стадиях жизненного цикла: создания нового предприятия; расширение, реконструкция и модернизация действующего предприятия; формирование новых структурных единиц действующего предприятия (дочерних предприятий, филиалов и тому подобное) [16].

Политика управления активами на предприятии предполагает использование системы мер, направленных на формирование, распределение и перераспределение материальных, нематериальных, финансовых и биологических активов с целью обеспечения эффективного развития субъекта хозяйствования [17]. Процесс управления активами на предприятии предусматривает несколько этапов.

На первом этапе осуществляется системный анализ обеспеченности активами в соответствии с существующими задачами развития предприятия. Целью такого анализа является исследование основных тенденций по развитию активов предприятия, и оценка уровня обеспеченности ими процесса производства и реализации продукции.

На втором этапе определяется потребность в общем объеме и структуре активов на будущий период. Для действующих предприятий эта потребность определяется в форме прироста этих активов, исходя из запланированного объема роста производства (реализации) продукции и удельного веса стоимости активов.

На третьем этапе осуществляется оптимизация соотношения оборотных и внеоборотных активов. Такая оптимизация осуществляется на основании следующих принципов: учет перспектив развития операционной деятельности и форм ее диверсификации; обеспечение рационального соотношения между оборотными и внеоборотными активами, согласно объему и структуре производства и сбыта продукции; обеспечение оптимального соотношения оборотных и внеоборотных активов с позиции эффективности хозяйственной деятельности; обеспечение возможностей высокого оборота активов в процессе их использования.

На четвертом этапе осуществляется выбор наиболее прогрессивных видов активов в соответствии с потребностями предприятия. Такой выбор осуществляется на основе сравнительной оценки по критериям производительности, технологичности надежности, экономичности и финансовой обоснованности.

Организация системы использования активов должна базироваться на следующих принципах:

- установления четких показателей эффективности использования активов, а именно: целевой величины прибыли;
- обеспечение максимального использования всех имеющихся активов в хозяйственной деятельности;
- обеспечение условий ускорения оборачиваемости активов, задействованных в производственном процессе;
- обеспечение минимизации потерь стоимости активов в процессе их использования;
- осуществления контроля за использованием активов на каждом запланированном этапе управления.

Эффективность управления активами играет значительную роль в формировании финансовой стабильности и конкурентоспособности субъекта хозяйствования. Вместе с этим, финансовому менеджеру необходимо разрабатывать и принимать тактические и стратегические решения по управлению как оборотными, так и внеоборотными активами.

Список использованной литературы:

1. Романовский М.В., Врублевская, О.В., Сабанти, Б.М. Финансы: Учебник для вузов. / М.В. Романовский, О.В. Врублевская, Б.М. Сабанти/ - М.: Юрайт, 2004. - 504с.
2. Шубина Т.В. Планирование и анализ использования активов организации / Т.В. Шубина // Финансовый менеджмент. - 2004.- №6.-С. 31-35
3. Большая экономическая энциклопедия / Авт.- сост. ТП. Варламова, Н.А. Васильева. - М.: Эксмо, 2007. - 816 с.
4. Станиславчик Е. Анализ оборотного капитала / Е. Станиславчик / Финансовая газета. - 2007.- №34.- С. 112.
5. Любушин Н.П. Экономический анализ. / Н.П. Любушин / 3-е изд., перераб. и доп. - М., 2010. - 575 с.
6. Грузинов В.П., Грибов В.Д. Экономика предприятия: Учеб. Пособие. / В.П. Грузинов, В.Д. Грибов/ - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2000. - 208 с.
7. Павлова Л.Н. Финансовый менеджмент: Учебник для вузов /Л.Н. Павлова / - 2-е изд., перераб. и доп. - М: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. - 269 с.
8. Ван Хорн Дж. Основы финансового менеджмента / Джеймс Ван Хорн / 12-е издание: пер. с англ. - М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2008. - 1232 с.
9. Экономика сельского хозяйства / В.В Кузнецов, В.П. Быкадоров, М.А. Градинарова [и др.]; под ред. проф. В. В Кузнецова / Ростов-н/Д: Феникс, 2003. - 352 с.
10. Ильин А.И. Экономика предприятия. / А.И. Ильин/ Краткий курс. - Минск: Новое знание, 2007. - 236 с.
11. Словарь современных экономических терминов: около 2500 экономических терминов - 4-е изд. / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский. - М., 2008. - 480 с.
12. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. /В.В. Ковалев /- 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 1998. - 512 с.
13. Менх Л.В. Экономика и организация производства: курс лекций / Л.В. Менх, Е.Е. Румянцева/ Кемеровский технологический институт пищевой промышленности. - Кемерово, 2007. - 136 с.
14. Голикова О.В., Нестеренко Е.Г. Понятие материальных оборотных активов и их роль в кругообороте средств предприятия / О.В. Голикова, Е.Г. Нестеренко //Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. - 2010.- № 21.- С. 58-66.
15. Бабенко И.В., Кузьбожев Э.Н. Оборотные средства, активы: сущность и генезис. / И.В. Бабенко, Э.Н. Кузьбожев // Известия Курского государственного технического университета. -2009.- № 1 (26)- с. 66-70

16. Осипова В.С. Некоторые подходы к управлению оборотным капиталом на предприятии / В.С, Осипова // Известия Южного федерального университета. Технические науки. - 2005.- Т. 52.-№ 8.- С. 171-179.

17. Шеремет А.Д., Ионова А.Ф. Финансы предприятий: менеджмент и анализ: Учебник. 2-е изд., испр. и доп. /А.Д. Шеремет, А.Ф. Ионова – М.: ИНФРА-М, 2006. - 479 с.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ МЕХАНИЗМІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ОҢТАЙЛЫ ОТАНДЫҚ ТӘЖІРЕБЕСІ

Мұстана Қасымхан Жарасқанұлы

«Менеджмент» білім беру бағдарламасының магистранты

Есберген Раушан Әкімгерейқызы

Экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Сейтжапарова Аида Оразбайқызы

Экономика ғылымдарының магистрі, преподаватель

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада әлеуметтік қағидаттарды ескере отырып, әлеуметтік қорғау жүйесінде қолданылатын механизмдерді жаңғыртудың басымдылықтары, қазақстандықтарды әлеуметтік қорғау механизмінің жүзеге асу ерекшеліктері зерттелген.

Түйінді сөздер: қазақстандықтар, әлеуметтік қорғау, әлеуметтік топтар.

ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ РАЗРАБОТКИ МЕХАНИЗМОВ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ КАЗАХСТАНЦЕВ

Мұстана Қасымхан Жарасқанұлы

Магистрант образовательной программы «Менеджмент»

Есберген Раушан Акимгереевна

Кандидат экономических наук, ассоциированный профессор

Сейтжапарова Аида Оразбаевна

Магистр экономических наук, преподаватель

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В статье рассматриваются приоритеты модернизации механизмов, используемых в системе социальной защиты, с учетом социальных принципов, особенности реализации механизма социальной защиты казахстанцев.

Ключевые слова: казахстанцы, социальная защита, социальные группы.

DOMESTIC EXPERIENCE IN DEVELOPING MECHANISMS OF SOCIAL PROTECTION OF KAZAKHSTANTS

Mustapa Kasymkhan Zharaskanuly

Master's degree in «Finance»

Esbergen Raushan Akimgereevna

PhD in Economics, Associate Professor

Seytzhaparova Aida Orazbaevna

Master of Science in Economics, Lecturer

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article discusses the priorities of modernization of the mechanisms used in the system of social protection, taking into account social principles, the peculiarities of the implementation of the mechanism of social protection of Kazakhstanis.

Key words: Kazakhstanis, social protection, social groups.

Әлеуметтік қорғау қағидатын енгізу қазақстандықтарға қаржылық жағдайы жоғары және қаржылық жағдайы төмен деп екі топқа бөлуге жағдай жасайды. Үй шаруашылығын екі топқа бөлу әлеуметтік шараларды қаржыландырудың тиімді жүйесін құрайды[1]. Бірінші топтағы үй шаруашылығының жан басына шаққандағы табысы нақты ең төменгі күнкөріс деңгейінен анағұрлым жоғары, бұл топтағы өкілдер мұқтаж адамдарға әлеуметтік қолдау көрсету үдерісіне қатысулары қажет. Қаржылық жағдайы төмен өкілдерінің отбасы жағдайына қарай жан басына шаққандағы табысы нақты ең төменгі күнкөріс деңгейінен анағұрлым тұрақты төмен, осы топтағы азаматтарға әлеуметтік қолдау көрсету қажет.

Осы топтағы халық санаттарын үш топқа бөлуге болады:

- 1) өте мұқтаж адамдар (табысы 10000 теңгеге дейін);
- 2) мұқтаж адамдар (табысы 10000 теңгеден 18000 теңгеге дейін);
- 3) уақытша мұқтаж адамдар (табысы 18000 теңгеден 25000 теңгеге дейін);

Біздің пайымдауымызша қазақстандықтарға әлеуметтік қорғау жүйесінде қолданылатын қаржылық механизмдерді жаңғыртудың басымдығын айқындау қажет:

- қазақстандықтарға әлеуметтік қорғау шараларының біркелкі нормативтік-әдіснамалық базасын құру;
- әлеуметтік төлемдерді беруде мұқтаждық, атаулы, біріздендіру қағидаттарын ұстану;
- әлеуметтік төлемдердің қаржылық бақылауын күшейту.

Қазақстандықтарға әлеуметтік қорғау жүйесінде салықтық жеңілдік беру әлеуеті толық қолданбайды.

Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру жүйесін дамытуда оларды жинақтаушы арнаулы шотқа зейнетақы жүйесіне ұқсастырып, ауыстыру ұсынылады. Осымен қатар, сақтанушы уақытша жұмыс қабілетін жоғалтпай, ауырмай жұмысын үзіліссіз істесе, МӘСҚ арқылы жеке төлемдерді қолданып, оны ынталандыру қажет.

Кесте 1 - Қазақстандықтарды әлеуметтік қорғауға арналған шығындарды қаржыландыру мәселелері және оны шешу жолдары

Мәселе атауы	Шешу жолдары
Әлеуметтік саланы толығымен қаржыландыру үшін мемлекеттік бюджет қаражаттары жеткіліксіз	Қазақстандықтарды жалпылай әлеуметтік қорғаудан қазақстандықтардың мұқтаж топтарын атаулы әлеуметтік қамсыздандыруға көшіру. 2. Әлеуметтік шығындардың тиімділігін өндірістік емес шығындады қысқарту арқылы көтеру. 3. Бюджеттен қаржыландырылатын бюджеттік әлеуметтік мекемелер жүйесін соның ішінде ақылы әлеуметтік қызмет көрсететіндерін қысқарту. 4.Әлеуметтік шығындардың тиімділігі мен нәтижелілігін бақылау
Бүкіл шығын аз қаржыландырылады, бөлінген қаражаттар қазақстандықтардың шын мәнінде қажеттігіне сай келмейді (әлеуметтік саладағы қызметкерлердің жалақысы төмен, денсаулық сақтау, білім беру және мәдениет салаларының қаржыларының жетімсіздігі)	1.Әлеуметтік шығындарды басымдылығына сәйкес жүзеге асыру қажет: қажетті шығындар толық көлемде, әлеуметтік стандарттармен сәйкес қаржыландырылуы қажет; пайдалы шығындар бюджеттен бірінші кезекте қаржыландырылады; тек бюджетте бар қаржылардан пайдалы шығындар 100 пайыз есебінде қаржыландырылғаннан кейін ғана басы артық шығындар қаржыландырылады 2. Қажетті әлеуметтік шығындардың толық қаржыландырылуына кепілдік беру үшін оларды бюджеттен тыс әлеуметтік қорларға мақсатты түрде аудару (қаржыландырудың қорлық түрінің артықшылықтарын пайдалануға мүмкіндік береді);

	бюджеттен қаржыландырудың пайдалы шығындары (аса маңызды шығындарды бірінші кезекте қаржыландыру үшін бюджет тәсілдерін пайдалана отырып), ал басы артық шығындарды мақсатты бюджеттік бағдарламаларды бекіту арқылы қаржыландыру;
Ел азаматтарының кепілдік негізде көрсетілетін әлеуметтік қызметке бірдей қолжеткізе алмауы (әлеуметтік қызмет кепілдігі өңірлік деңгейде шоғырланғандықтан және аймақтардың біркелкі дамымау салдарынан)	Барлық аймақта әрекет ететін әлеуметтік стандарттардың заң жүзінде бекітілуі 2. Әлеуметтік стандарттар негізіне тәуелсіз болуы, аймақтар дамуының есептелген әлеуметтік міндеттерді орындаудың шынайы–бағасына сәйкес бюджет аралық қатынастарды тұрғызу
Әлеуметтік кепілдіктің нақты құнын анықтайтын есептеу механизмдерінің болмауы	1. Әлеуметтік стандарттарды даярлау және оларды бекіту 2. Әлеуметтік шығындардың нәтижелілігін бақылау
Ұсынылып отырған әлеуметтік қызметтердің сапасын қамтамасыз ететін тетіктерінің болмауы	1. Ұсынылатын әлеуметтік қызметтердің әлеуметтік қызмет көрсететін мемлекеттік емес мекемелер жүйесін кеңейту әрекеттері арқылы нарықтық тетіктерді ендіру 2. Мемлекеттік әлеуметтік шығындар нәтижелілігі критерийлерін жасап шығару 3. Әлеуметтік шығындар нәтижелілігі критерийлерін сақтай отырып ұйымның қаржыландырылуын тоқтату

Бүгінгі таңда әлеуметтік қорғау жүйесін қаржымен қамтамасыз етудегі басты қаржыландыру көздері бюджеттік қаражаттар болып табылады.

Бюджет қаржыларының қазақстандықтарды әлеуметтік қорғау жүйесіндегі алатын орнын талдай келе мынандай қорытынды жасауға болады[2]:

- мемлекеттік бюджеттен көптеген шығындар тиімді пайдаланылмай отыр. Әлеуметтік қызмет көрсететін мекемелердің қызмет көрсету сапасын анықтайтын қарттар үйіндегі тұратын азаматтардың денсаулығының өзгеруінің серпіні, мүгедек балалардың белсенді жұмыспен айналысу қабілетінің деңгейі, әлеуметтік жәрдемақы берілуі мен кедейлердің үлес салмағын төмендету көрсеткіштері сияқты критерийлер қолдану қажет.

- кейбір бюджеттен қаржыландырылатын әлеуметтік қызметтерді жеке секторға беру тетіктерін қарастыру;

- қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыруда, әлеуметтік жұмыс орнын ұстау шығындарын жоспарлауда корпорациялар мен әр түрлі кәсіпорындардың қызметін негізге алу бюджет қаражаттарын тиімді пайдалануға жағдай жасайды.

Өңірлік жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар басқармаларының мәліметтері бойынша 2020 жылдың 1 сәуірінде аз қамтылған отбасылар қатарындағы 274,5 мың азаматқа мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек тағайындалды. Республика бойынша аталған көмектің бір айда 1 алушыға шаққандағы орташа мөлшері 6848,2 теңгені құрайды. Атаулы әлеуметтік көмекке бөлінген қаражаттың 53,2 пайызы ауыл тұрғындарына төленді.

Өңірлік жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар басқармаларының мәліметтері бойынша 2020 жылдың 1 сәуірінде шартсыз ақшалай көмек (ШАК) 76,9 мың адамға, шартты ақшалай көмек (ШАК) 197,8 адамға тағайындалды. Республика бойынша шартсыз ақшалай көмектің (ШАК) 1 алушыға шаққанда орташа айлық

мөлшері 8575,7 теңгені, ал шартты ақшалай көмектің (ШАК) 1 алушыға шаққанда орташа айлық мөлшері 6175,4 теңгені құрады.

Өңірлік жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар басқарма-ларының мәліметтері бойынша 2020 жылдың 1 сәуірінде тұрғын үй көмегі 38,9 мың отбасына тағайындалды. Аталған көмектің бірайлық ортақ мөлшері 6331,8 теңге. Көмектің мемлекеттік жәрдем-ақыға бөлінген қаражаттың 63 пайызы қала тұрғындарына жіберілген.

Өңірлік жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар басқарма-ларының мәліметтері бойынша 2020 жылдың сәуір айының 1 күніне үйде оқитын 12,2 мың мүгедек-балаларға тағайындалған.

Кесте 2

Қазақстан Республикасы бойынша берілген әлеуметтік көмек түрлері

	<i>Атаулы әлеуметтік көмек (АӘК)</i>		<i>Тұрғын үй көмегі</i>		<i>Үйде оқитын мүгедек-балаларға жұмсаған шығындардың өтімі</i>	
	<i>Алушылар (мың. адам)</i>	<i>орташа мөлшері (теңге)</i>	<i>алушылар (мың. адам)</i>	<i>орташа мөлшері (теңге)</i>	<i>алушылар (мың. адам)</i>	<i>орташа мөлшері (теңге)</i>
Қазақстан	274,5	6848,2	38,9	6331,8	12,2	6116,2
Ескерту: ҚР ЕХӘҚМ мәліметтері						

Келтірілген кестеге сәйкес аталған әлеуметтік көмек түрлері бойынша жүзеге асқан әс-шаралар қарастырылған.

Аталған көмектің ортақ мөлшері 6116,2 теңге. Көмектің мемлекеттік жәрдем-ақыға бөлінген қаражаттың 46,9 пайызы қала тұрғындарына жіберілген. Осы мәліметтерді топтастыра отырып келесі кестені құруға болады.

Қазақстан Республикасы Еңбек және қазақстандықтарды әлеуметтік қорғау министрінің «Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек алуға үміткер адамның (отбасының) жиынтық табысын есептеудің ережесін бекіту туралы» 2009 жылғы 28 шілдедегі № 237-ө бұйрығына өзгерістер енгізу туралы

Мыналар отбасының жиынтық табысын есептеу кезінде жеке тұлғаның табысы ретінде қарастырылмайды[3]:

- 1) атаулы әлеуметтік көмек;
- 2) тұрғын үй көмегі;
- 3) жерлеуге арналған біржолғы жәрдемақы;
- 4) он алты жасқа дейінгі мүгедек балаларға мүгедектігі бойынша мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы;
- 5) бірінші, екінші, үшінші топтардағы он алты жастан он сегіз жасқа дейінгі мүгедек балаларға мүгедектігі бойынша мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы;
- 6) он алты жасқа дейінгі мүгедек балаларға арнаулы мемлекеттік жәрдемақы;
- 7) бірінші, екінші, үшінші топтардағы он алты жастан он сегіз жасқа дейінгі мүгедек балаларға арнаулы мемлекеттік жәрдемақы;
- 8) «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен наградталған немесе бұрын «Батыр ана» атағын алған, I және II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен наградталған көп балалы аналарға тағайындалатын және төленетін ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақы;
- 9) құрамында бірге тұратын кәмелетке толмаған төрт және одан көп балалары, оның ішінде кәмелеттік жасқа толғаннан кейін білім беру ұйымдарын бітіретін уақытқа дейін (бірақ жиырма үш жасқа толғанға дейін) орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында күндізгі

оқу нысаны бойынша білім алатын балалары бар көп балалы отбасыларға тағайындалатын және төленетін арнаулы мемлекеттік жәрдемақы.

10) қаржыландыру көзіне қарамастан, оқушыларға, студенттерге, аспиранттарға, докторанттарға, басқа да оқу орындарының тыңдаушыларына төленетін стипендия;

11) отбасына төтенше жағдайлар салдарынан денсаулығы мен мүлкіне келтірілген зиянды өтеу мақсатында көрсетілген көмек;

12) бала тууға байланысты берілетін біржолғы мемлекеттік жәрдемақылар;

13) күнкөрісі төмен отбасылар қатарындағы білім алушыларға білім беру ұйымдарында Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы заңнамасына сәйкес көрсетілетін қаржылай және материалдық көмек;

14) азық-түлік өнімдері бағасының қымбаттауына байланысты мемлекеттік бюджеттен және өзге де көздерден көрсетілген ақшалай немесе зат түріндегі көмек;

15) қайырымдылық көмек;

16) азаматтардың тегін немесе жеңілдікпен протездеуге бару жолына ақы төлеу;

17) протездеу уақытында азаматтарды ұстау;

18) азаматтардың елді мекеннен тыс жерлерге емделуге тегін немесе жеңілдікпен жол жүру құны;

19) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес көрсетілген заттай көмек түрлері:

дәрілік препараттар;

санаторлық-курорттық емдеу;

протездік-ортопедиялық бұйымдар (жасау және жөндеу);

мүгедектерге бөлінген жүріп-тұру құралдары (кресло-арбалар) мен басқа да оңалту құралдары;

тегін тамақтандыру және білім беру ұйымдарында Қазақстан Республикасының білім туралы заңнамасына сәйкес көрсетілетін көмек;

20) ата-ананың қарауынсыз қалған жетім баланы және (немесе) балаларды асырап алумен байланысты біржолғы ақшалай төлемдер.».

Отбасының жиынтық табысын есептеу кезінде құрамында «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің 1-бабы 1-тармағының 13) тармақшасына сәйкес жақын туыс болып саналмайтын бірге тұратын тұлғалардан басқа бірге тұратын, ортақ шаруашылықты жүргізетін және тұрғылықты жері бойынша бір елді мекен төңірегінде тіркелген отбасының барлық мүшелері ескеріледі.

Атаулы әлеуметтік көмек алуға үміткер отбасының құрамы атаулы әлеуметтік көмекке жүгінген сәтке дейін ескеріледі[4,5].

Есептеу кезеңінде құрамында өзгерістер болған отбасының жиынтық табысын есептеу кезінде, отбасының келген мүшесінің табысы келген күнінен бастап есепке алынады. Есептеу кезеңінде отбасының мүшесі кеткен кезде отбасының жиынтық табысы кеткен күнінен бастап отбасының кеткен мүшесіне келетін жан басына шаққандағы орташа табыс шегеріле отырып есептеледі.».

Жиынтық табысты есептеу адам (отбасы) анық емес (қолдан жасалған) құжаттарды ұсынған жағдайда жүргізілмейді.

Адам (отбасы) мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмектің заңсыз тағайындалуына әкеп соқтырған анық емес (қолдан жасалған) құжаттарды ұсынған кезде өтініш берушіге және оның отбасына атаулы әлеуметтік көмекті төлеу оны тағайындаған барлық кезеңге тоқтатылады.».

Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің есепті отырысында қарастырылған мәселелер барысында әлеуметтік төлемдердің негізгі көрсеткіштерінің болжамды мәндері орын алды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мұхамеджанов М.Ә. Қазақстандағы әлеуметтік саясаттың кейбір мәселелері. // Ақиқат.- 2017.- №4.- 39-40 б.
2. Сансызбаева Х.Н. Занятость населения: теория, анализ, сущность//Вестник КазЭУ.- 2015.- № 6.- С.25.
3. Исахова П.Б. Қазақстан Республикасында қазақстандықтарды әлеуметтік қорғау жүйесін қаржымен қамтамасыз ету. Автореферат. Алматы, 2008
4. Зейнельгабдин А.Б. Проблемы налогового-бюджетной системы республики//Интеграция Казахстана в мировую экономику:проблемы, перспективы.:сб.:науч. тр.Института экономики МОиН РК,-Алматы, 1999.-312с.
5. Исабекова И.С. Жаһандану-объективті процесс//Қоғам және Дәуір.-2017

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МӘДЕНИ-ТАРИХИ ТУРИЗМДІ ДАМУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ ЖӘНЕ ОНЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Наутбаева Умит Бериковна

Оқытушы, Туризм магистрі

Өтешова Алмагүл Қайырғалиқызы

ДБА, доцент

Жаймағамбетова Айгерім Алданышбайқызы

Аға оқытушы, Экономика ғылымдарының магистрі

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақала Қазақстан Республикасының тарихи мәдени туризмінің дамуы; тарихи мәдени туризмді дамытуға арналған бағдарламалар мен жасалынған жұмыстар; Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 жылға дейінгі тұжырымдамасы көрсетілген.

Түйінді сөздер: туризм, мәдени тарихи туризм, туристік инфрақұрылым, туристік кластер, мәдени мұра ресурстары.

ПРЕДПОСЫЛКИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРНОГО И ИСТОРИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ И ПУТИ ИХ УЛУЧШЕНИЯ

Наутбаева Умит Бериковна

Преподаватель, магистр туризма

Отешова Алмагуль Каирғалиевна

ДБА, доцент

Жаймағамбетова Айгерім Алданышбаевна

Старший преподаватель, магистр экономических наук

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Статья посвящена развитию исторического культурного туризма Республики Казахстан; программы и работы по развитию исторического культурного туризма; Показана концепция развития туристической индустрии в Республике Казахстан до 2023 года.

Ключевые слова: туризм, культурный туризм, туристическая инфраструктура, туристический кластер, ресурсы культурного наследия.

THE EXPERIENCES OF CULTURAL-HISTORICAL DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN AND ITS IMPROVEMENT

Nautbayeva Umit Berikovna

teacher, master of tourism

Oteshova Almagul Kairgalievna

DBA, docent

Zhaimagambetova Aigerim Aldanyshbayevna

teacher, master of economic sciences

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

Article published in the history of cultural tourism of the republic of kazakhstan; program and work on the development of historical cultural tourism; the concept of the development of the tourism industry in the republic of kazakhstan up to 2023.

Key words: tourism, cultural tourism, tourist infrastructure, tourist cluster, resource of cultural heritage.

Туризм адам мен қоршаған орта арасындағы қайшылықтарды жоюға бағытталған. Алайда мемлекеттегі жаңа нарықтық жағдай ішкі туризмді дамытудың проблемаларын, әсіресе әлемдік туристік нарықтағы бәсекелестік жағдайын үлкейтті. Туризм адаммен жасалған мәдениет орындарына сүйенеді. Яғни тек табиғи ресурстарды ғана емес, мәдени және мәдени мұра ресурстарын пайдаланады.

Қазақстан Республикасы туризмді дамыту бойынша бағдарламалар, көптеген іс-шаралар жүргізеді. Соның бір дәлелі ретінде жылсайынғы елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев жолдауында туризм саласы экономикамызды дамытатын бірден бір сала ретінде көрсетеді. Дәлірек мысал келтіретін болсақ Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 жылға дейінгі тұжырымдамасы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 27 қаңтардағы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру мақсатында және Қазақстан Республикасының туризмін дамытудың әзірленген жүйелі жоспарларына, Ақмола облысының Бурабай курорттық аймағын, Алматы қаласының маңындағы тау шаңғы аймағын, Кендірлі демалыс аймағын, сондай-ақ Шығыс Қазақстан облысында туризмді дамытудың кластерлік бағдарламасының мастер-жоспарына сәйкес әзірленді.

Бұдан басқа, Тұжырымдама Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың бес институционалдық реформасын іске асыру бойынша «100 нақты қадамның» Ұлт – жоспары (57, 86-қадам) шеңберінде көзделген негізгі қағидаттарды, сондай-ақ Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарымен белгіленген экономиканы әртараптандырудың басты бағыттарына және «Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіруі жөніндегі тұжырымдама туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 13 қаңтардағы № 732 Жарлығына сәйкес, Қазақстанның 2050 жылға дейін ұзақ мерзімді даму стратегиясын іске асыруды ескереді.

Туризмді Қазақстан Республикасындағы дамудың ұлттық басымдықтарының бірі ретінде қарастыру үшін бірнеше негізгі экономикалық және әлеуметтік алғы шарттары бар:

1) туризм саласында жаңа жұмыс орындарын құру, оның ішінде ауылдық және шалғай аудандардың халқын және жастарды дәстүрлі өмір салтынан үзбей жұмыспен қамтамасыз ету мүмкіндігі;

2) отбасылар, шағын және орта кәсіпорындар үшін бизнес мүмкіндіктер жасай отырып, оның ішінде туристік кластерлердің неғұрлым перспективалық өңірлерінде іскірлік туристік жобаларды іске асыру есебінен, халықтың қалың санаты арасында кәсіпкерлік қызметтің мәдениетін дамытуға жәрдемдесу;

3) Қазақстан Республикасының өңірлері мен ауылдық аудандарды дамытуға үлес қосу, оның ішінде шалғай аудандардағы инженерлік-көліктік және туристік инфрақұрылымды, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы өткізу пункттерінің инфрақұрылымын дамыту;

4) ауыл шаруашылығын, машина жасауды, жеңіл және тамақ өнеркәсібін, креативті индустрияны, өндірістік емес секторды қоса алғанда, экономиканың басқа да секторларында ынтымақтастыққа жәрдемдесу және мүмкіндіктер жасау;

5) елдің жалпы ұлттық құндылықтарын «Үлкен ел-Үлкен отбасы» жалпы ұлттық жобамен тығыз біріктіріп, туризмнің жалпы ұлттық «Мәңгілік Ел» идеясының құндылықтарын насихаттауға ықпал ететін, әлеуметті – мәдени, этникалық, медициналық, спорттық, қажылық, ғылыми-танымдық, балалар мен жасөспірімдер туризмі түрлері мен басқа да түрлерін қоса алғанда, ұлттық және мемлекетаралық өзара түсіністікті ілгерілетуге ықпал ететін жағымды және өнімді мәдениет аралық қатынастар құруға жәрдемдесу;

6) Республиканың өңірлік және әлемдік нарықтарда танымдылығын белсенді елдік

маркетингін және Ұлы Жібек жолы брендин жылжыту арқылы арттыру;

7) ЮНЕСКО-ның Дүниежүзілік Мәдени Мұра тізіміне енген тарих және мәдениет ескерткіштерінің тізбесі кіретін Қазақстанның бай тарихи-мәдени мұрасы.

Қазақстан Республикасында туризм индустриясын дамытудың стратегиялық пайымдауы – бұл 2023 жылға қарай Қазақстанды жаһандық танымал туристік дестинация ретінде бекіту.

Экономиканы әртараптандырудың және республика халқының әл-ауқаты мен өмір сүру сапасын арттырудың ұлттық мақсаттарына қол жеткізу мақсатында туризм индустриясы туризмнің ішкі және халықаралық нарықтарында тартымды туристік өнімдерді ұсынатын туризмнің кәсіби қызметкерлері шұғылданатын бәсекеге қабілетті туристік бизнесі бар белгілі бір туристік кластерлерде дамуға тиіс. Осы бағыттағы даму барлық жұмылдырылған мүдделі тараптар – мемлекет, бизнес және қызметкерлер үшін туристік қызметтен түсетін кірістердің қуатты және тұрақты өсуіне ықпал етуге тиіс.

Туристік кластерді құру іс жүзінде аумақтың тұрпатын айқындайды және өңірдің он имиджін қалыптастыруға әсерін тигізеді, бұл жалпы алғанда жоғары ықпалдастырылған туристік ұсыныстар мен бәсекеге қабілетті туристік өнімдерді құрады. Мемлекет басшысының Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының мәдени саясаты тұжырымдамасының басымдылықтарын ескере отырып, Қазақстанда алты мәдени-туристік кластер құрылуы мүмкін: Астана – Еуразия жүрегі, Алматы – Қазақстанның еркін мәдени аймағы, Алтай маржаны, Ұлы Жібек Жолын жаңғырту, Каспий қақпасы, Табиғат пен көшпенді мәдениеттің тұтастығы.

«Астана – Еуразия жүрегі» - бұл кластерге Астана қаласы кіреді. Осы кластерде әзірленетін негізгі туристік өнімдер – бұл МІСЕ-туризм және қысқа мерзімді демалыс.

«Алматы – Қазақстанның еркін мәдени аймағы» - бұл кластерге Алматы қаласы мен Алматы облысының бөлігі кіреді. Алматы қаласы кластердің орталығы болып, онда туристік қызығушылықтың мынадай негізгі орындары айқындалады:

- 1) Петроглифтері бар Тамғалы археологиялық ландшафты (ЮНЕСКО объектісі);
- 2) ЮНЕСКО-ның алдын ала тізіміне енгізілген «Алтынемел» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі;
- 3) Шарын мемлекеттік ұлттық табиғи паркі аумағындағы Шарын шатқалы;
- 4) Қапшағай су қоймасы;
- 5) «Ақбұлақ» халықаралық туристік орталығы;
- 6) ЮНЕСКО-ның алдын ала тізіміне енгізілген Іле-Алатау мемлекеттік ұлттық табиғи паркі бар Алматы қаласы маңындағы тау шаңғысы аймақтары;
- 7) Жоңғар-Алатауы мемлекеттік ұлттық табиғи паркі;
- 8) «Көлсай көлдері» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі;
- 9) Ұйғыр ауданындағы «Кара Дала» бальнеологиялық курорттық аймақ
- 10) Хан Тәңірі шыңы – Қазақстанның ең биік шыңы.

Болашақта кластер Алматы облысының басқа бөліктерін қосып кеңейі, сондай-ақ ЮНЕСКО-ның алдын ала тізіміне енгізілген жаңа туристік қызығушылық орындарын – Балқаш көлін, Ешкіөлмес петроглифтері бар Жетісу Алатау тау сілемдерін, Есік қорғандары мен «Жібек жолы» сериялық трансұлттық номинациясына енгізілген объектілерді (Талғар қалашығы, Боралдай сақ қорғандары) ұсынуы мүмкін.

Алматы халықаралық тау, іскер және тау шаңғысы туризмінің орталығы болады және «Қаладағы және таулардағы ойын-сауық» кластері ретінде сипатталатын болады. Аталған кластер ұсынатын негізгі туристік өнімдерге МІСЕ-туризм, мәдени туризм және турне, таулардағы және көлдердегі демалыс және қысқа мерзімді демалыс жатады.

Алтай маржаны Шығыс Қазақстан облысының солтүстік және шығыс бөліктерін қамтиды. Өскемен қаласы кластердің орталығы болады, мұнда алты маңызды туристік қызығушылық орындары айқындалған:

- 1) «Берел» мемлекеттік тарихи-мәдени қорығы-мұражайы объектілері;
- 2) Бұқтырма су қоймасы;

- 3) Ертіс өзені – Зайсан көлі;
- 4) Қатонқарағай мемлекеттік ұлттық табиғи паркі;
- 5) Қалжыр шатқалы;
- 6) Риддер – Анатау мен Иванов таулары;
- 7) Алакөл көлі;
- 8) Семей қаласы.

Болашақта кластер Шығыс Қазақстанның қалған бөліктерін қамти отырып кеңеюі мүмкін.

Алтай маржаны «Табиғаттың ғажайып әлемі» ретінде сипатталып, экологиялық туризмді дамыту орталығы болып табылады.

Аталған кластерде әзірленетін негізгі туристік өнімдерге белсенді және қызық оқиғалы туризм, таулар мен көлдердегі демалыс жатады.

«Ұлы Жібек Жолын жаңғырту» Қызылорда облысының орталық және шығыс бөліктерін, Оңтүстік Қазақстан облысының оңтүстік-шығыс және солтүстік-батыс бөлігін, Жамбыл облысының оңтүстік-батыс бөлігін қамтитын кластер болып табылады. Шымкент қаласы кластердің орталығы болады, онда мынадай туристік қызығушылықтың орындары ұсынылған:

- 1) Ежелгі Түркістан және «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени қорығы-мұражайы объектілері (ЮНЕСКО объектілері);
- 2) ЮНЕСКО-ның алдын ала тізіміне енгізілген ортағасырлық Отырар қалашығының және отырарлық алқаптың археологиялық объектілері;
- 3) Сауран археологиялық кешені;
- 4) Палеолиттік учаскелері мен геоморфологиясы бар Қаратау мемлекеттік табиғи қорығы; ЮНЕСКО-ның алдын ала тізіміне енгізілген Арпаөзен петроглифтері;
- 5) Сайрам-Өгем мемлекеттік ұлттық табиғи паркі;
- 6) «Ақсу-Жабағылы» мемлекеттік ұлттық табиғи қорығы;
- 7) Байқоңыр ғарыш айлағы;
- 8) Қызылорда, Сарыағаш, Тараз қалалары;
- 9) «Қасқасу» тау курорты.

Болашақта кластер үш облыстың қалған бөліктерін қамти отырып, сондай-ақ ЮНЕСКО-ның тізіміне енгізілген түркіге қасиетті Меркі, сондай-ақ «Жібек жолы» сериялық ұлтаралық номинациясына енгізілген объектілер (Жетіасар алқабының ескерткіштері, Сығанақ қалашығы) секілді жаңа туристік қызығушылық орындарын ұсынуы мүмкін.

Ұлы Жібек Жолын жаңғырту кластері «Ұлы Жібек жолының жүрегі» ретінде сипатталатын болады. Аталған кластерде әзірленетін негізгі туристік өнімдерге мәдени туризм мен турне жатады.

«Каспий қақпасы» барлық Маңғыстау облысын және Батыс Қазақстан мен Атырау облыстарының бір бөлігін қамтитын кластер болып табылады. Ақтау қаласы аталған кластердің орталығы болып табылады, мұнда мынадай туристік қызығушылық орындары орналасқан:

- 1) Бекет ата, Шопан ата және Қараман ата жер асты мешіттері мен Омар мен Тұр кесенесі;
- 2) Маңғышлақ түбегіндегі қорымдар;
- 3) Шерқала тауы;
- 4) Қарақия-Қаракөл мемлекеттік табиғат қорығы;
- 5) «Бөкей Ордасы» ескерткіштер кешені;
- 6) «Сарайшық» қалашығы.

Аталған кластерде әзірленетін негізгі туристік өнімдерге жағажай туризмі, мәдени туризм және турне жатады.

«Батыс Еуропа – Батыс Қытай» халықаралық көлік дәлізін іске асыру шеңберінде өңірлердің бірегей объектілері мен республиканың батыс және шығыс «шекара

қақпаларындағы» тиісті жағдайлармен туристердің орналасуы, демалысы мен қажетті сервистік қызметтер алуы үшін қазіргі заманғы туристік инфрақұрылым құрылады.

«Табиғат пен көшпенді мәдениеттің тұтастығы» Ақмола және Қарағанды облыстары, Солтүстік Қазақстан облысының оңтүстік-батыс бөлігі және Павлодар облысының батыс бөлігін қамтиды. Бурабай курорттық аймағы кластердің орталығы болып табылады, онда туристік қызығушылықтың мынадай негізгі орындары орналасады:

- 1) «Көкшетау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі;
- 2) «Бурабай» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі;
- 3) «Бұйратау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркі;
- 4) Қарағанды қаласы;
- 5) Қарқаралы мемлекеттік ұлттық табиғи паркі;
- 6) Баянауыл мемлекеттік ұлттық табиғи паркі;
- 7) Ұлытау мемлекеттік ұлттық табиғи қамалы (зоологиялық);
- 8) Солтүстік Балқаш маңы.

Болашақта кластер ЮНЕСКО-ның алдын ала тізіміне енгізілген жаңа туристік қызығушылық орындарымен толығыуы мүмкін: менолит дәуіріне жататын Беғазы-Дәндібай мәдениетінің қорымдары, Тасмола мәдениетінің жарқыншақ тастар қорғаны, сондай-ақ «Жібек жолы» сериялық трансұлттық номинациясына енгізілген объектілер (Бозоқ қалашығы).

Кластер көшпелі мәдениет пен дала әртүрлілігінің орталығы болады. Аталған кластерде әзірленетін негізгі туристік өнімдер – бұл мәдени туризм және түрлеріне, таулар мен көлдердегі демалыс, қысқа мерзімді демалыс.

Яғни, бұл дегеніміз мәдени-тарихи туризмді дамытуға арналған нақты қадамдар деп ойлаймын. Мәдени-тарихи туризмді дамыту еліміз, халқымыз үшінде жасалынған үлкен және пайдалы іс - әрекеттердің бірі болар еді. Өйткені, біз мәдени-тарихи туризмді жетілдіру барысында ашылмай қалған тарихымызды зерттейміз, жаңа тарихи орындарды ашамыз, ең бастысы туристер тартып экономиканың дамуына үлес қосамыз.

Бүгінгі таңда мәдени-тарихи туризмді дамыту үшін алдымен, инвесторларды тарту, тарихи ежелгі қалалары бар территориялардың инфрақұрылымын, олардың ескерткіштерін, ғимараттарды модернизациялау мен жөндеу мақсатында ішкі қорларды іздеу және туризм бойынша заңнаманы реттеу керек. Қалалық ортаны дамыту мақсатында тарихи аймақ шеңберінде мәдени-тарихи туризмнің арнайы қорын құра отырып, басқару жүйесін қалыптастырған да жөн.

Ежелгі қалаларды туристік орталыққа айналдыру ұлттық және халықаралық деңгейде дамыту, болашақта туризмді экономиканың ең табысты салаларының бірі болуына ықпал етеді. Ежелгі қалалар мен тарихи ескерткіштері бар жерлердің табиғи ортамен үйлесімі, тарих пен мәдениет ескерткіштерінің болуы аймақтық және халықаралық мәдени-тарихи туризмнің кең дамуына негіз бола алады. Осындай қалыпта туристердің әлеуметтік топтарының қызығушылықтарын шешуге және туристердің кәсіби, әрі күнделікті тәжірибесінің кеңеюіне, ежелгі қалалар маңында туризмнің дамуына әсер етеді, ал ол өз кезегінде бірқатар экономикалық-әлеуметтік мәселелерді шешеді.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, мәдени-тарихи туризм аймақтық дамудың басты турсурсы бола алады, өйткені оның туристерды саяхаттауға шабыттандыратын өте маңызды сипаттамалары жеткілікті. Бүкіл әлем бойынша туристердың өзін-өзі дамытуға деген ынталары өсіп келе жатыр, басқа елдің мәдениетімен, тарихымен, ерекше ескерткіштерімен, бұрын сол елдің аумағында болған тарихи оқиғалармен танысып, жаңаны үйренуге деген қызығушылықтары артуда. Тек шетелдіктерге ғана емес, өз отандастарымызға да туристік мәні бар ескерткіштерімізді таныстыратын турлар құру арқылы ішкі туризмді де дамытуымызға болады және мәдени-тарихи туризмнің аймақтық және халықаралық деңгейде дамуындағы болашағы зор сеніммен айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті-Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту Қазақстан дамуының басты бағыты». 2012 жылғы 27 қаңтар. [электрондық ресурс]. - Кіру тәртібі: http://www.akorda.kz/kz/page/kazakstan-respulikasynyn-prezidenti-n-a-nazarbaevty-n-kazakstan-khalkyna-zholdauy-27-01-2012zh_1341124121
2. Закон РК от 13 июня 2001 года №211 «О туристской деятельности в Республике Казахстан» // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2001. - №13-14.
3. Қазақстан Республикасының мәдени мұралары [электрондық ресурс].- Кіру тәртібі: <http://www.madenimura.kz/2011>

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ПЕН САҚТАНДЫРУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ

Досанова Айымгүл Арстанбекқызы

«Құқық» білім беру бағдарламасының 3-курс студенті

Қуатова Айгүл Акимқызы

Ғылыми жетекшісі, заң ғылымының магистр, аға оқытушы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Азаматтық құқық – Қазақстан Республикасының құқық салаларының бірі болғандықтан күнделікті тыныс тіршілікпен, сондай-ақ азаматтардың заңды тұлғалар мен мемлекеттің өзімен, оның әкімшілік, аумақтық бөліністерімен тығыз байланысты. Азаматтық құқықты зерттемес бұрын азаматтық құқықтың пәнін анықтап, басқаша айтқанда мұның пәні не екенін белгілеп алуға тиістіміз. Ал Азаматтық құқықтың пәнін анықтаудың өзі оңай шаруа емес, өйткені Азаматтық құқықпен реттелетін қоғамдық қатынастардың ауқымы өте кең де сан қырлы. Құқық жүйесі іштей құқық салаларына бөлінетіндігі белгілі.

Түйінді сөздер: азаматтық құқық, әкімшілік аумақ, Азаматтық құқықпен реттелетін қоғамдық қатынастар.

СООТНОШЕНИЕ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА И СТРАХОВОГО ПРАВА

Досанова Айымгүл Арстанбекқызы

Студент 3 курса образовательной программы «Право»

Қуатова Айгүл Акимовна

Научный руководитель, магистр юридических наук, старший преподаватель

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Гражданское право как одна из отраслей права Республики Казахстан неразрывно связано с повседневной жизнедеятельностью, а также с юридическими лицами и самим государством, его административными, территориальными делениями. Прежде чем исследовать гражданское право, мы должны определить предмет гражданского права и, другими словами, определить, что это за предмет. А само определение предмета гражданского права - дело непростое, поскольку круг общественных отношений, регулируемых гражданским правом, очень широк и многогранен. Известно, что система права внутренне делится на отрасли права.

Ключевые слова: гражданское право, административная территория, общественные отношения, регулируемые гражданским правом.

CORRELATION OF CIVIL LAW AND INSURANCE LAW

Dossanova Aiyimgul Arstanbekkyzy

3rd year student of the educational program «Law»

Kuatova Aigul Akimovna

Scientific adviser, master of law, senior lecturer

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

Civil law as one of the branches of the law of the Republic of Kazakhstan is inextricably linked with everyday life, as well as with legal entities and the state itself, its administrative, territorial divisions. Before investigating civil law, we must define the subject of civil law and, in

other words, determine what kind of subject it is. And the very definition of the subject of civil law is not an easy matter, since the range of public relations regulated by civil law is very wide and multifaceted. It is known that the legal system is internally divided into branches of law.

Key words: civil law, administrative territory, public relations regulated by civil law.

Азаматтық және азаматтық заңдар ұғымына, жүйесіне және олардың қолданылуына қатысты барлық мәселелер көлемін зерттейтін құқықтық ғылым саласын азаматтық құқық ғылымы деп таниды. Азаматтық құқық ғылымының міндеті - азаматтық-құқықтық нормалар жүйесінің және оның жекелеген буындарының пайда болуы мен мазмұнының ерекшеліктерін анықтайтын жағдайларды зерттеу. Егер азаматтық құқықтың пәні қоғамдық қатынастардың белгілі бір саласы болса, азаматтық құқық ғылымының пәні құқықтық нормалардың жиынтығы-нақ азаматтық құқықтың өзі болып табылады. Әлбетте бұл пән азаматтық құқықтық нормалар реттейтін қоғамдық қатынастарды да, бұл нормалардың заңдарда бейнеленуінде, олардың әр түрлі мемлекеттердегі ерекшеліктерін де, оларға сын тарапынан берілген бағаны да және жетілдіру мүмкіндіктерін де қамтиды.

Азаматтық құқық ғылымы бұрын қолданылып келген құқықтық жүйелерді, олардың жетістіктері мен кемшіліктерін, даму бағыты мен оған ықпал ететін факторлады бағалай келе, азаматтық құқықтың даму тарихына айтарлықтай көңіл бөледі.

Азаматтық құқықтың даму тарихын зерттеуде ғылымның өзінің, оның жасаушылары мен зерттеушілерінің тарихы, ғылыми тұжырымдамалары мен көзқарастардың тарихы едәуір орын алады. Азаматтық құқық ғылымы дүние жүзі құқықтық жүйесінің ерекшеліктерін зерттейді, мұндай ерекшеліктердің пайда болу себептерін анықтайды, оларды салыстырды және бағалайды. Азаматтық құқықтық ғылымның бұл саласы салыстырмалы құқықтану ғылымының едәуір бөлігін құрайды.

Азаматтық құқық ғылымы қолданыстағы азаматтық заңдарға және оның практикалық тиімділігіне сыни баға беруге зор көңіл бөледі, заң актілерін дайындау барысында жіберілген қателіктер мен кемшіліктерді, құқықты қолданудың нақты саяси, экономикалық және әлеуметтік жағдайларына заңдардың сәйкестігін анықтайды, заңдардағы олқылықтарды көрсетеді және оларды жою жолдарын ұсынады, құқықтық нормаларды жетілдіруге жәрдемдеседі, осы мақсатпен дүние жүзілік тәжірибе байыппен зерттеледі.

Азаматтық құқық ғылымы қашан да ғылыми көзқарастардың, мектептер мен бағыттардың күрес жүргізуі жағдайында дамыды. Мұндай күрес ғылыми ұстанымдар мен идеялардың әлсіздігін анықтауға, ғылыми ақиқатты дәлелдеуге мүмкіндік береді. Ол әдетте ғылыми пікірталастар, айтыстар түрінде, арнаулы ғылыми жарияланымдар мен мерзімдер баспасөз бетінде, ғылыми конференцияларда, семинарларда, талқылауда, басқа да ғылыми кездесулерде, аудиторияға, ғылыми қарсыластар мен оппонентерге жауап беруге, өзінің ұстанымдары мен тұжырымдамаларын қорғауға мүмкіндік беретін өзге де түрлерде жүргізіледі.

Кеңестік цивилист-ғалымдардың атап өтерлік жақсы қасиеті-олар тіпті қатаң цензура және практикалық мемлекеттік идеологияға сай келмейтін пікірлер мен көзқарастарын ашық қорғау білді. Сол кездегі ғылыми пікірталастарға айтылған көзқарастарын көпшілігін азаматтық құқық ғылымы жаңа, қазіргі даму жағдайларында да түсінікпен қабылдады. Мысалы, цивилист ғалымдардың «шаруашылық құқығы» тұжырымдамасына қарсы ондаған жылдарға созылған ғылыми күресін, азаматтық құқық пәні және қоғамдық қатынастарды реттеудің азаматтық құқықтық әдісі туралы, заңды тұлғаның әсіресе, мемлекеттік кәсіпорындар мен мекемелердің мәні және басқалары туралы қызу пікірталастарын атап көрсетуге болады. Сол пікірталастар үстінде ұсынылған көптеген қағидалар қазір де Қазақстанның азаматтық құқықтық ғылымының қаруы болып келеді.

Өздерінің қажеттерін қанағаттандыру барысында азаматтар мен заңды тұлғалар үнемі өзара әр түрлі қатынастарға түсуге мәжбүр болады. Адамдар (олар құрған ұйымдар-заңды тұлғалар ¹⁾ арасында қалыптасатын нақты қатынастар сан түрлі болады. Оларды әртүрлі әлеуметтік нормалар, атап айтқанда, моральдық және этикалық нормалар реттеп отырады. Мұндай қатынастардың айтарлықтай бөлігін құқық нормаларды реттейді, олар құқықтық қатынастар нысанына ие болады. Құқықтық реттеудің нәтижесінде қолданыстағы қоғамдық қатынастармен қатар, әлде бір жаңа қатынастар пайда болмайды. Құқықтық қатынастар дегеніміз-бұл нақты қатынастардың нысаны ғана.

Қоғамдық қатынастарды құқықтың түрлі салаларының нормалары реттеп отырады. Азаматтық құқық негізінен меншік қатынастарын және тауар-ақша айналымы саласында қалыптасатын қатынастарды реттейді. Азаматтық құқық сондай-ақ өзіндік мүліктік емес қатынастарды да реттейді. Мүліктік емес игіліктер өзіндік мүліктік емес қатынастардың объектілері бола алады. Азаматтық құқық нормалары реттеген қоғамдық қатынастар сапасына ие болады. Азаматтық – құқықтық қатынастар дегеніміз-азаматтық құқық нормалары реттеген қоғамдық қатынастар.

Азаматтық құқықтық қатынастардың ерекшеліктері, азаматтық құқықтық реттеудің объектісі мен әдісіне байланысты. Азаматтық құқықтық қатынастардың аса маңызды белгісі, ең алдымен, оған қатысты сушылардың заң жүзіндегі теңдігі. Азаматтық құқықтық қатынастардың субъектілері билік пен өзара бағыну қатынастарында болмайды, өзара міндеттермен және құқықтармен ғана байланысты болады. Азаматтық құқықтық қатынастарға қатысушылардың бірінің екіншісіне міндеттерін орындау жөнінде талап қоюы биліктің өкілетігіне емес, оған тиесілі субъективтік азаматтық құқыққа сүйенеді.

Азаматтық құқықтық қатынастар субъектілерінің теңдігін олардың мүліктік дербестігіне сүйенеді. Азаматтық құқықтық қатынастар ерікті болады. Әдетте мұндай қатынастар оларға қатысушылардың қалауы бойынша жасалады, өйткені азаматтық құқықтық қатынастардың басым бөлігі шарттың негізінде болады. Алайда олар өзге де себептермен пайда болатын жағдайда мұндай құқықтық қатынастардың мазмұнын құрайтын құқықтар мен міндеттер қатысушылардың ерікті әрекетімен жүзеге асады.

Азаматтық құқықтық қатынастардың түрлері. Азаматтық құқықтық қатынастардың нормалары реттейтін объектіге қарай азаматтық құқықтық қатынастардың мынандай түрлерін ажыратады:

- 1) мүліктік қатынастар
- 2) мүліктік қатынастармен байланысты мүліктік емес өзіндік қатынастар
- 3) мүліктік қатынастармен байланысы жоқ мүліктік емес өзіндік қатынастар

Азаматтық құқықтық реттеудің объектісі, ең алдымен мүліктік қатынастар болғандықтан, азаматтық құқықтық қатынастардың басым бөлігі мүліктік сипатта болады. Мүліктік азаматтық құқықтық қатынастардың объектісі материалдық игіліктер мен құқық (мүлік) болып табылады.

Меншік қатынастары, мүліктің бір тұлғадан екінші тұлғаға өтуіне (сатып алу-сату, айырбас, займ және т.с.с) делдалдық жасайтын қатынастар мүліктік азаматтық құқықтық қатынастарға жатады. Интеллектуалдық шығармашылық қызметінің нәтижелері мүліктік қатынастармен байланысты мүліктік емес өзіндік құқықтық қатынастардың объектісі болып табылады. Интеллектуалдық шығармашылық қызметінің нәтижелеріне құқық мүліктік емес сипатта болады (авторлық құқығы, шығармаға қол сұғылмау құқығы және т.с.с) алайда оларды басқа тұлғаладың пайдалануы арқылы негізде жалпы ереже бойынша жүргізіледі, осының салдарынан аталған құқықтық қатынастар мүліктік емес болғандықтан, мүліктік қатынастармен байланысты болып шығады. Адамның жеке басына қатысты материалдық емес құқықтар мен игіліктер-ар-намыс, қадір қасиет, іскерлік бедел және т.с.с мүліктік

қатынастармен байланысы жоқ мүліктік емес өзіндік қатынастардың объектісі болып табылады.

Сонымен қатар Абсолюттік және салыстырмалы азаматтық құқықтық қатынастар болады. Абсолюттік құқықтық қатынастармен құқық берілген адамға міндетті ретінде үшінші адамдардың беймәлім тобы қарсы тұрады, мұндай құқықтық қатынастарда іс жүзінде әркім және барша жұрт міндетті болып шығады. Мысалы, меншіктің құқықтық қатынастары абсолюттік қатынастарға жатады, мұнда меншіктің субъективтік құқығына барлық үшінші тұлғалардың бұл құқықты бұзбау, оны жүзеге асыруға кедергі жасамау міндетті ұштасады. Салыстырмалы құқықтық қатынастарда нақты адам міндетті болып табылады. Салыстырмалы құқықтар құқық берілген тараптың да міндетті тараптың да нақты тұлғаларын байланыстырады, яғни дербестелген болып табылады. Мәселен зиян келтірген адам жәбірлеушіге зиянның орнын толтыруға, сатып алушы өзі сатып алған заттың құнын төлеуге міндетті. Кез-келген адам абсолюттік құқықты бұзып алуы мүмкін, тиісінше, мұндай құқық субъектісіне оны кез келген адамның бұзуынан қорғау құқығы ұсынылады. Мәселен автордың шығармасына қол сұғылмау құқығын кез келген адам бұзуы мүмкін. Салыстырмалы құқыты міндетті адам ғана бұза алады. Мердігер атқарған жұмыстың ақысын талап ету құқығын тек тапсырыс беруші бұза алады. Демек, салыстырмалы құқық нақты адамдар тарапынан болатын құқық бұзушылықтан қорғаумен қамтамасыз етілген, келтірілген мысалда-тапсырыс беруші тарапынан қорғалады.

Азаматтық құқықтық қатынастар заттық және міндеттемелік азаматтық құқықтық қатынастар болуы мүмкін. Заттық құқықтық қатынастарда құқық берілген субъектінің затқа өзінің әрекетімен ғана жүзеге асатын құқығы болады. Заттық құқықтық субъектісі өзінің затқа деген мүддесін басқа адамдардың көмегімен жүгінбестен, затқа иікелей әсер ету жолымен қанағаттандыра алады. Атап айтқанда, меншік құқықтық қатынастары заттық құқықтық қатынастар болып табылады. Меншік иесіне өзіне тиесілі затты иеленуге, пайдалануға және оған билік етуге құқылы, ал міндетті субъектілер-қандай да бір әрекеттер жасамауы тиіс, оларға меншік иесінің өз құқығын жүзеге асыруына кедергі жасамау жөнінде енжар міндет жүктеледі. Міндеттемелік құқық субъектісінің затқа деген мүддесі басқа адамның белгілі бір әрекеттер жасауы жолымен қанағаттандырылуы мүмкін. Міндеттемелік құқықтық қатынастарда құқық берілген адам міндетті адамның белгілі бір әрекеттер жасауды талап етуге құқылы («бөгде әрекет» құқығы). Мәселен, сатып алушы сатушыдан өзіне затты беруді талап ете алады, ал сатушы оны сатуға, яғни белгілі бір әрекеттер жасауға міндетті.

Зат қашан да заттық құқықтық қатынастардың объектісі болып саналады, ал міндеттемелік қатынастардың объектісі-зат болмауы мүмкін. Мысалы, баспа мен автордың арасындағы әдеби туынды жасау жөніндегі шарттан туындаған құқықтық қатынастың объектісі зат емес, интеллектуалдық қызметтің нәтижесі-әдеби шығарма болады.

Азаматтық құқықтық қатынастардың субъектілері мен объектілері

Азаматтық құқықтық қатынастарға қатысушы тұлғалар олардың субъектілер болып табылады. Азаматтық құқықтық қатынастар субъектілерінің ауқымы АҚ-ның 2-тарауында айқындалған. Құқық оның ішінде азаматтық құқық реттеп отыратын қатынастар қоғамдық қатынастар, яғни адамдар арасындағы қатынастар болып табылады. Жекелеген индивиттер, сондай-ақ олар құрайтын ұжымдық түзілімдер осындай қатынастардың қатысушылары бола алады. 3-нәтижелерінде және өзге де нормативтік құқықтық актілерде азаматтық құқық субъектілерін белгілеу үшін әдетте «тұлғалар» деген жинақтаушы термин пайдаланылады. Азаматтық құқықтық қатынастарға құқық берілген немесе міндетті адам ретінде қатысу мүмкіндігін құқық субъектіліктің болуын талап етеді, ол құқық қабілетілігі мен әрекет қабілетігін қамтиды. Азаматтық құқықтық қатынастарды иеленіп, міндеттер атқару қабілетін құқық қабілеттігі деп түсінеміз. Өз әрекеттерімен құқықтарды иеленіп, оларды жүзеге асыру, сондай-ақ міндеттерді белгілеп, орындау қабілеті әрекет қабілеттілігі болады.

Жеке индивиттерді жеке адамдар деп атайды. «Жеке адамдар»² ұғымы Қазақстан Республикасының азаматтарын, шетелдіктерді және азаматтығы жоқ адамдарды қамтиды. Басым көпшілік жағдайда азаматтық құқықтық қатынастардың субъектілері Қазақстан Республикасының азаматтар болады, сондықтан құқықтық нормаларда, әдетте, азаматтар жөнінде сөз болады. Бұл осындай нормалардың қағидалары тек Қазақстан Республикасының азаматтарына таралады дегенді білдірмейді. Қазақстан Республикасы Конституциясының 12-бабына сәкес, Конституцияда, заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар республикада азаматтар үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттерді атқарады.

Егер олардың заңды тұлға мәртебесі болса, адамдар құратын ұжымдық құрылымдар (ұйымдар) азаматтық құқық субъектілері болып танылады. Ұйымдар филиалдар мен өкілдіктер азаматтық құқықтық субъектілері бола алмайды, өйткені олар заңды тұлғалар болып танылмайды. (АК 43-бабы). Меншік, шаруашылық жүргізу немесе оралымды басқару құқығындағы оқшау мүлкі бар және сол мүлікпен өз міндеттемелері бойынша жауап беретін, өз атынан мүліктік және мүліктік емес өзіндік құқықтар мен міндеттерге ие болып, оларды жүзеге асыратын, сотта талапкер және жауапкер бола алатын ұйым заңды тұлға деп танылады. (33-бап). Қызметтің мақсаттарына қарай заңда тұлғалар коммерциялық және коммерциялық емес заңды тұлғаларға бөлінеді. Өз қызметінің негізгі мақсаты ретінде табыс табуды көздейтін заңды тұлғалар коммерциялық ұйымдарға жатады. Коммерциялық емес ұйымдар табыс табудан өзге мақсаттар үшін құрылады. Мәселен, діни бірлестіктердің негізгі мақсаты бірлесіп ғибадат ету және тиісті дінді тарату болып табылады. Заң актілерінде көзделген ұйымдық құқықтық нысандарда ғана заңды тұлғалар құруға болады. Коммерциялық ұйымдар үшін мұндай нысандардың жеткілікті тізбесі Азаматтық кодексте берілген (34-бап).

Жеке және заңды тұлғалармен қатар, азаматтық құқықтық қатынастардың қатысушылары мемлекет мен әкімшілік аумақтық бөліністер болуы мүмкін, бұлар азаматтық құқықтық қатынастарды осы қатынастардың өзге де қатысушыларымен тең негіздерде әрекет етеді (АК-ның 111, 112-баптары). Мемлекет пен әкімшілік аумақтық бөліністер заңды тұлғалар болып табылмайды, алайда заңды тұлғалардың азаматтық құқықтық қатынастарға қатысуын анықтайтын нормалар бұларға қолданылады (заң актілерінде көзделген жағдайлардан басқа реттерде).

Осыған орай, жеке тұлғалар (Қазақстан Республикасының азаматтары, шетелдік азаматтар және азаматтығы жоқ адамдар заңды тұлғалар, Қазақстан Республикасы және әкімшілік аумақтық бөліністер азаматтық құқықтық қатынастардың субъектілері бола алады.

Азаматтық құқықтық қатынастардың объектілері. Құқықтық қатынастардың объектілері жөнінде заң әдебиеттерінде әр түрлі көзқарастар бар. Бір автордың пікірінше, олардың субъектілерінің мінез-құлқы ғана құқықтық қатынастардың объектісі бола алады. Ал оның субъектілерінің материалдық немесе материалдық емес игілігіне бағытталған мінез-құлқы, тиісінше, азаматтық құқықтық қатынастардың объектісі болып табылады. Цивилистердің көпшілігі қуаттайтын пікір бойынша, құқықтық қатынастар объектісі азаматтық құқықтық қатынастардың да объектісі бола алады.

Азаматтық құқықтар объектілерінің негізгі түрлері АК-ның 115-бабында аталған, мұнда олар мүліктік және мүліктік емес өзіндік игіліктер мен құқықтарға бөлінеді. Мүліктік игіліктер мен құқықтарға, атап айтқанда, заттар, ақша, оның ішінде шетелдік валюта, бағалы қағаздар, жұмыстар, көрсетілген қызмет, шығармашылық интеллектуалдық қызметінің объективтелген нәтижелері, фирмалық атаулар, тауарлық белгілер және өзге де дараландыру құралдары, мүліктік құқықтың өзі де жатады. Мүліктік емес өзіндік құқықтар мен игіліктерге адамның өмірі, денсаулығы, ар-намысы, қадір-қасиеті, іскерлік беделі, ізгі

атағы, жеке өміріне қол сұғылмайтындығы, жеке және отбасылық құпиясы есіміне құқығы, авторлық құқығы, шығармашылығына қол сұғылмау құқығы және басқа материалдық емес игіліктері мен құқықтары жатады.

Азаматтық құқықтық қатынастардың пайда болу, өзгеру және тоқтатылу негіздері.

Азаматтық құқықтық атынастар ұғымына бұл-құқыққа қабілетті адамдар арасындағы заң нормалары реттеген қатынас деген түсінік келіп шықты. Демек, құқықтық қатынастар тууы үшін құқықтық норма болуы тиіс, ал осы түрдің құқықтық қатынастарының және оның қатысушылары бола алатын субъектілердің құқық қабілеттілігінің пайда болуын көздейді. Алайда мұндай мән жайлардың болуы өзінен-өзі белгілі бір қатысушылар арасында құқықтық қатынастарды туғыза қоймайды.

Басқа оның пайда болуының қажетті абстрактілік алғышарттары ғана.

Құқықтық қатынастар пайда болуы үшін адамдар арасында нақты құқықтар мен міндеттер туғызатын нақты мән-жайлар қажет болады. Азаматтық құқықтық қатынастарды өзгерту немесе тоқтату үшін де осындай мән жайлар қажет болады.

Мұндай мән жайларды заңдық фактілер деп атайды. Өзіндік адрес иесі жоқ құқықтық нормалардан өзгеше, заңдық факті қашан да дербес бағытты болады. Сондықтан оны құқықтық қатынастардың нақты алғышарты деп тануға болады. Сонымен, заңдық факті дегеніміз-заң құқықтық қатынастардың пайда болуын, өзгеруін немесе тоқтатуын онымен байланыстыратын мән-жай АҚ-ның 7-бабы заңдық фактіге арналған. Алайда бұл бапта аталған заңдық фактілердің тізбесі жеткілікті емес. Құқықтық қатынас субъектілерінің еркіндігі азаматтық құқықтық негізі принциптерінің бірі болып табылатындықтан (заңда тікелей тиым салынбаған нәрсенің бәріне рұқсат етілген) олар өздері үшін азаматтық құқықтар мен міндеттерді түзе алады, яғни 7-бапта тікелей аталмаған, сондай-ақ заңдарда тыйым салынбаған өздерінің тікелей әрекеттерімен азаматтық құқықтық қатынастарға түсе алады. Мысалы, қаржыландыруға қатысу туралы келісім заңда тікелей аталмаған, оған тыйым да салынбаған. Сондықтан бұл келісім азаматтық құқықтар мен міндеттер туғыза алады. Құқықтық қатынастардың тууына себепші болатын ықпал ету тетігіне қарай заңдық фактілер мынандай топтарға бөлінуі мүмкін: құқықтық қатынастардың болашақ немесе осы сәттегі қатысушылардың іс-әрекеттері, үшінші тұлғалардың іс-әрекеттері, оқиғалар.

Нақты жігерлі мінез-құлқ актілерін іс-әрекеттер деп түсінеміз. Олар заңды немесе заңсыз іс-әрекеттер болуы мүмкін. Заңды іс-әрекеттер өзара құқықтық қатынастардың пайда болуына бағытталған. Бұлар-мәмілелер (АҚ-ның 147-бабы), оның ішінде-шарттар. 147-бап заңда тікелей көзделген мәмілелер (шарттар) туралы (мысалы, сатып алу-сату, мердігерлік, тасымал және т.б) сондай-ақ заңда тікелей көзделмеген мәмілелер (шарттар) туралы баяндайды.

Құқықтық нәтижеге тікелей бағытталмағанымен, заңдарда белгіленген ережелерге жетуге тікелей бағытталмағанымен, заңдарда белгіленген ережелерге байланысты оны туғызатын іс-әрекеттер (мысалы, үй тұрғызу, кітап жазу, өнертабыстық жасау) орындау заңдық фактілер болуы мүмкін.

Үшінші тұлғалардың мақсатты іс-әрекеттері бойынша да құқықтық қатынастар тууы мүмкін. Әдетте бұл-әкімшілік акт (мысалы, меншік иесі-мемлекеттің мүлікті бір мемлекеттік мекемеден екіншісіне беруі).

Соттың құқық белгілейтін шешімдері де осындай актілерге жатады. Заңдық фактілердің бұл түрінің ерекшелігі-олардың жігерлі іс-әрекеттері арқылы азаматтық құқықтық қатынастар туатын үшінші тұлғалар олардың қатысушылары болып саналмайды.

Азаматтық құқықтық қатынастарды туғызатын іс-әрекеттер заңсыз, яғни заңда тікелей тыйым салынған іс-әрекеттер болып шығуы да мүмкін. Мұнда, әдетте, іс-әрекеттер жасайтын субъектілері үшін ұнамсыз болғанымен, осыған қарамастан, оларға басқа тұлғалардың келтірген залалын ретке келтіру міндетін жүктейтін құқықтық қатынастар пайда болады. Мысалы, бөтен мүлікті бүлдіру не оны заңсыз ұстап қалу. АҚ-ның 7-бабы оқиғаларды, яғни қатысушылардың еркінен тыс пайда болатын мән-жайларды да заңды фактіге жатқызады. Мұнда, ең алдымен, табиғи фактілерді атау керек (адам өлімі, жанып

кеткен сақтандырылған мүліктің құнын төлеу міндетін туғызатын найзағайдан өрт шығуы, табиғат апаттары және т.с.с.) Басқа адамдардың іс-әрекеттері құқықтық қатынастарға қатысушылар үшін объективті оқиға болуы мүмкін (мысалы, бөгде адамның үйді қасақана өртеуі өрт қоюшының жәбірленуші үй иесімен құқықтық қатынасы үшін заңсыз әрекет және үй иесінің сақтандыру компаниясымен құқықтық қатынасы үшін – оқиға болып табылады).

Заңдық фактілердің ерекше түрі-мерзімдер оқиғаларға жуықтайды. Кейбір жағдайларда құқықтық нәтижеге жету үшін бірлі-жарым заңдық фактінің пайда болуы да жеткілікті. Мәселен, бөгде мүлікті бүлдіру кінәліға залалдың орнын толтыру міндетін туғызады. Басқаша жағдайда, фактілердің белгілі бір жиынтығы болғанда ғана құқықтық нәтижеге қол жетеді. Мысалы, сатып алу-сату шартын жасасып, іс жүзінде затты беретін-бір мезгілде немесе бірінен соң бірі жасалатын екі әрекетінің нәтижесінде сатып алушыдан сатып алынатын затқа меншік құқығы пайда болады. Кейде үш, төрт, бес және одан да көп заңдық фактілердің жиынтығы бойынша ақырғы заңдық салдар туады. Қарастырылатын мұндай жиынтыққа әдетте іс жүзіндегі немесе заңдық құрам деп атайды.

Заңдық күй деп аталатын жағдайда заңдық фактілердің ерекше санатына жатқызуға болады. Бір реттік актілерді жасамаудан емес, заң құқықтық маңыз беретін тұлғаның немесе заттың белгілі бір құқықтық немесе іс жүзіндегі қасиеттері болуынан байқалатын мән-жайларды заңдық күй деп түсіну керек. Мысалы, қайтыс болған адаммен жақын туыстық байланыс – мұрагерлік құқықтық қатынастың пайда болу негіздерінің бірі.

Жеке тұлғалардың азаматтық құқық субъектілігі.

Адамдар мен олардың өздері құрайтын ұйымдар арасында азаматтық құқықтық қатынастар орнығады.

ҚР заңдар бойынша ерекше заңдық қасиетті-азаматтық құқық субъектілікті иелентін, яғни азаматтық құқықтар мен міндеттерді иеленуге және оларды жүзеге асыруға қабілетті адамдар (индивиттер).

Азаматтық құқыққа ие болып атқару қабілеті барлық азаматтарға бірдей деп танылады. Азаматтық құқық қабілеттілігі ол туған кезден басталып қайтыс болған соң тоқтатылады.

Азаматтық құқық қабілеттілігінің негізгі ұғымы. Қазақстан Республикасының шегінде де, одан тыс жерлерде де мүлікті, соның ішінде шетел валютасымен меншіктенуге, мүлікті мұраға лаып, мұраға қалдыруға, республика аумағында еркін жүріп тұруға және тұрғылықты жер таңдауға, республикадан тыс жерлерге еркін шығып кетуге және оның аумағына қайтып оралуға, заң құжаттарында тыйым салынбаған кез-келген қызметпен айналысуға, дербес өзі немесе басқа азаматтармен және заңды тұлғалармен бірігіп заңды тұлғалар құру, заң құжаттарында тыйым салынбаған кез-келген тұлғалармен мәміле жасасып, міндеттемелерге қатысу, өнертабыстарға, ғылым, әдебиет және өнер шығармашылығына, интеллектуалдық меншік құқығы болуға, материалдық және моральдық зиянның орнын толтыруды талап етуге құқығы болады, басқа да мүліктік және жеке құқықтыары болады.

Азаматтардың әрекет қабілеттілігі.

Азаматтың өз әрекеттерімен азаматтық құқықтарға ие болуға және оны жүзеге асыруға. өзі үшін азаматтық міндеттер жасап, оларды орындауға қабілеттілігі кәмелетке толғанда, яғни он сегіз жасқа толғаннан кейін толық көлемінде пайда болады. Заң құжаттарында он сегіз жасқа жеткенге дейін некелесуге рұқсат етілетін жағдайда, он сегіз жасқа толмаған азамат некеге тұрған кезден бастап толық көлемінде әрекет қабілетігіне ие болады. Егер заң құжаттарында өзгеше белгіленбесе, барлық азаматтардың әрекет қабілеттілігі тең болады.

Құқық қабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігінен айыруға және оларды шектеуге жол бермеу. Заң құжаттарында көзделген реттер мен тәртіп бойынша болмаса, ешкімнің де құқық қабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігін шектеуге болмайды.

Азаматтардың құқық қабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігін шектеудің заң құжаттарында белгіленген шарттары мен тәртібінің немесе олардың кәсіпкерлік не өзге де

қызиетпен айналысу құқығының сақталмауы тиісті шектеуді белгілеген мемлекеттік немесе өзге де органның құжатын жарамсыз деп тануға әкеліп соқтырады.

Азаматтық құқық қабілеттілігінен немесе әрекет қабілеттілігінен толық немесе ішінара бас тартуы және құқық қабілеттілігін немесе әрекет қабілеттілігін шектеуге бағытталған басқа да мәмілелер жарамсыз болады, бұған мұндай мәмілелерге заң құжаттарында рұқсат берілген реттер қосылмайды. Он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар мәмілелерді ата-анасының, асырап алушыларының немесе қорғаншыларының келісімімен жасайды.

Мұндай келісімнің нысаны заңдарда кәмелетке толмағандар жасайтын мәміле үшін белгіленген нысанға сай келуге тиіс. Он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар өздерінің табысына, стипендиясына, өзге де кірістеріне және өздері жасаған интеллектуалдық меншік құқығы объектілеріне өз бетінше билік етуге, сондай-ақ тұрмыстық ұсақ мәмілелер жасасуға құқылы. Жеткілікті негізде болған жағдайда қорғаншылық және қамқоршылық органы кәмелетке толмаған адамның өз табысына, стипендиясына, өзге де кірістеріне және өзі жасаған интеллектуалдық меншік құқығы объектілеріне өз бетінше билік етуге, сондай-ақ тұрмыстық ұсақ мәмілелер жасасуға құқылы. Жеткілікті негіздер болған жағдайда қорғаншылық және қамқоршылық органы кәмелетке толмаған адамның өз табысына, стипендиясына, өзге де кірістеріне және өзі жасаған интеллектуалдық меншік құқығы объектілеріне өз бетінше билік ету құқығын шектеуі немесе ол құқықтан айыруы мүмкін. Он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар осы баптың ережелеріне сәйкес өздері жасаған мәмілелер бойынша дербес жауапты болады және өздерінің әрекеттерінен келтірілген зиян үшін осы Кодекстің ережелері бойынша жауап береді.

Он төрт жасқа дейінгі кәмелетке толмағандардың әрекет қабілеттілігі.

Он төрт жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар үшін мәмілелерді, егер заң құжаттарында өзгеше көзделмесе, олардың атынан ата-анасы, асырап алушылары немесе қорғаншылары жасайды. Он төрт жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар өздерінің жасына лайықты, жасай салып орындалатын тұрмыстық ұсақ мәмілелерді өз бетінше жасауға құқылы. Азаматтық әрекет қабілеттілігі жоқ деп тану. Жүйке ауруы немесе ақыл есінің кемдігі салдарынан өз әрекеттерінің мәнін түсіне алмайтын немесе не істегенін білмейтін азаматты сот әрекет қабілеттілігі жоқ деп тануы мүмкін, соған байланысты оған қорғаншылық белгіленеді. Әрекет қабілеттілігі жоқ деп тануы мүмкін, соған байланысты оған қорғаншылық белгіленеді. Әрекет қабілеттілігі жоқ деп танылған азаматтың атынан мәмілелерді оның қорғаншысы жасайды. Әрекет қабілеттілігі жоқ адам сауығып кеткен немесе денсаулығы едәуір жақсарған жағдайда сот оны әрекет қабілеттілігі бар деп таниды, бұдан кейін одан қорғаншылық алынады.

Азаматтың әрекет қабілеттігін шектеу.

Спирт ішімдіктерін немесе есірткі заттарға салыну салдарынан өзінің отбасын материалдық жағынан ауыр жағдайға ұшыратарын азаматтың әрекет қабілеттігін сот ҚР АІЖК-де белгіленген тәртіп бойынша шектеуі мүмкін. Оған қамқоршылық белгіленеді. Ол тұрмыстық ұсақ мәмілелерді өз бетінше жасауға құқылы. Басқа мәмілелер жасауды, сонда-ақ табысын, зейнетақысын және өзге де кірістерін алуды және оларға билік етуді ол тек қамқоршысының келісімімен ғана жүзеге асыра алады. Азамат спирт ішімдіктеріне немесе есірткі заттарға және нашақорлыққа салынуды тоқтатқан жағдайда сот оның әрекет қабілеттілігіне қойылған шектеудің күшін жояды. Сот шешімінің негізінде азаматқа белгіленген қамқоршылықтық күші жойылады.

Заңды тұлғаның құқық қабілеттілігі

Заңды тұлғаның құқықтыры болып, өз қызметіне байланысты міндеттерді мойнына алуы мүмкін. Мемлекеттік кәсіпорындарды қоспағанда, коммерциялық ұйымдардың азаматтық құқықтары болуы және заң актілерінде немесе құрылтай құжаттарында тыйым салынбаған кез-келген қызмет түрін жүзеге асуы үшін азаматтық міндеттерді атқаруы мүмкін. Заң актілерінде көзделген жағдайларда белгілі бір қызмет түрін жүзеге асырушы

занды тұлғалар үшін басқа қызметпен айналысу мүмкіндігі болмауы немесе шектелуі мүмкін.

Заңды тұлғалар құқық қабілеттілігі ол құрылған кезде пайда болып,оны тарату аяқталған кезде тоқтатылады.Айналысу үшін лицензия алу қажет болатын қызмет саласында заңды тұлғаның құқық қабілеттілігі сондай лицензия алған кезден бастап пайда болып,ол қайтарылып алынған, оның қолданылуы мерзімі өткен немесе заң құжаттарында белгіленген тәртіппен жарамсыз деп танылған кезде тоқтатылады.

Крммерцилық емес ұйым болып табылатын және мемлекеттік бюджеттің есебінен ғана ұсталатын заңды тұлғаның құқық қабілеттілігі ҚР –ның заң актілерімен белгіленеді.\

Мұрагерлік

Мұрагерлік қайтыс болған азамат мүлкінің басқа адамға мұрагерге ауысуы.Қайтыс болған азаматтың мұрасы басқа адамдарға әмбебап мирасқорлығы талаптарымен, егер осы бөлімнің ережелерінен өзгеше туындамаса,бірыңғай тұтас нәрсе ретінде және бір –ақ мезгілде ауысады.Мұрагерлік өсиет және заң бойынша жүзеге асады.Азаматтардың қайтыс болған жағдайда өзіне тиесілі мүлікке билік ету жөнінде өз ықтиярын білдіруі өсиет болып танылады.Өсиетті өзі жасауға тиіс,өкіл арқылы жасауға жол берілмейді.Мұра қалдырушы кез-келген мүлік туралы өкімді қамтитын өсиет жасауға құқылы. Мұра қалдырушы жасаған өсиетінің оны жасағаннан кейін кез-келген уақытта күшін жоюға және өзгертуге ерікті және күшін жоюдың немесе өзгертудің себебін көрсетуге міндетті емес.Мұра қалдырушының өсиетте өзі мұрагер етіп тағайындаған адамдарға,олар қайтыс болған жағдайда өз кезегінде өсиет еткен мүлікті белгілі бір билік ету міндетін жүктеуге құқығы жоқ.Мұра қалдырушының соңғы тұрған жері,ал егер ол белгісіз болса-мүліктің немесе оның бөлігінің орналасқан жері мұраның ашылу орны болып табылады. Заң бойынша мұрагерліктің бірінші кезегі: заң бойынша мұрагер болу құқығын кезекте тең үлеспен мұра қалдырушының балалары,соның ішінде ол қайтыс болғаннан кейін тірі туған балалары,сондй-ақ мұра қалдырушының жұбайы мен ата –анасы алады.

Екінші кезек,тең үлеспен мұра қалдырушының ата-анасы бір,ата-анасы бөлек аға інілері мен апа-сіңлілері,сондай-ақ оның әкесі жағынан да,анасы жағынан да атасы мен әжесі.

Үшінші кезек,тең үлеспен мұра қалдырушының туған немере ағалары мен апалары алады.

Төртінші кезекте,туыстық дәрежесі неғұрлым жақын туыстар туыстық неғұрлым алысырақ дәрежедегі туыстарын мұрагерліктен шеттетеді.

Туыстық дәрежесінің жақындығы ортақ ата-бабасынан туу саны негізінде анықталады.әрбір дүниеге келу бір ата дәрежесі деп аталады.

Мұрагерлікке шақырылған төртінші кезектегі мұрагерлер тең үлесте мұрагер болады.

Бесінші кезекте,егер мұра қалдырушымен бір отбасында кемінде 10 жыл бірге тұрса,тең үлеспен оның туыстас аға-інілері мен апа-сіңлілері,өгей әкесі мен өгей шешесі.

Алтыншы кезекте,тең үлеспен мұра қалдырушыныңасырауындағы еңбекке жарамсыз адамдар алады.

Шарт ұғымы.

Екі немесе одан көп азаматтық құқықтар мен міндетемелерді белгілеу,өзгерту немесе тоқтату туралы келісімі шарт деп танылады.шарттан міндетемелік,заттық,авторлық немесе өзге де құқықтық қатынастар туындауы мүмкін.Азаматтар және заңды тұлғалар шарт жасасуға ерікті.Тараптар заңдарда көзделген шартты да,көзделмеген шартты да жасаса алады.Шарттың нысаны,егер тараптар бір нысанда шарт жасасуға уағдаласса,заң бойынша шарттардың осы түрі үшін бұл нысан таоап етілмесе де,шарт оған уағдаласқан нысан берілген кезден бастап жасалды деп есептелінеді.Шарт жасасу тәртібі,офертада акцептіге³

арналған мерзім көрсетілген жағдайда егер оферта⁴ жіберген жақ акцепті онда көрсетілген мерзім ішінде алса, шарт жасалған болып есептелінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қ.Қ. Жүйріков «Қазақстандағы сақтандыру: күрделі мәселелер мен дамудың болашағы» Алматы, 1994ж.
2. Орысша-қазақша заңдық түсіндірме сөздік-анықтамалық. — Алматы: «Жеті жарғы» баспасы, 2008 жыл.
3. Ж.Тамашева «Сақтандыру – экономиканың бір саласы» Алматы ақшамы, 2004ж. 19 тамыз
4. С.Нартаев «Әлеуметтік сақтандыру кімді қорғайды» Қазақ елі, 2005ж. 25 сәуір
5. О.Лер «Сақтанушының мүддесін қорғау» Қаржы – қаражат, 7/1997ж.
6. О.Лер «Жаңаша сақтандыру жолдары» Қаржы – қаражат, 12/1997ж.
7. А.Хамитов «Сақтандырушыны таңдау – тағдырыңды тапсыру» Қаржы қаражат, 7/1997ж.
8. Құлпыбаев «Қаржы» Алматы, Экономикс 2005

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ЖЫНЫСТЫҚ ҚОЛ СҰҒУШЫЛЫҚ

Есеева Фариза Сериковна

«Құқық» білім беру бағдарламасының 3-курс студенті

Қуатова Айгул Акимқызы

Ғылыми жетекшісі, заң ғылымының магистр, аға оқытушы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақала нормалар дамуының тарихи аспектісін зерттеуге арналған кәмілетке толмағандарға зорлық-зомбылықсыз жыныстық қол сұғушылық үшін қылмыстық жауапкершілік туралы. Осы саладағы заңнаманы біртіндеп дамытудың негізгі кезеңдері қарастырылудақалыптасу кезеңінен бастап бүгінгі күнге дейінгі аймақтар.

Түйінді сөздер: кәмілетке толмағандар, жыныстық қолсұғылмаушылық, даму тарихы, азғындық әрекеттер

СЕКСУАЛЬНЫЕ ПОСЯГАТЕЛЬСТВА НА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Есеева Фариза Сериковна

Студент 3 курса образовательной программы «Право»

Қуатова Айгул Акимовна

Научный руководитель, магистр юридических наук, старший преподаватель

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Данная статья посвящена исследованию исторического аспекта развития норм об уголовной ответственности за ненасильственные сексуальные посягательства на несовершеннолетних. Рассматриваются ключевые этапы постепенного развития законодательства в данной области, начиная от периода формирования до наших дней.

Ключевые слова: изнасилование, групповые изнасилования, совершение изнасилования в состоянии алкогольного опьянения, совершенствование уголовного законодательства, меры предупреждения

SEXUAL ASSAULTS ON MINORS

Yeseeva Fariza Serikovna

3rd year student of the educational program «Law»

Kuatova Aigul Akimovna

Scientific adviser, master of law, senior lecturer

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article is devoted to the study of the historical aspect of the development of norms on criminal liability for nonviolent sexual assaults on minors. The key stages of the gradual development of legislation in this area, from the period of formation to the present day, are considered

Key words: Minors, sexual integrity, the history of legislation, sexual abuse.

Такие преступления совершаются, как правило, людьми с педофильной направленностью, то есть отдающих предпочтение в качестве сексуальных объектов мальчикам, девочкам или лицам обоих полов, намного младше их по возрасту.

Ответственность за половые преступления предусматривалась уже с древних времен, но это были, как правило, такие преступления, как изнасилование и инцест. Потерпевшими от половых преступлений ранее традиционно в различных правовых системах могли быть только женщины. В настоящее время для уголовного права характерно признание равного права полов на охрану половой свободы и половой неприкосновенности.

В условиях современности с ростом количества половых преступлений, связанного, прежде всего, с появлением информационных технологий, позволяющих распространять порнографические материалы с участием малолетних и подростков, тенденцией является усиление охраны интересов несовершеннолетних, в том числе защиты их от сексуального насилия и сексуальной эксплуатации.

В Казахстане с 1 января 2015 года действует новый Уголовный Кодекс, разработанный в целом с учетом гуманизации уголовной политики. Однако, принимая во внимание актуальность криминогенной обстановки в области половых преступлений в отношении несовершеннолетних, в Уголовном Кодексе Республики Казахстан за половые преступления против несовершеннолетних усилена уголовная ответственность, введен пожизненный запрет заниматься определенной деятельностью лицам, совершившим преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних.

С 1 января 2015 года усилена уголовная ответственность и за не насильственные формы половых преступлений в отношении несовершеннолетних. Так, частью 3 статьи 122 УК РК за неоднократное половое сношение или иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста, предусмотрено лишение свободы на срок от десяти до пятнадцати лет с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью. В ст.124 УК РК также внесены изменения, и за развращение заведомо малолетних без применения насилия предусмотрено наказание от 5 до 10 лет лишения свободы. Если же эти действия совершены родителем или педагогом либо иным лицом, на которое возложены обязанности по воспитанию, предусмотрено наказание от 7 до 12 лет лишения свободы. За неоднократные такие действия предусмотрено наказание на срок от десяти до пятнадцати лет с пожизненным лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью.

Применение таких мер уголовно-правового воздействия на лиц, совершающих ненасильственные формы преступлений в отношении малолетних и лиц, не достигших 16-летнего возраста, продиктовано тем, что последствием совершения таких преступлений являются серьезные эмоционально-психологические травмы, нарушение нормального полового развития ребенка, причинение вреда здоровью. В этой связи за такие преступления и должны применяться серьезные меры уголовной ответственности. Развратные действия в отношении малолетних, хотя и обладают меньшей общественной опасностью, чем насильственные формы преступлений, но все же несут существенные негативные последствия для нормального полового развития потерпевших. Правовая природа ненасильственных преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних происходит из того, что лица, не достигшие совершеннолетнего возраста, не обладают половой свободой в силу того, что по своим психофизическим качествам они еще не подготовлены к вступлению в половую жизнь без причинения вреда для своего здоровья, не понимают или недостаточно понимают характер подобных деяний. Поэтому лица, не достигшие половой зрелости, нуждаются в защите от сексуальных посягательств для обеспечения их нормального физического, социального и нравственного развития.

Кроме усиления уголовной ответственности за сексуальные преступления против несовершеннолетних предусмотрены и другие процедуры, направленные на ужесточение уголовной политики по данной категории преступлений. Установлен запрет на применение условного осуждения к лицам, совершившим преступление против половой неприкосновенности малолетних[1].

На лиц, совершивших преступление против половой неприкосновенности малолетних, то есть не достигших 14-летнего возраста, не распространяются такие

основания освобождения от уголовной ответственности, как освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием, в связи с примирением. Такие лица не подлежат освобождению от отбывания наказания в связи с истечением срока давности обвинительного приговора, не подлежат условно-досрочному освобождению. В отношении данной категории лиц не применяется замена не отбытой части наказания более мягким видом наказания, не предоставляется отсрочка отбывания наказания, и на них не распространяется акт об амнистии.

Лица, совершившие преступление против половой неприкосновенности несовершеннолетних, то есть в возрасте от 14 до 18 лет, не подлежат освобождению от уголовной ответственности с установлением поручительства и в связи с истечением срока давности со дня совершения уголовного правонарушения.

За изнасилование малолетних и совершение насильственных действий сексуального характера в отношении малолетних в Уголовном Кодексе предусмотрено пожизненное лишение свободы, когда как ранее за такие действия предусматривалось наказание от 15 до 20 лет лишения свободы.

Такое законодательное решение проблемы педофилии в современных условиях является закономерным и обоснованным.

Специализированным межрайонным судом только за 9 месяцев 2017 года рассмотрено 10 уголовных дел по преступлениям против половой неприкосновенности несовершеннолетних и малолетних.

Анализ рассмотренных уголовных дел свидетельствует о том, что основная масса преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних совершают знакомые люди, в том числе и члены семьи (отчимы, отцы, дяди, братья). Однако, в последнее время нередким стали случаи, когда в отношении малолетних совершаются половые преступления случайными посторонними людьми. Так, специализированным межрайонным судом в 2017 году были осуждены два гражданина, которые напали на малолетних мальчиков, при этом увели их со двора дома, где они играли, обманным путем. В одном случае осужденный педофил попросил мальчика показать дорогу, а в другом случае осужденный пообещал мальчику подарить большой сотовый телефон. Такие факты происходят в результате того, что маленькие дети не могут осознавать всю опасность контакта с незнакомыми людьми. Для предотвращения таких фактов прежде всего родителям необходимо объяснять детям, что в случае обращения к ним незнакомых людей с какими -либо просьбами, либо с обещаниями подарить им что-то, либо угостить, они немедленно должны сообщить им об этом. Ну и конечно желательно не оставлять детей надолго без присмотра на улице, они должны быть постоянно в поле зрения родителей[2].

Когда насилие совершают лица, осуществляющие опеку над ребенком, либо являющиеся его родственниками, либо педагоги, то жертвы насилия предпочитают скрывать этот факт. Это происходит по разным причинам: запугивание ребенка или подростка преступником, чувство стыда, боязнь осуждения со стороны окружающих. Такие преступные посягательства являются наиболее травмирующими, так как происходят со стороны тех, кто по своему статусу обязан обеспечивать защиту ребенка и заботиться о нем, поэтому в уголовном кодексе совершение посягательств на половую неприкосновенность несовершеннолетних родителем, педагогом или лицом, на которого возложены обязанности по его воспитанию, является отягчающим обстоятельством. Самое страшное, что такие преступления раскрываются случайно, поэтому преступник после совершения первого эпизода противоправного деяния, к которому он тщательно подготовлен, убедившись в своей безнаказанности из-за пассивного поведения запуганного ребенка, совершает неоднократные сексуальные посягательства на несовершеннолетних, что приводит к повышению уровня преступности в данной сфере.

В специализированном межрайонном суде по уголовным делам были рассмотрены и уголовные дела, когда о факте изнасилования несовершеннолетних становилось известно

только после того, как девочки беременели, но из-за страха осуждения, из-за запугивания они не говорили о факте изнасилования своим родным.

Общество также не должно оставаться в стороне. Необходимо внимательно относиться к людям, заглядывающим на порнографические сайты с участием несовершеннолетних, что может быть свидетельством расстройства психики у таких людей. Это может быть и половое бессилие, и неуверенность в себе, и пониженная адаптация, и стыд за первую неудачу в сексуальных отношениях. В таких случаях в целях предотвращения совершения такими людьми преступлений, им необходима профессиональная помощь медиков, психологов, сексопатологов[3].

Список использованной литературы:

1. Уголовный кодекс РК 2021 г. 3
2. Боровиков В. Б. Уголовное право. Общая и особенная части. Практикум. Учебное пособие. — М.: Юрайт. 2019. 376 с.
3. Подройкина И. А. Уголовное право. Общая часть. Практикум : учебное пособие для среднего профессионального образования / И. А. Подройкина [и др.] ; под редакцией И. А. Подройкиной, С. И. Улезько. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2019

КРИМИНАЛИСТИКАДАҒЫ ЖАҢА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР МЕН ӘДІСТЕРІНІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Қуатова Айгул Акимқызы

Ғылыми жетекшісі, заң ғылымының магистр, аға оқытушы

Алпысбай Әсем Маратқызы

«Құқық» білім беру бағдарламасының 3-курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада көрсетіліп өткендей қоғамдық қатынастардағы пайда болған осы құбылысты, жаңалық енгізу деген техникалық мағынаны білдіретін «инновация» термині деп атайды. Сонымен қатар ғылыми қызмет нәтижелерінің мол болуын білдіреді. Криминалистік техника жалпы екі мағынада қолданылады. Бірінші мағынасы, криминалистика ғылымының бөлімі ретінде болса, екінші жағынан техникалық құралдар жиынтығы. Жұмыстың мақсаты тақырыптың актуальдығы мен шешілетін мәселесінің маңыздылығынан туындап отыр. Қылмысты ашу және тергеу, іздестіру мен дәлелдеу, криминалистік. Техниканы қолданушы субъектілердің ақпараттың жетіспеушілігіне, оны алудың қиындығына, уақыттың тығыздығына, кәсіби деңгейі мақсатында арнайы инновациялық технологиялар қолданылады.

Түйінді сөздер: инновация, криминалистика, өтініш, хабарлама, сараптама, оперативті – іздестіру, баллистика, одорология, ДНК, Адис Папилон.

ПРИМЕНЕНИЕ НОВЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И МЕТОДОВ В СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЕ

Қуатова Айгул Акимовна

Научный руководитель, магистр юридических наук, старший преподаватель

Алпысбай Асем Маратовна

Студент 3 курса образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Әйтеке би, 52;

Как уже упоминалось в статье, это явление в связях с общественностью называется термином «инновация», что имеет технический смысл инновации. Это также означает много результатов научной деятельности. Криминалистические методы используются в двух общих смыслах. Первое значение - это отрасль судебной медицины, с другой стороны, набор технических инструментов. Цель работы обусловлена актуальностью темы и важностью решаемой проблемы. Специальные инновационные технологии используются в целях раскрытия и расследования преступлений, поиска и доказывания, судебной медицины.

Ключевые слова: инновации, криминалистика, приложение, уведомление, экспертиза, оперативный поиск, баллистика, одорология, ДНК, Addis Papilon.

APPLICATION OF NEW INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND METHODS IN FORENSIC EXAMINATION

Kuatova Aigul Akimovna

Scientific adviser, master of law, senior lecturer

Alpysbay Asem Maratovna

3rd year student of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

As already mentioned in the article, this phenomenon in the public relations is called the term «innovation», which has a technical meaning of innovation. It also means a lot of results of scientific activity. Forensic methods are used in two general senses. The first value is the branch of forensic medicine, on the other hand, a set of technical tools. The purpose of the work was due to the urgency of the topic and the importance of the problem to be solved. Special innovative technologies are used for the purpose of disclosure and investigation of crimes, search and proof, forensic medicine.

Key words: innovation, forensics, application, notification, expertise, operational search, ballistics, odorology, DNA, Addis Papiilon.

Нақты бір қылмыстық іс бойынша тергеудің тиімділігі тергеуші мен олардың арасындағы ара қатынасқа тартылған тұлға орнатқан ақпараттың криминалистік маңызының көлеміне байланысты. Қылмысты зерттеуші тұлғаның ақпараттық – аналитикалық жұмысы жинақтау, сақтау, жүйелеу және шешім қабылдау мақсатындағы дәлелді сараптау мен ақпаратты болжаудан тұрады

Мұндай ақпараттардың көзі болып табылады:

- а) қылмыс туралы өтініш пен хабарлама;
- б) тексеру ісінің және оперативті – іздестіру шараларының қорытындылары;
- в) сараптамашылар мен қорытынды мамандар қорытындылары;
- г) криминалдық және басқа да есептер мәліметтері;
- д) қылмыстық сот ісіне қатысушылардың берген әртүрлі мағлұматтары;
- е) бұқаралық ақпарат құралдарының хабарлары;
- ж) қылмыстық іс материалдары мен бас тарту материалдары;
- з) оперативтік мәліметтердің, болжамдардың мәліметтері;
- и) әртүрлі ұйымдар, мекемелер, өндірістер, т.б. түскен ақпараттар.

Тергеуші ақпараттар тобын өңдеп, одан криминалистік маңыздыларын ерекшелеуі керек. Бұл жерде ақпараттың жетіспеушілігіне, оны алудың қиындығына, уақыттың тығыздығына, кәсіби деңгейдің төмендігіне қарамастан қателік жібермеуі қажет. Мұндайда уақыттың көп бөлігі әртүрлі құжаттарды: хаттамалар, қаулылар, сұраныстар, т.б. құрастыру сияқты жұмыстарға жұмсалады. Криминалистикада қылмыстық іздерді алу, ашу және зерттеуді инновациялық технологиялар көмегімен жүзеге асырып, қолданады[1].

Мынандай әдіс құралдарды көрсететін болсақ:

Компьютерлік техниканың көмегімен ақпараттық үрдістер ғана емес, судьялардың шешімдеріне сәйкес тергеушілердің, сараптамашылардың, оперативті қызметкерлердің шешімдерін қолдау компьютерлендіру жүйесіне енгізілуде.

Нақты бір істерді тексеруде қылмыстың құрамы, әрекеті, қылмыстық қастандық, жапа шегуші, т.б. туралы компьютерде диалогтық кестеде мәлімет енгізіледі. Өңдеуден кейін экранға тексеру барысында қолданылуы мүмкін мәліметтерді эпизод бойынша, қатысушылар бойынша тексеру ісін топтауға болатын, тексеру ісін қалай жүргізу керектігін нақты айтып беретін, тектерін, есімдері, мерзімдерін, т.с.с. қатысты эпизодтарды құрауда кепілдеме беріледі.

Компьютерлік техниканы тіпті қолдану «жасанды зият» әдісі негізінде күрделі формада қолдану компьютер қабылдаған шешімді орындауда тесеруші немесе сараптамашы ойланбай әрекет ететіндіктерін білдірмейді. Біріншіден, компьютерлік «зият» бұл жағдайда тексерушілік (сараптамалық) әрекеттің озық әдіс – тәсілі болып табылады, ал екіншіден, сөз міндеттілік белгілері жоқ түрдегі кеңестер туралы болып отыр.

Тәжірибе көрсеткеніндей, компьютерлендірілген ақпараттар жүйесі төмендегідей ережелерді сақтауда еңбекке қабілетті болды:

1. барлық енгізілген ақпараттар арнаулы сөздікті қолдану тілінде жазылуы қажет;

2. ақпаратты өңдеу бір типті міндеттер тобына жататын, шыққан шешімі өзгеруі ықтимал кез келген нақты міндетті шешуге мүмкіндік беретін нақты анықталған операцияның жүргізілу алгоритмімен сәйкес жүргізілуі қажет.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы қазіргі компьютерлік жүйелердің жоғарғы оқу орындарында, сондай – ақ судьялардың, тексерушілердің, оперативтік қызметкерлердің біліктілігін арттыруда криминалистиканы оқыту үрдісінде кең қолданылуы қажеттігін білдіреді. Осы мақсатта зерттеу әрекеттерінің жеке түрлері (мысалы, оқиға болған жерді тексеру), сондай – ақ тексерудің толық: «Кісі өлтіру», «Тексеруші», «Рекет», «Мираж» бағдарлама – жаттығу құрылғыларының қатары құрылды[2].

Оқыту үрдісінде компьютерді қолданудың тиімділігі студентке немесе ақпаратты басқарушыға олардың қабылдау, өңдеу, жіберу қабілеттіліктерін арттырумен байланысты. Бұл орайда алдын ала бағдарлама жасалған.

Криминалистиканы оқуда компьютерді қолданудың келешегін анықтай отырып, төмендегілерді атап өтуге болады:

1. аталмыш техника құралдарын қолдану мен автоматтандырылған ақпараттық сұраныстық жүйесін қолдану;

2. компьютерлік база жүйесіндегі ше-шім қабылдауды қолдау, әртүрлі міндет атқарушы қызметкерлерінің, құқық қорғаушы органдарының құрылымдарының автоматтандырылған жұмыс орындары;

3. криминалистік техника, тактика, әдіс – тәсіл бойынша тәжірибелік сабақтарда компьютерді қолдану;

4. қылмыстың жекелеген түрлерін (имитациялық оқу жүйесі базасында) ашу мен тексерудің тәжірибелік дағдысында компьютерлерді қолдану;

5. криминалистиканың әртүрлі бөлімдері мен салалары бойынша компьютерлік білім бақылауын қолдану.

Үшінші бағытқа «Қару жарак» және «Суық қару» автоматтандырылған ақпараттар жүйесі қызметі мысал бола алады. «Суық қару» жүйесіне назар аудара отырып, белгі, құрылым, әртүрлі суық қаруларды ұстау әрекеттері, дайындалу әдіс – тәсілдері туралы ақпарат алуға болады. «Қару жарак» жүйесі қазіргі отты қарулар мен бүгінгі қарулар туралы мәліметтер бар[3].

Автоматтық баллистикалық сәйкестендіру жүйесі (АБСЖ) «Таис». Бұл құрылғы оқтың үстіңгі жағының электрондық көшірмелерінің және гильзаның үстіңгі жағының дон насын сәйкестендіру жағдайын анықтаумен базаға енгізу мақсатында қолданылады.

ЭВМ–ді қолдану криминалистік тексеру әдісі арқылы жекелеген қылмыс түрлерін тексеру мен ашуда тәжірибелік дағды алу үшін тиімді. Оқытудың имитациялық жүйелері ("Тексеруші", "Өлтіру", "Мүрдесіз өлтіру", "Рэкет", "Зорлауды тексеру") қылмыстық істі тексерудің жетістігі негізінде құрылған, сондықтан студенттерде жекелеген қылмыс түрлерін ашу мен тексеруде дұрыс шешім қабылдай білу дағдыларын қалыптастырады.

Сонымен, желілік жоспарлау әдеттегі күнтізбелік жоспар алдында басымды екендігі сөзсіз. Оны қолданудың мақсаты жоспарлау сапасын арттыру, уақытты рационалды қолданудың есебінен тексеру мерзімін қысқарту және әрекет жоспарының орындалуын үнемі қадағалау. Персоналды компьютердегі желілік графика параметрінің есебі уақыт пен құралды жұмсау тұрғысынан әрекет нұсқасын таңдауға көмектеседі. Бұл әдіс барлық міндеттер мен мақсаттар арасын нақты қалыптастыруға, қылмыстық істі зерттеудің алғашқы кезеңі мен келесі кезеңдерін бақылауға көмектеседі, тексерудің әрбір күніне қатысты істің мән – жайы туралы тексерушіге уақтылы ақпарат беруге мүмкіндік туғызады. Желілік жоспарлаудың әдіс – тәсілдерін оқыту кезеңінде меңгеру жоғарғы оқу орындарында криминалистиканы оқытуда маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Оқыту ісі студенттік аудиториямен арадағы байланыстың үнемі болғандығын, білімді сапалы да саналы терең меңгеруді, тексеру әрекетінде тәжірибелік міндеттерді шешуде оны қолдана білуді қажет ететіндігі белгілі. Сондықтан оқыту үрдісінде студенттер білімін бақылау бағдарламасын енгізу компьютерді қолданудың негізгі формаларының бірі болып табылады.

Криминалистикадағы жаңа инновациялық технологиялар мен әдістерді ұйымдастыру саласындағы тиімділігін одан әрі арттыруға, кадрлардың біліктілігін арттыруға, техникалық құралдарды жаңғырту мен жетілдіруге себеп болатын іс-шараларды, деректер банкінің жалпыға бірдей қол жетімділігін қамтамасыз ететін біріктірілген автоматтандырылған сәйкестендіру жүйелерін құру жолымен құқықтық статистика мен арнайы есепке алуды пайдалану жөніндегі құқық қорғау органдарының мемлекетаралық ықпалдастығын қамтамасыз етеді.

Автоматтандырылған дактилоскопиялық идентификациялық жүйе (АДИС) бұл программалық техникалық кешен, дактилоскопиялық есептер жүргізу мен қол іздерін алу үшін арналған, ашылмаған қылмыстар орнынан алынған тұлғаның дактилокарт сілемі арқылы дактилоскопиялық септерінен құрылған жүйе. Соңғы жылдары бірнеше «АДИС» өңделіп және енгізілген, айрықша жетілген жүйелердің бірі Папилон пайда болды[4].

«Адис Папилон» ең бірінші отандық компьютерлік жүйесі, әр түрлі дактилокарт сілемесін, олардың сапасын алдын алусыз іріктеу мерзімді мінездемелерді қамтамасыз етеді.

Бүкіл дактилоскопиялық мәліметтерге тексерулер жүргізіліп, нәтижелер шығарылады. Қылмыскерді сәйкестендіру тірі сканер «Папилон»-нан өткізіледі, дактилоскопияны бояусыз шығаратын оптоэлектрондық құрал болып табылады.

Криминалистикалық мүмкіндіктер үлкен ЭВМ-ді қолданумен алмастыратын аналитикалық жүйе «Квадрат» өндірілген. Жүйе қаладағы бүкіл қылмыстың түрін, оның шекарадан бөлінуін және нақты қылмыс түрлерін береді. Анализ қылмыстық орындарды айқындау үшін көмектеседі.

ҚР-ның ұзақ уақыт бойы құқық қорғау органдарында бейнетаспа және фото түсірілімдерді автоматтандыру бағыты бойынша жұмыс жүргізілуде. Тұлғаларды фото бейне базаларында автоматтандырылған түрде іздеу жаңашыл технологиялар енгізілген. Автоматтандырылған ақпараттар жүйесі (АИПС) “образ ++”. Бұл отандық өнертапқыштардың жұмысының нәтижесі.

Алматы және Астана қалаларының ПД-н ДНК зертханалары құрылған. Бұл бағыттың дамуында ең басты мақсат ашылмаған қылмыс орынан табылған генетикалық куәлік, биологиялық іздер тіркеу бойынша республикалық бөлімшесін құру. Жаңашылдық болып криминалистикалық тіркеуге дауыс биометриясын енгізу болып табылады. Құқық қорғау ойрандарының бөлімшелерінің ішінде орталықтандырылған тұлғалардың сөйлеу мәнеріндегі фонограммаларға тіркеу базасын құру.

Шетел мемлекетімен қатар, бізде де автокөлікте орнатылған жылжымалы лабораториялар бар. Фототүсірілімге автоматтық фотокамералар қолданылады, фотобасылым процестерін қоспағанда, видеобейнетаспаны теледидардан көру мүмкіншілігін береді.

Криминалистика мен иіс сезгіш иттерді асырау үйлесімінде пайда болған криминалистикалық одорология әдісі қылмыстардың бетон ашу мен тергеудегі адам иісін қолданудың жаңа сатысы болып табылады.

Одорологиялық әдіс адамды сипаттайтын иіс заттарын оқиға болған жердің бейне көрінісінің заттарын жинауға, оларды тергеудің бүкіл аралығында сақтау мен белгілі бір субъектінің жасалған қылмысқа қатыстылығын тексеріп, анықтауға мүмкіндік береді. Одорологиялық объектілерді кинологиялық зерттеу, иттердің сезім ана-

лизаторларының оларға берілетін адамдардың жануарлардың жеке иіс кешендерін есте сақтау мен жаңа үлгілер сияқты басқа иістермен аралас күйінде де тез арада есте сақтау спецификалық қабілетіне негізделген. Оқиға болған жерде иіс іздерін қамтитын мынандай объектілері болуы мүмкін: кепкен қан дақтары, шаш, тырнақ, адам ағзасының бөлінгіш және кепкен шіру процестері жоқ бөлшектері; жеке заттар, темекі қалдықтары; қылмыс құралы немене тірі адам денесімен жарты сағаттан аз емес уақыт аралығында қатынаста болған заттар; аяқ, аяқ киім іздері.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарында иттердің жүйке қызметі мен сезу ерекшеліктерін пайдалану арқылы Ресейдің сараптама – криминалистика

орталығында ойлап табылған адамның жеке иісін зертханалық идентификациялау әдісі қолданылады.

Қорытындылай келсем, біздің ойымызша инновациялық технологиялардың тиімділігін одан әрі арттыруға, кадрлардың біліктілігін арттыруға және ұйымдастыруға, техникалық құралдарды жаңғырту мен жетілдіру, оның ары қарай дамуына қаражатпен және арнайы жоғарғы оқу орындарымен қамтамасыз ету.

Қылмыстарды ашу, тергеу мен оның алдын алудың тиімділігін арттыруды қамтамасыз ететін инновациялық технологиялардың дамуына үлкен жол ашуымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Криминалистика. Учебник для юридических вузов. / Под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. М., 2007.
2. Минаев В.А. Информатика и вычислительная техника в деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие. М., 2006.
3. Федеральный научно-практический Журнал «Эксперт – криминалист», ИГ «Юрист», 2010.
4. Криминалистикалық техника тарауы бойынша қысқаша дәрістер жинағы. – Алматы, «Жеті Жарғы», 2005. 144 б.

**ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАНЫ ДАМУ
ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ ЕСІРТКІ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМЫНА**

Қуатова Айгул Әкімқызы

Докторант

Дакешев Хабибулла Есилханович

«Құқық» білім беру бағдарламасының 3-курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

XXI ғасырдың негізгі халықаралық проблемаларының бірі есірткі құралдарының, психотроптық заттардың және олардың прекурсорларының (НОН) заңсыз айналымы және осы есірткі мен заттарды осыған байланысты заңсыз тұтыну болып табылады. Қалыптасқан жағдай бұл бізді заңсыз айналыммен күресу үшін тиісті және тиімді шараларды іздеуге және қолдануға мәжбүр етеді.

Түйінді сөздер: есірткі құралдары, есірткі қылмысы, есірткінің заңсыз айналымы (НОН), есірткіге қарсы саясат, Есірткі туралы Ресей заңнамасы

**ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ
ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НЕЗАКОННОМУ ОБОРОТУ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ**

Қуатова Айгуль Акимовна

Докторант

Дакешев Хабибулла Есилханович

Студент 3 курса образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Одной из основных международных проблем XXI века является незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров (НОН) и связанное с этим незаконное потребление этих наркотиков и веществ. Сложившиеся ситуация заставляет искать и применять адекватные и эффективные меры по борьбе с незаконным оборотом НОН.

Ключевые слова: наркотические средства, наркопреступность, незаконный оборот наркотиков (НОН), антинаркотическая политика, российское законодательство о наркотиках.

**PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION IN THE FIELD OF
COMBATING ILLICIT DRUG TRAFFICKING**

Kuatova Aygul Akimovna

Doctoral student

Dakeshev Khabibulla Esilxanovich

3rd year student of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

One of the main international problems of the twenty-first century is the illicit traffic in narcotic drugs, psychotropic substances and their precursors and the associated illicit consumption of these drugs and substances. In the last decade, the situation with illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and their precursors in Russia has worsened. This makes it necessary to seek and apply adequate and effective measures to combat their illicit trafficking.

Key words: narcotic drugs, drug crime, drug trafficking, anti-drug policy, Russian drug legislation.

Проблема незаконного оборота, распространения и употребления наркотических веществ существует давно в Российской Федерации. Несмотря на нарастающую борьбу с этим явлением, ситуация остается нерешенной, поскольку по-прежнему появляются новые наркотические средства и способы их распространения. Вопрос о степени опасности распространения, хранения, транспортировки, изготовления, переработки наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов поднимается очень давно. Исследователи антинаркотической политики выделяют три этапа в эволюции российского законодательства о наркотиках [3]:

1. Этап контроля (1915–1990). Этот этап начинается с указа Николая II о борьбе с опиокурением, принятого в 1915 году. Дальнейшие законодательные акты были приняты советскими властями. Первый из них — Указы 1918 и 1924 годов — содержал положения о национализации аптек, торгующих наркотическими средствами, и об ответственности за распространение наркотических средств. В период с 1952 по 1962 год статьи об ответственности за употребление и распространение наркотиков были внесены в уголовные кодексы союзных республик. Фактической основой советской нарко-политики стал Указ Президиума Верховного Совета СССР «Об усилении борьбы с наркоманией», вступивший в силу в 1974 году. Документ имел силу закона для регионов, был обязательным. Таким образом, к началу девяностых годов в России сформировалась комплексная система нарко-контроля, в которой, помимо уголовной ответственности, добровольных и принудительных мер медицинского характера, предусматривалась еще и административная ответственность.

2. Этап либерализма и попыток декриминализации законодательства о наркотиках (1990–1998). Начало либерального поворота в нарко-политике ознаменовалось Заключением № 8 (2–10) Комитета конституционного надзора СССР «О законодательстве о принудительном лечении и трудовом перевоспитании лиц, страдающих алкоголизмом и наркоманией», согласно которому «употребление наркотиков само по себе не должно рассматриваться как административное правонарушение или преступление». В декабре была отменена административная ответственность, санкция которой предусматривала штраф или административный арест на срок до 15 суток за употребление наркотиков без назначения врача. Одновременно была отменена уголовная ответственность за повторное потребление наркотиков в течение года после административного наказания. В 1993 году медицинские и трудовые диспансеры были упразднены, и альтернативы им не было создано.

3. Этап начала возвращения к контролю над незаконным употреблением наркотиков (1998 г. — настоящее время). Начало этого этапа ознаменовалось принятием Федерального закона от 08.01.1998 N 3-ФЗ «О наркотических средствах и психотропных веществах», который вновь вернул запрет на употребление наркотических средств и психотропных веществ без назначения врача. Как справедливо отметили Н. А. Фролова и Г. А. Зазулин, «после этого изменения в законодательстве общество постепенно начало возвращаться к утраченному пониманию необходимости практического контроля над самым незначительным, с точки зрения борьбы с незаконным оборотом наркотиков, и самый главный, с точки зрения эффективной профилактики наркомании, этап незаконного оборота наркотиков — их употребление без назначения врача» [3].

Принятый Федеральный закон от 08.01.1998 N 3-ФЗ «О наркотических средствах и психотропных веществах» [2] официально признал на государственном уровне, что наркомания и связанные с ней преступления стали угрожающими для общества и граждан.

Анализ законодательства, принятого в этот период, позволяет сделать следующие выводы. Во-первых, российский законодатель стал больше ориентироваться на международные договоры Российской Федерации.

Это проявляется в широкомасштабной имплементации международного права: заимствования терминологии; прямое отражение в национальном законодательстве адаптированной версии международных норм; разработка иных юридических («охранных») материалов на основе рекомендаций международного сообщества и т. д. Во-вторых, законодатель уделил пристальное внимание национальным особенностям незаконного

оборота наркотиков, что позволило более четко выразить взгляды на средства уголовно-правового воздействия, которые включают как репрессивные, так и позитивные. Это касалось, в частности: предмета преступления; количества наркотических средств или психотропных веществ; места и способа продажи наркотических средств или психотропных веществ; специализации на контрабанде наркотиков, психотропных веществ, их прекурсоров или аналогов. Современная уголовная политика в сфере противодействия незаконному обороту наркотиков ориентирована на создание конкретного прикладного, а значит, эффективного механизма сдерживания дальнейшего роста незаконного оборота наркотиков и связанной с ним преступности. На сегодняшний день незаконный оборот наркотических средств и психотропных веществ (НОН) представляет угрозу для фундаментального устоя общества и государства, наносит вред здоровью и жизни граждан, ухудшает криминогенную ситуацию, что обуславливает необходимость активной борьбы с ним.

Список использованной литературы:

1. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 27.10.2020) [Электронный ресурс]. — Режим до-ступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
2. Федеральный закон «О наркотических средствах и психотропных веществах» от 08.01.1998 N 3-ФЗ (последняя редакция) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_17437/
3. Фролова Н. А., Зазулин Г. В. Актуальные вопросы антинаркотической политики: отечественный и зарубежный опыт/ Н.А. Фролова, Г. В. Зазулин. — М.: Орбита, 2003.— 271с.

ӨЗ-ӨЗІНЕ ҚОЛ ЖҰМСАУ ЖӘНЕ АДАМДЫ ӨЗІН-ӨЗІ ӨЛТІРУГЕ ИТЕРМЕЛЕУ

Қуатова Айгуль Акимовна

Заң ғылымының магистрі, аға оқытушы

Макарова Айжұлдыз Темиртайқызы

«Құқық» білім беру бағдарламасының 4-курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада қазіргі қоғамдық өмірдің маңызды бір мәселесі өз-өзіне қол жұмсау туралы жазылған. Адамзат баласының өз-өзіне қол жұмсап өлтіруін ғылыми тілде суицид деп атайды. Суицид дегеніміз - бұл саналы түрде өмір сүруді тоқтату, яғни осы тұрғыдан қарағанда өзіне-өзі қол жұмсау адамның мінез-құлық актісі болып табылады. Адам өмірінің ең басты құндылығы тіршілік. Қазіргі таңда қанды қылмыс пен соғысқа қарағанда, әлемде өз-өзіне қол жұмсау салдарынан өмірден өтетіндер саны көп екен.

Түйінді сөздер: Суицид, өмір сүруді тоқтату, қатігездік, жасөспірімдер, зорлық-зомбылық, құрбандық.

САМОУБИЙСТВО И ДОВЕДЕНИЕ ДО САМОУБИЙСТВА

Қуатова Айгуль Акимовна

Магистр юридических наук, старший преподаватель

Макарова Айжұлдыз Темиртайқызы

Студент 4 курса образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Әйтеке би, 52;

В статье рассматривается суицид - одна из важнейших проблем современной общественной жизни, самоубийство с научной точки зрения называется самоубийством. Самоубийство - это сознательное прекращение жизни, то есть самоубийство в этом смысле - акт человеческого поведения. Самая главная ценность человеческой жизни - это жизнь. Прохожих много.

Ключевые слова: самоубийство, прекращение жизни, жестокость, подростковый возраст, насилие, жертва.

SUICIDE AND DRIVE TO SUICIDE

Kuatova Aigul Akimovna

Master of Laws, Senior Lecturer

Makarova Aizhuldyz Temirtaykyzy

4th year student of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The article examines suicide - one of the most important problems of modern social life, suicide from a scientific point of view is called suicide. Suicide is a deliberate cessation of life, that is, suicide in this sense is an act of human behavior. The most important value in human life is life. There are many passers-by.

Key words: suicide, termination of life, cruelty, adolescence, violence, victim.

Өз-өзіне қол жұмсау – психикалық ауытқуы ауыр жағдайда немесе психикалық аурудың әсерінен адамның өзін-өзі өлтіру әрекеті. Қорқыту, қатыгездік көрсету немесе

жәбірленушінің адамдық қадір-қасиетін жүйелі түрде қорлау арқылы адамды өзін-өзі өлтіруге итермелеу немесе өзін-өзі өлтіруге оқталу – үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Суицидтік оқиғалармен күресу қажеттілігі, ең алдымен, адам өмірінің абсолютті құндылығынан, адамдар өлімінің қайғылы мағынасыздығынан туындайды. Жас динамикасында суицидтің күрт өсуі 13 жастан кейін байқалады. Францияда 15-19 жас аралығындағы жасөспірімдер арасында суицид АҚШ-тағы өлімнің төртінші маңызды себебі болып табылады (жол-көлік оқиғалары, зорлық-зомбылық өлімі және қатерлі ісіктен кейін). Жасөспірімдерде ересектерге қарағанда әлдеқайда жиі «Вертер эффектiсi» деп аталатын құбылыс байқалады - басқа біреудің үлгісінің әсерінен суицид (кезінде Гетенің «Вертердің» жариялануы неміс жастары арасында суицид толқынын тудырды). Статистикалық мәліметтері бар елдердің көпшілігінде соңғы 30 жылда жасөспірімдердің өзіне-өзі қол жұмсау саны айтарлықтай өсті, ал ересектер арасында өз-өзіне қол жұмсау деңгейі негізінен өзгеріссіз қалды[1].

Психологиялық тәжірибелерде кейбір адамдарда кез келген сәтсіздік өлім туралы еріксіз ойларды тудыратыны бірнеше рет дәлелденді. Өлім драйвы, Фрейдтің Танатосы, өмірдің өзін тастап, өмірдегі қиындықтарды шешу әрекетінен басқа ештеңе емес. Бұл әсіресе жасөспірімдерге қатысты. Норман Кили (1964) сауалнама жүргізген жас өмірбаяндары мен күнделіктерінің 200 авторының үштен бірінен астамы өзіне-өзі қол жұмсау мүмкіндігін байыпты түрде талқылады, ал кейбіреулері оны жасауға тырысты. Олардың арасында Гете мен Ромен Роллан, Наполеон мен Бенджамин Констант, Якоб Вассерман мен Джон Стюарт Милл, Энтони Тролоп пен Беатрис Уэбб, Томас Манн мен Ганди, И.С.Тургенев пен М.Горький сияқты әр түрлі адамдар бар.[2]

Баланың өз-өзіне қол жұмсауына себеп болатын жағдайлар:

- жанұядағы қайшылықты қарым-қатынастар;
- Тұрмыстық зорлық-зомбылық (физикалық, психикалық, жыныстық);
- назар мен қамқорлықтың болмауы;
- ата-аналардың авторитарлық үстемдік әрекеті;
- ата-анасының ажырасуы;
- ата-аналардағы психикалық ауытқулар;
- отбасындағы өз-өзіне қол жұмсау және өзіне қол жұмсау әрекеттерінің тарихы;
- маңызды тұлғаның қайтыс болуы;
- жақын адаммен қарым-қатынасты бұзу;
- құрдастарымен қақтығыстар;
- қорлайтын, әділетсіз, қорлайтын жағдайды бастан кешіру, өзін-өзі бағалауды төмендететін;
- Құрбыларының үнемі қорқытуы, қорқытуы;
- Жоғары академиялық талаптар және жасөспірімнің қол жеткізуі қиын нәтижелерді күту.
- қалаусыз жүктілік, түсік және оның салдары;
- АҚТҚ инфекциясы немесе басқа жыныстық жолмен берілетін аурумен инфекция;
- ауыр физикалық ауру;
- баланың психикалық бұзылыстары (депрессия, психоз, бейімделмеу, девиантты мінез-құлық).

Жасөспірімдерде суицидтік мінез-құлық пайда болуы мүмкін мотивтер:

- ата-анасы немесе құрбылары тарапынан реніш, жалғыздық, бөтен болу, түсінбеушілік; Ата-ана махаббатының нақты немесе ойдан шығарылуы, жауапсыз сезім, қызғаныш; ата-анасының қайтыс болуы, ажырасуы немесе отбасынан кетуі туралы алаңдаушылық; кінәлі сезім, ұят, ренжіген мақтаныш, өзін-өзі кінәлау; Ұяттан, келекелеуден немесе қорлаудан қорқу; Махаббат сәтсіздіктері, жыныстық шектен шығу, жүктілік; Кек алу, ашулану, наразылық, қорқыту немесе бопсалау сезімі; Көңіл аудару, жанашырлық ояту, жағымсыз салдардан аулақ болу, қиын жағдайдан құтылу; Жазалаудан қорқу, кешірім

сұрауды қаламау; Жолдастарға, кітаптардың немесе фильмдердің кейіпкерлеріне, бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланымдарға еліктеу[3].

БАҚ пен әлеуметтік желілерден қайғылы жүйелі түрде біз келесі суицид (суицид) туралы білеміз. Бірақ ең өкініштісі, жасөспірімдердің өз-өзіне қол жұмсауы - бұл көбінесе жалғыз және бақытсыз баланың көмек сұраған соңғы айқайы екені анық.

Балалар мен жасөспірімдер өлімнің қайтымсыздығын әлі де нашар түсінеді, олардың өмірлік тәжірибесі өмір мен өлім арасындағы шекараны түсінуге жеткіліксіз. Олардан «Мен өлсем, бәрі өкінеді, енді маған олай мінез көрсетпейді» деген рухтағы армандарды жиі естуге болады. Яғни, бала өз-өзіне қол жұмсаудың өмірдің соңғы нүктесін қаншалықты қоятынын түсінбейді, оның өзі үшін маңызды болмайтынын түсінбейді. Міне, осылайша балалар мен жасөспірімдердің суицидтері ересектерден түбегейлі ерекшеленеді. Балаларда әлі өмірдің құндылығы туралы түсінік жоқ, сәйкесінше өлім қорқынышы да жоқ[4].

Өз-өзіне қол жұмсауды тудыратын негізгі фактор – отбасындағы жағдай – 92% жағдай отбасылық жағдайдың бұзылуымен байланысты. Сонымен қатар, өз-өзіне қол жұмсауға бейім балаларды жұмыс істемейтін отбасынан шыққан деп ойлау адасушылық. Сыртынан қарағанда жағдайы орташа, тіпті жоғары отбасылардан шыққан жігіттердің өз-өзіне қол жұмсайтыны бұрыннан белгілі. Олар ақылды, жақсы оқиды, әсерлі, кейде өте эмоционалды. Қолайсыз отбасылардың балалары, әдетте, жоғары психологиялық төзімділікке ие. Олардың кейде бастарына түсетін бұл дүниенің барлық кемшіліктеріне төтеп беруге күші жетпесе де. Баланың психикасының осалдығы сонша, бала ата-анасымен кикілжіңнен асылып қалуы немесе мұғалім бөлмесіндегі тәрбиелік әңгімеден кейін терезеден секіруі мүмкін.

Өз-өзіне қол жұмсауды жоспарлаған балалардың 80%-ы алдымен басқаларға өздерінің ниеттері туралы хабарлайды. Қарым-қатынас құралдары жасырын болуы мүмкін және оларды дұрыс естіп, түсіну керек. Көбінесе суицид туралы ойлайтын адамдар өлім туралы, олардың түкке тұрғысыздығы, дәрменсіздігі туралы, үмітсіз ұстанымы туралы айта бастайды, фильмдер мен романдардағы суицид эпизодтарын айтады. Әдетте мұндай мәлімдемелер өз-өзіне қол жұмсау әрекетінің алдында болады. Досының немесе туысының, сондай-ақ атақты адамның өз-өзіне қол жұмсау оқиғасы жасөспірімнің өз-өзіне қол жұмсау қаупін айтарлықтай арттырады. Игорь Сориннің (ол кезде жасөспірімдер мен жастар арасында өте танымал болған «Иванушки Инт. тобының әншісі») өзіне-өзі қол жұмсауынан кейін оның жанкүйерлері арасында өз-өзіне қол жұмсаушылардың саны күрт өскені белгілі[5].

Жоғарыда айтылғандай, баланы өз-өзіне қол жұмсауға итермелейтін басты себеп – отбасындағы өзара түсіністіктің, ата-анамен қарым-қатынастың болмауы. Сонымен қатар, ата-аналар баласын өте жақсы көреді, бірақ эмоционалды түрде ұстамды бола отырып, оны білдірмейді. Ал жасөспірім мұны салқындық пен енжарлық деп қабылдайды.

Жасөспірім өз мәселелерімен, қорқыныштарымен, уайымдарымен ата-анасына жүгіне алатын, олардан түсіністік пен көмек таба алатын жағдайда, жауап ретінде жанжал алудан қорықпай, оған кез келген қиындықтарды жеңу оңайырақ болады және бар. бұл өмірді бір соққымен аяқтауға ниет жоқ.

Көбінесе бала жасөспірімдік жасқа келгенде, ол ата-анасынан алыстайды. Соңғысы баланың жағдайын формальды критерийлер бойынша бағалай бастайды: ол тамақтанды, ұйықтады, киінді және киінді, бағалары жақсы - жақсы, тамаша. Олардың ұлы немесе қызы мүлдем жаңа кроссовкалар немесе сәнді телефон емес, жылулық пен назарды қажет етуі мүмкін[6].

Адам жыныстық жетілу кезеңіне кіргенде (шамамен 11 жастан бастап) ол өмір мен өлім тақырыптарына, махаббат пен секс тақырыптарына, қарым-қатынасқа көбірек қызығушылық танытады. Оның бұл туралы құпия түрде сөйлесетін біреуінің болуы өте маңызды. Әдетте, құпия әңгімеден кейін құмарлықтардың қарқындылығы төмендейді, ал жағымсыз ойлар енді соншалықты жойқын емес.

Ата-аналар не істеу керек?

- Балаңызбен сөйлесіңіз!

- Оның тілінде сөйлеңіз;
- Бірге уақыт өткізіңіз;
- Бос уақытыңызды балаға арнаңыз;
- Дауыс көтермеңіз;
- Мақтаңыз;
- Оның тілектерін қабыл алыңыз;
- Құшақтаңыз;

Әрине, біз бәріне рұқсат беру керек деп отырған жоқпыз. Бірақ балаға кері байланыс беру, оған оның тілектерін түсінетіндігіңізді, оның қажеттіліктері мен шешімдерін талқылауға дайын екеніңізді жеткізу, сондай-ақ осы әрекеттің ықтимал салдары туралы ақпаратты жеткізу маңызды. Психотерапевтке қаралыңыз

Балаңызбен өз бетіңізше ортақ тіл таба алмасаңыз, сенімді қарым-қатынас орнатыңыз, маманның көмегіне жүгініңіз! Жасөспірімдермен жұмыс жасауды білетін тәжірибелі психотерапевт сізге байланыс орнатуға, балаңыздың кілтін табуға, отбасылық қарым-қатынасты қалыпқа келтіруге көмектеседі[3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қиын баланы тәрбиелеу. Девиантты мінез-құлқы бар балалар: оқу құралы. жәрдемақы [Мәтін] / М.И. Рожков [және басқалар]; жалпы астында. ред. М.И. Рожкова. -М.: Владос, 2016. -240 б.
2. Гаттарова Л.Х., Алиева Л.Е. Суицидтің АЛДЫН АЛУ // XXI ғасыр студенттерінің ғылыми қоғамдастығы. АДАМ ТУРАЛЫ
3. Ромерек, В.Г. Дағдарыс жағдайындағы психологиялық көмек [Мәтін] / В.Г. Ромерек, В.А. Конторович, Е.И. Крукович. - СПб.: Реч, 2007. -256 б.
4. Амбрумова А.Г., Тренина Е.Г., Уманский Л.Я. Жасөспірімдердің аутодеструктивті мінез-құлқы / Суицидологиядағы салыстырмалы жас зерттеулері / Ғылыми еңбектер жинағы / М., 1989, 145 б.
5. Малкина-Пых И. Г. Төтенше жағдайлар. - М.: Эксмо, 2005.
6. Шнейдман Е. Суицидтің он ортақ белгілері және олардың психотерапия үшін маңызы // Суицидология: өткен және қазіргі. Философтардың, социологтардың, психотерапевттердің еңбектеріндегі және әдеби мәтіндердегі суицид мәселесі / Құраст. Моховиков А.Н. - М: Когито-орталық, 2001 ж.

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ МЕН ТЕРРОРИЗМНІҢ ІС- ӘРЕКЕТТЕРМЕН ЕЛІМІЗ ҮНЕМІ КҮРЕС ҮСТІНДЕ

Қуатова Айгул Әкімқызы

Заң ғылымының магистрі, аға оқытушы

Максұтов Адлет Бекболатович

«Құқық» білім беру бағдарламасының 4 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада көрсетіліп өткендей қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қылмыстардың ішіндегі ең қауіптілерінің бірі — терроризм. Ислам құндылықтарын сақтау жолында үндеу тастаған өздерінің пікірлестерін діни принциптерді бұзушылар деген айыптаулармен кінәлайды. Басқаша айтқанда діни саяси экстремизм діттеген саяси мақсаттарына қол жеткізу үшін дінді қалқан ете отырып әрекет етуші, дінге еш қандай қатысы жоқ іс қимыл.

Түйінді сөздер: экстремизм, терроризм, қоғам, қылмыс, қоғамдық қауіпсіздік, күрес, үрей, құқық бұзушылық, қоғамдық тәртіп, халықты қорқыту.

НАША СТРАНА НЕПРЕРЫВНАЯ БОРЬБА С РЕЛИГИОЗНЫМ ЭКСТЕРНАЛИЗМОМ И ТЕРРОРИЗМОМ

Қуатова Айгуль Акимовна

Магистр юридических наук, старший преподаватель

Максұтов Адлет Бекболатович

Студент 4 курса образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Как отмечается в статье, одним из самых опасных преступлений против общественной безопасности и общественного порядка является терроризм. Он обвиняет своих последователей в нарушении религиозных принципов, призывая к сохранению исламских ценностей. Другими словами, религиозный политический экстремизм - это акт, не имеющий ничего общего с религией, служащий для религии прикрытием для достижения ее политических целей.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, общество, преступность, общественная безопасность, борьба, страх, преступность, общественный порядок, запугивание.

OUR COUNTRY THE CONTINUOUS FIGHT AGAINST RELIGIOUS EXTERNALISM AND TERRORISM

Kuatova Aigul Akimovna

Master of Laws, Senior Lecturer

Maksutov Adlet Bekbolatovich

4th year student of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

As noted in the article, terrorism is one of the most dangerous crimes against public safety and public order. He accuses his followers of violating religious principles, calling for the preservation of Islamic values. In other words, religious political extremism is an act that has nothing to do with religion, serving as a cover for religion to achieve its political goals.

Key words: extremism, terrorism, society, crime, public safety, struggle, fear, crime, public order, intimidation.

Президентіміз Н.Ә.Назарбаев биылғы жылдың басында жолдаған «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты жолдауында Егеменді дамудың 22 жылында барша қазақстандықтарды біріктіретін, ел болашағының іргетасын қалаған басты құндылықтарды атай отырып: «Жетіншіден, бұл – еліміздің ұлттық қауіпсіздігі және бүкіләлемдік, өңірлік мәселелерді шешуге жаһандық тұрғыдан қатысуы» - дейді. Яғни, президентіміз тәуелсіздікті сақтауда ұлттық қауіпсіздіктің өте маңызды орынға ие екенін осы жолдауында ерекше бір астарлайды. Сонымен қатар, өз сөзінде президентіміз: «Тұрақтылық пен ұлттыққауіпсіздік – жаңа саяси бағытты іске асырудың негізгі шарты. Оның басымдылығын тексеріп жату артық. Бүгін біз үшін құқық қорғау жүйесінің кешенді реформаларының аралық қорытындыларын шығару маңызды. Жетістіктерге сыни тұрғыдан баға беріп, проблемаларды айқындап, құқық қорғау жүйесін одан әрі жаңғырту жолдарын белгілеу қажет», - деп, үкіметке ұлттық қауіпсіздікті нығайтуға тапсырма берген болатын[1].

ҚР азаматтарының, қоғамының және тұтастай бір мемлекеттілігінің өмірлік мәнді мүдделерінің, ұлттық құндылықтарының, өмір салтының әртүрлі (саяси, экономикалық, әскери, экологиялық, психологиялық және т.б.) ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерден қорғау – біздің мемлекетіміздің ұлттық қауіпсіздігінің негізгі міндеті екені анық. Еліміздің ұлттық қауіпсіздігі өзара байланысты үш деңгейден тұрады: жеке адамның қауіпсіздігі, қоғамның қауіпсіздігі және мемлекеттің қауіпсіздігі. Олардың өзара байланысы қозғалмалы және қоғамдық қатынастардың сипатымен, саяси және экономикалық құрылымдармен, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның даму деңгейімен анықталып жатады. Ұлттық қауіпсіздіктің мемлекет пен қоғам қауіпсіздігі өзіндік мақсат емес, жеке адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету қызметіне айналған жағдайда толық жүзеге асырылады. Сыртқы ұлттық қауіпсіздік – ұлттық мүдделердің, ұлттық құндылықтардың, байлықтың және өмір салтының сырттан келетін қауіп-қатерден қорғалуы. Ұлттық қауіпсіздік әскери жолмен де, басқа да әдістермен бұзылуы мүмкін, мысалы, шекара арқылы заңсыз шикізат, ресурстар, валюта, көркем және өзге құндылықтарды енгізу, алып өту, өнеркәсіптік немесе өзге де тыңшылық, рухани баса көктеу, іріткілік ақпарат тарату және т.б. Міне, мұндай радикалды, мемлекеттің тәуелсіздігінің қауіпсіздігіне зардабын тигізетін іс-әрекеттермен еліміз үнемі күрес үстінде.

Қоғамның әрбір мүшесінің өмір сүру жағдайының қауіпсіздігін және олардың қалыпты әрекетін, қоғамдық тәртіпті, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастарға қол сұғатын қылмыстық заңда көзделген қоғамдық қауіпті әрекеттер қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстар деп аталады. Қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстарды жасағанда зиян нақты бір адамның мүддесіне емес, қоғамдық маңызды мүдделерге — тұтастай қоғам өмірінің қауіпсіз шартты жағдайларына зиян келтіреді[2].

Қоғамдық қауіпсіздік дегеніміз — азаматтардың өмірі мен денсаулығын, материалдық және өзге де құндылықтарды сақтауды қамтамасыз ету мақсатында жалпы қауіп-қатер көздерін сақтандыру саласындағы қоғамдық қатынастардың жиынтығы.

Қоғамдық тәртіп — бұл адамдардың, мекемелердің, кәсіп орындардың, ұйымдардың қалыпты әлеуметтік-пайдалы қызметін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар жүйесі. Қоғамдық тәртіп құқықтық нормалар кешенімен бірге өмір сүру, адамгершілік әдет-ғұрып және т.б. ережелермен орнатылады[3].

Қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қол сұғатын барлық қылмыстарды мынадай топтарға бөлуге болады:

- 1) қоғамдық қауіпсіздікке қарсы қылмыстар (терроризм, кепілге адам алу, бандитизм және т.б.);
- 2) қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстар (бұзақылық, тағылық және т.б.);

3) әр түрлі өндіріс қызметіндегі қауіпсіздік ережелерін бұзуға байланысты қылмыстар (кен өндіру немесе құрылыс жүргізген кезде қауіпсіздік ережелерін бұзу);

4) қауіпті заттарды қолдану ережелерін бұзуға байланысты қылмыстар (қаруды, оқ-дәріні, жарылғыш заттарды немесе жарылғыш құрылғыларды сату, сақтау, тасымалдау немесе алып жүру, қаруды заңсыз жасау, қаруды ұрлау не бопсалау және т.б.).

Қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қылмыстардың ішіндегі ең қауіптілерінің бірі — терроризм. Занда терроризм — адамдардың қаза болуы, елеулі зиян келтіру, не қауіпті басқа зардаптардың болу қаупін төндіретін жарылыс жасау, өрт қою немесе өзге де іс-әрекеттер жасау деп айқындаған. Бұл іс-әрекеттер қоғамдық қауіпсіздікті бұзу, халықты қорқыту не Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарының, шетелдік мемлекеттердің немесе халықаралық ұйымдардың шешім қабылдауына ықпал ету мақсатында жасалады. Сондай-ақ аталған іс-әрекеттерді дәл сол мақсатта жасаймын деп қорқыту да терроризм әрекет ретінде қарастырылады[4].

Жарылыс, өрт қою немесе өзге де іс-әрекеттердің дайындалып жатқандағы туралы көрінеу жалған хабарлау халық арасында үрей туғызады, нерв жүйесіне әсер етіп, қорқыныш адамдардың көпшілік бөлігін жарылғыш заттарды іздеп, зиянсыз әрекет етуге итермелейді. Сондықтан осындай әрекеттер үшін қылмыстық жауапкершілікті бекіту әбден заңға сәйкес болып табылады. Қоғамдық қауіпсіздікке қарсы бағытталған мұндай қылмыстар тек мемлекеттік басқару органдарының қалыпты қызмет етуіне ғана емес, сонымен бірге мекемелердің, ұйымдардың, кәсіпорындардың экономикалық мүдделеріне, сондай-ақ жеке азаматтардың құқықтары мен мүдделеріне де зиян келтіреді.

Бұзақылық қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстардың ең көп таралған түріне жатады. Бұзақылық жасағанда қоғамдық тәртіптің, еңбек пен тыныштықтың қалыпты жағдайы өрескел бұзылады. Бұзақылық әрекеттер жасау кезінде азаматтардың денсаулығына жиі зиян келтіріледі, сондай-ақ бөтеннің мүлігі жойылады немесе бүлдіріледі. Бұзақылық, ең алдымен, қоғамды анық құрметтеушілікті білдіретін азаматтарға қарсы күш қолданумен не оны қолданамын деп қорқытумен, сол сияқты бөтеннің мүлкін жоюмен немесе бүлдірумен, не ерекше арсыздықпен ерекшеленетін әдепсіз іс-әрекет жасаумен ұштасқан қоғамдық тәртіпті тым өрескел бұзушылықпен сипатталады. Арсыздықпен ерекшеленетін қоғамдық тәртіпті өрескел бұзушылыққа мыналар жатқызылады: зорлықпен ұштасқан әрекет (денсаулыққа жеңіл зиян келтіру), ұзақ және қасарыса созылған бұзақылық әрекеттер, азаматтарды жәбірлеу, мүліктерді жою, көпшілік шараларды болдырмау, мекеменің, кәсіпорынның немесе қоғамдық көліктің қалыпты қызмет етуін уақытша тоқтату. Ерекше арсыздық деп, мысалы, ұятсыздығын білдіру, науқас, кәрі, дәрменсіз күйдегі адамдарды келемеждеп қорлау және т.б. айтуға болады. Зорлық жәбірленушіні ұрып-соғу немесе денсаулығына жеңіл зиян келтіру нысанында күшпен әсер етумен сипатталады. Ұрып-соғу, зиян келтіру отбасына, жеке жек көрушілік әсерінен туыстарына немесе таныстарына қатысты жасалса, бұзақылық деп сараланбайды. Бұзақылық жасағанда бөтеннің мүлкін жою немесе бүлдіру арқылы материалдық залал келтірілуі мүмкін[5].

Бөтеннің мүлкін жою — мүлікті толықтай жарамсыз етуді, ал бүлдіру — мүліктің тұтастығын бұзуды білдіреді.

Тағылық дегеніміз — мәдени және материалдық құндылықтарды мағынасыз бүлдіруді, сәулет, мәдениет, өнер туындыларына жасалған тағылық пен қатыгездікті білдіреді. Бұл қылмыстың объектісі — қоғамдық тәртіп. Ғимараттар немесе басқа да құрылыстар, сондай-ақ қоғамдық мүлік қылмыс заты болып табылады. Ғимараттарға тұрғын үйлер, санаториялық-курорттық, мәдени-ағартушылық, өндірістік басқару орындары және т.б. объектілер жатқызылады. Басқа құрылыстарға ерекше қорғаудағы және құрмет тұтатын объектілер жатады, мысалы, ескерткіштер, ескерткіш тақталар, мемориалдық кешендер және т.б. Мүлікке тек қоғамдық көліктегі немесе қоғамдық орындардағы мүліктер ғана жатқызылады. Қылмыс ғимараттарды немесе басқа да құрылыстарды қиратудан, қоғамдық көліктегі немесе басқа да қоғамдық орындардағы мүліктерді бүлдіруден тұрады. Қорлау деп ғимараттарды немесе өзге де құрылыстарды неше түрлі жазулармен, суреттермен немесе

белгілермен бедерлеген тағылықты айтады. Мүлікті бүлдіру деп оны қоғамдық көлікте немесе басқа да қоғамдық орындарда бүлдіруді айтады. Сонымен, қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстар деп қоғамның әрбір мүшесінің қауіпсіз өмір жағдайын және олардың қалыпты әрекеттерін, қоғамдық тәртіпті, экологиялық құқықтық тәртіпті және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастарға қол сұғатын қоғамға қауіпті ерекеттерді айтады. Бұл қылмыстар Қылмыстық кодексің жеке тарауында қарастырылған және оларды жасағаны үшін айыппұлдан бастап, өлім жазасына дейінгі жазалар көзделген[6].

Президент Нұрсұлтан Назарбаев діни экстремизм мен терроризмге қарсы күрестің 2013-2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекітті. Бағдарламада лаңкестіктің алдын алуға жұртшылықты жұмылдыруға және мақсатты топтар арасында ақпараттық үгіт-насихат жұмыстарын жетілдіруге жете мән берілген. Экстремизм мен терроризмге қарсы бағытталған бес жылдық бағдарламаға 200 млрд теңгеге жуық қаржы қарастырылғаны белгілі. Бүгінгі таңда барлық кәсіпорындар, мекемелер мен компаниялар өз қызметкерлерінің терроризм мен экстремизмге қарсы сауатын арттырып жатыр. Әрбір министрлік аталған тақырыпқа қатысты жоспар құрады. Мұсылмандар діни басқармасы да мешіттерде діни экстремизмнің алдын алу жұмыстарын жүргізіп жатыр. Терроризм мен экстремизм – адамзаттың қас жауы! Жұртшылық осыны ұғынуы керек және ұлттық қауіпсіздікті сақтауда қоғам, мемлекет болып ат салысуымыз қажет!.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Конституциясы, 1995 жыл, 30 тамыз (өзгертулер және толықтыруларымен).
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі, 2018ж 29 желтоқсан.
3. ҚР «Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы» Кодексі, 2019ж
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2019ж
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі. 2020ж
6. ҚР «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңы 2005 жылдың 18 ақпаны №31-III ЗРК (08.07.05 ж. өзгертулер енгізілді).

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҒЫ

Қуатова Айгүл Әкімқызы

Заң ғылымының магистрі, аға оқытушы

Суханбердиева Аяжан Ерболатқызы

«Құқық» білім беру бағдарламасының 4 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Жалпы мақала қылмыстың белгілері мен мәселелерін зерттеу кәметке толмағандардың жауапкершілігі мен жазасы туралы. Зерттеу нәтижесінде нормативтік-құқықтық материал бойынша кәметке толмағандарды қылмыстық жауапкершілік пен жазалау мәселелері берілген қылмыстық заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар.

Түйінді сөздер: қылмыс, қылмыстық жауапкершілік, кәметке толмағандар, кәметке толмағандарды жазалау, статистика, кәметке толмағандарға арналған орталықтар.

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ И НАКАЗАНИЕ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Қуатова Айгүль Акимовна

Магистр юридических наук, старший преподаватель

Суханбердиева Аяжан Ерболатқызы

Студент 4 курса образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Общая статья по изучению признаков и проблем преступности, ответственности и наказания несовершеннолетних. Рекомендации по совершенствованию уголовного законодательства, в результате чего вопросы уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних на нормативном материале.

Ключевые слова: преступление, уголовная ответственность, несовершеннолетние, наказание несовершеннолетних, статистика, центры для несовершеннолетних.

CRIMINAL LIABILITY AND PUNISHMENT OF MINORS

Kuatova Aigul Akimovna

Master of Laws, Senior Lecturer

Sukhanberdiyeva Ayazhan Erbolatkyzy

4th year student of the educational program «Law»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.

General article on the study of signs and problems of crime, responsibility and punishment of minors. Recommendations for improving criminal legislation, resulting in the issues of criminal liability and punishment of minors on the normative material.

Key words: crime, criminal responsibility, minors, punishment of minors, statistics, centers for minors.

Қылмыс – белгілі бір аумақта белгілі бір уақыт аралығында жасалған қылмыстарды қамтитын және сандық және сапалық көрсеткіштерімен сипатталатын әлеуметтік-құқықтық құбылыс.

Қоғамдық қауіптілік сипаты мен дәрежесіне қарай қылмыстар ауыр емес қылмыстар, орташа ауырлықтағы қылмыстар, ауыр қылмыстар және аса ауыр қылмыстар болып бөлінеді.

Қылмыс жасаған балалар – ішкі істер органдарында ресми есепте тұрған, өздеріне қатысты қылмыстық іс қозғалған 14 пен 17 жас аралығындағы балалар мен жасөспірімдер.

Қылмыстық жауапкершілікке тартылған балалар – 14 пен 17 жас аралығындағы, қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы үкім шығарылған балалар мен жасөспірімдер.

Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылық – бұл қылмыс жасаған кезде он төртке толған, бірақ он сегізге толмаған жасөспірімдер жасаған қылмыстардың жиынтығы[6].

Қылмыстың құрылымында ерекше қауіпті қылмыстарды кәмелетке толмағандар жасайды.

Кәмелетке толмаған адамды қылмыстық жауапкершілікке тарту, мемлекет шиеленісті жағдайды шешуге ықпал етеді, бұл қылмыстық-құқықтық қатынастарға қатысушылар арасында туындайды, ол ақырында қалпына келтіруге және нығайтуға көмектесуі керек құқық тәртібі.

Кәмелетке толмағандар өте маңызды екенін түсіну қажет әділет жүйесіне қатысатын адамдардың осал санаты. Кәмелетке толмағандарды қылмыстық жауапкершілікке тарту мүмкін емес құқықтарының бұзылуымен байланысты болмауы керек. Мұның бәрі өңдеу жүйесінің ерекше құрылымын алдын ала анықтайды он сегіз жасқа толмаған қылмыскерлер және мұндай жүйеде көрсетілген тұлғаларға әсер етудің арнайы құралдарының болуы санаттар кәмелетке толмаған баланың қайта әлеуметтену процесінің негізінде қылмыс жасаған болса, максималды принцип болуы керек оның әл-ауқатына ықпал ету, сондықтан жүйені пайдалану қажет 4 мүмкін болатын зерттелетін тұлғалар санатына тәрбиелік ықпал ету шаралары қылмыстық жауаптылыққа балама ретінде әрекет етеді. 2018 жылдың төрт айында кәмелетке толмағандар 945 қылмыс жасаған. 2017 жылы кәмелетке толмағандар тарапынан жасалған 966 қылмыс тіркелді. 2013 жылдың 6 айында Қазақстанда кәмелетке толмағандар жасаған 2736 қылмыс тіркелген. 2009 жылдың 11 айында ішкі істер органдары кәмелетке толмағандар тарапынан жасалған 5 мың қылмысты тіркеді. 2007 жылғы мәліметтер бойынша кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстардың жалпы саны [5].

Ресми статистикаға сәйкес, соңғы бес жылда жалпы республика бойынша кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс деңгейі 26,8%-ға төмендеді. Алматыда 9%-ға (166-дан 151-ге), Шығыс Қазақстанда 25,8%-ға (төмендеу) байқалады. 151-ден 112-ге дейін), Қостанай 6,5%-ға (92-ден 86-ға) және Батыс Қазақстан облыстары 10%-ға (70-тен 63-ке дейін). Соңғы бес жылда кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған қылмыстар саны 4,5 есеге азайған.

Кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі сотта іс жүргізу Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес көрсетілген субъектілер тобының құқықтарын қамтамасыз ететін жекелеген процестік ауытқулары бар жалпы іс жүргізу нысаны шеңберінде жүзеге асырылады. Мысалы, Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 492-бабы кәмелетке толмаған сотталушының ата-анасының немесе өзге де заңды өкілдерінің іс жүргізуге міндетті түрде қатысуын талап етеді. Олар сот мәжілісінде дәлелдемелерді зерттеуге қатысуға, айғақтар беруге, дәлелдемелер келтіруге, өтініштер мен наразылықтар келтіруге, соттың әрекеттері мен шешімдеріне шағымдар беруге құқылы[1].

Қазақстан Республикасының заңнамасы азаматтардың, атап айтқанда кәмелетке толмағандардың бостандығы мен жеке басына қол сұғылмаушылық құқығын реттейді. Халықаралық құқықтың қағидалары мен нормаларына және халықаралық шарттарға сәйкес осы бөліктегі ұлттық заңнама кеңейтілді және жетілдірілді.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі жүйесінде қызметін жүзеге асыратын кәмелетке толмағандарды уақытша оқшаулау, бейімдеу және оңалту орталықтары қызметі Қазақстан Республикасы Заңының 11-бабына сәйкес айқындалатын ішкі істер органдарының құрылымдық бөлімшелері болып табылады. Қазақстан «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу және балалардың қадағалаусыздығы мен панасыз қалуының алдын алу туралы»[4].

Кәмелетке толмағандарды уақытша оқшаулау, бейімдеу және оңалту орталықтарының негізгі міндеттері: кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың, қадағалаусыз және панасыз қалудың алдын алу, оларға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау, жою; кәмелетке толмағандарды қабылдау, оларды әлеуметтік бейімдеу және оңалту; кәмелетке толмағандарды арнаулы білім беру ұйымдарына және ерекше режимдегі білім беру ұйымдарына жеткізу, балалар мен жасөспірімдерді қамауда ұстаудың өзге де шараларын қабылдау.

Кәмелетке толмағандарды уақытша оқшаулау, бейімдеу және оңалту орталықтарында белгіленген тәртіппен кәмелетке толмағандар: қылмыстық жауаптылық туындайтын жасқа толғанға дейін қоғамға қауіпті іс-әрекеттер жасаған; өмірі мен тәрбие жағдайына байланысты олардың бұрынғы тұрғылықты жері бойынша одан әрі тұруы мүмкін болмаған жағдайларда қылмыс жасады деп айыпталғандар; арнаулы білім беру ұйымдарына және ерекше режимдегі білім беру ұйымдарына жіберіледі; ата-анасын немесе басқа заңды өкілдерін анықтау үшін қараусыз және панасыз; ата-анасының немесе оларды алмастыратын адамдардың қамқорлығынсыз қалған, оларды уақтылы орналастыру мүмкін болмаған жағдайда, сондай-ақ олардың өміріне немесе денсаулығына тікелей қауіп төнген ата-анасынан қорғаншылық және қамқоршылық органдары таңдаған адамдар[2].

Қиын жасөспірімнің жеке басы, әдетте, әлеуметтенудің төмен деңгейімен сипатталады және оның тәрбиесінің үш негізгі саласында: отбасында, мектепте (бастауыш кәсіптік білім беру мекемесінде) және жұмыста олқылықтар мен кемшіліктерді көрсетеді. Екінші жағынан, қиын жасөспірімнің тұлғасына ерекше сфера - көше, аула, теріс бағыттағы көше топтары - оның бос уақыты үлкен әсер етеді.

Кәмелетке толмаған қылмыскерлер арасында ер адамдар басым. Бұл, ең алдымен, тұлға дамитын ортамен, адамгершілік формалардың шарттарымен әлеуметтік байланыстардың айырмашылығымен түсіндіріледі; тұлғалық, типтік конфликттік жағдайлардың сипаты мен арақатынасының айырмашылығы. Кәмелетке толмаған қылмыскерлер арасында ерлердің басым болуы жыныстың психикалық-психологиялық ерекшеліктерімен, ұлдар мен қыздардың мінез-құлқындағы, тәрбиесіндегі тарихи қалыптасқан айырмашылықпен, ерлердің белсенділігі, іскерлігі және басқа да жалпы сипаттарымен байланысты[3].

Статистикалық мәліметтерге сәйкес, қылмыс жасаған кәмелетке толмағандардың жалпы массасының 90%-ға жуығы ерлер, 9%-ға жуығы қыздар. Соңғы жылдары жасөспірім қыздар мен қыздар тарапынан жасалатын қылмыстардың ауқымы мен саны өсуде. Жезөкшелікпен айналысатын, ішімдік ішетін, азғын өмір салтын ұстанатын жасөспірім қыздар санының көбейіп, оның болмай қоймайтын салдары қылмыстық мінез-құлық болып табылатыны кездейсоқ емес.

Тұрғылықты жері бойынша қылмыс жасаған кәмелетке толмағандарды зерттеу олардың арасында қала тұрғындарының үлесі 75 пайызды, ал ауылдық жерде 25 пайызды құрайтынын көрсетеді. Бұл айырмашылықтар әлеуметтік-экономикалық жағдайларға, сондай-ақ ауыл мен қалада тарихи қалыптасқан дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарға байланысты[5].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілде;
2. Лейкина Н.С. «Қылмыстық және қылмыстық жауапкершіліктің тұлғасы». - М., 2002.128 б.
3. Башқатов И.Л. «Кәмелетке толмаған құқық бұзушылар топтарының психологиясы». - М., 1993 ж. 198 б.
4. Игошев Қ.Е. «Жастар арасындағы қылмыстық көріністердің психологиясы». - М., 2000,238 с
5. newzz.kz, mvd.kz.

ТЕРРОРИЗМ АКТІСІ

Қуатова Айгүл Әкімқызы

Заң ғылымының магистрі, аға оқытушы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада терроризм сөзінің төркіні латын тіліндегі terror «қорқу», «үрей»,- деген сөзден шығады. Ал терроризм «қорқыту», «үрей туғызу» деген мағынаны білдіреді. Бұл термин жалпы адамзат құқықтарын таптайтын, онын елемейтін кез-келген топтарға айтылады. Террористер дегеніміз керісінше адамзатқа үрей туғызып, оларды қорқытуға зорлауға дайын жамағаттар. Өкінішке орай соңғы кезде бұл термин көбінесе ислам дінінің ішіндегі радикалды террористік топтарға айтылып жүр.

Түйінді сөздер: қылмыс, қылмыстық жауапкершілік, терроризм, экстремизм, радикализм.

АКТ ТЕРРОРИЗМА

Қуатова Айгүль Акимовна

Магистр юридических наук, старший преподаватель

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Слово Терроризм происходит от латинского terror "страх",» ужас". А терроризм означает» запугивание«,» паника". Этот термин относится к любым группам, которые растоптали права человечества в целом, игнорируя их. Террористы-это те, кто, наоборот, готов внушить человечеству ужас и изнасиловать их, чтобы напугать. К сожалению, в последнее время этот термин часто упоминается в радикальных террористических группировках внутри исламской религии.

Ключевые слова: преступность, уголовная ответственность, терроризм, эстремизм, радикализм.

ACT OF TERRORISM

Kuatova Aigul Akimovna

Master of Laws, Senior Lecturer

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

The word Terrorism comes from the Latin terror «fear», «horror». And terrorism means «intimidation», «panic». This term refers to any groups that trampled on the rights of humanity as a whole, ignoring them. Terrorists are those who, on the contrary, are ready to inspire terror in humanity and rape them to frighten them. Unfortunately, recently this term has been frequently mentioned in radical terrorist groups within the Islamic religion.

Key words: crime, criminal responsibility, terrorism, extremism, radicalism.

Қылмыс – белгілі бір аумақта белгілі бір уақыт аралығында жасалған қылмыстарды қамтитын және сандық және сапалық көрсеткіштерімен сипатталатын әлеуметтік-құқықтық құбылыс.

Қоғамдық қауіптілік сипаты мен дәрежесіне қарай қылмыстар ауыр емес қылмыстар, орташа ауырлықтағы қылмыстар, ауыр қылмыстар және аса ауыр қылмыстар болып бөлінеді.

Қылмыстық жауапкершілік — құқықтық жауапкершіліктің бір түрі; қылмыстың құқықтық салдары — қылмыскерді жазалау түрінде көрініс табатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы[1].

Терроршылдық — саяси-әлеуметтік себептерге байланысты жеке адамға, көпшілікке немесе мемлекетке қысым жасау, үрей туғызу мақсатында қасақана жасалатын қылмыстық іс-әрекет. Экстремизм — жалпы тәртіпті мойындамайтын, өзінің пікірімен ғана іс-әрекет жасаушы дегенді білдіреді. Экстремизмнің пайда болу себебі, адамның надандыққа, көрсеқызарлыққа бейімделген көзқарасынан пайда болады. Яғни, тек менің ғана пікірім болуы керек деген сияқты. Бұл ең алғашқы этаптары болып саналады.

Радикализм –

1) жақтастары өмір сүріп отырған әлеуметтік-саяси жүйені сынға алатын және түбегейлі өзгерістер мен реформалардың жүргізілуін талап ететін саяси агым;

2) қандай да бір істердегі жағдайды түбірімен түбегейлі өзгертудегі талпыныстардың, тәуекелді ымырасыз талаптардың жүзеге асырылуы. Бейбітшілік пен татулықты арқау еткен мемлекеттің билігін күйретуге әсер ететін бүгінгі таңда бүкіл әлем бойынша жаһандық мәселе -терроризм. Қазіргі уақытта, терроризм мен экстремизмнің таралу қаупі еліміздің қауіпсіздігіне төнетін шынайы қауіпке айналып отыр[2].

Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі № 416-І Заңының түсіндіріліміне сәйкес терроризм - күш қолдану идеологиясы және халықты үрейлендіруге байланысты және жеке адамға, қоғам мен мемлекетке залал келтіруге бағытталған күш қолдану және (немесе) өзге де қылмыстық әрекеттерді жасау не жасаймын деп қорқыту жолымен мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының немесе халықаралық ұйымдардың шешім қабылдауына әсер ету практикасы, ал терроризм актісі - адамдардың қаза табу қаупін төндіру, едәуір мүліктік залал келтіру не қоғамға қауіпті өзге де салдарлардың туындау қаупін төндіретін жарылыс жасау, өрт қою немесе өзге де іс-әрекеттер жасау немесе жасаймын деп қорқыту, егер бұл іс-әрекеттер қоғамдық қауіпсіздікті бұзу, халықты үрейлендіру не Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, шет мемлекеттердің немесе халықаралық ұйымдардың шешімдер қабылдауына әсер ету мақсатында жасалса, сондай-ақ нақ сол мақсаттарда адам өміріне қастандық жасау, сол сияқты мемлекет немесе қоғам қайраткерінің мемлекеттік немесе өзге де саяси қызметін тоқтату не осындай қызметі үшін кек алу мақсатында оның өміріне қастандық жасау саналады. «Террор» сөзінің мағынасы латын тілінен аударғанда, қорқыныш, үрей деген ұғымды білдіреді.

Терроризмнің объектісі қоғамның қауіпсіздігі болып табылады. Қосымша объектісі адамдардың өмірі мен денсаулығы. Сондықтан, терроризмді көп объектілі қылмыс түріне жатқызады. Қылмыстың объективтік жағы - жарылыс жасау, өрт қою немесе адамдардың қаза болуы, елеулі мүліктік зиян келтіру не қоғамға қауіпті өзге де зардаптардың туындау қаупін төндіретін өзге де іс-әрекеттер жасау. Субъективтік жағынан терроризм тек қана тікелей қасақаналықпен жасалады. Кінәлі адам заңда көрсетілген әрекеттерді істеу арқылы зардаптардың болу қаупін туғызғанын немесе соны жасаймын деп қорқытудың қоғамға қауіптілігін сезеді және соны жүзеге асырады. Бұл қылмыстың субъектісі болып 14 жасқа толған, ақыл есі дұрыс адам саналады, ал объектісі болып қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін, реттейтін қоғамдық қатынастар, азаматтардың өмірі, денсаулығы, меншігі, мүліктік немесе сезім мүдделері болып табылады.

Терроризм мен экстремизм үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК-нің 255-260 баптарында көзделген, соның ішінде терроризм актісін жасау, терроризмді насихаттау немесе терроризм актісін жасауға жария түрде шақыру, террористік топ құру, оған басшылық ету және оның әрекетіне қатысу, экстремистік немесе террористік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де дем берушілік, террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру, террористік немесе экстремистік даярлықтан өту үшін қылмыстық жауаптылықтар заңмен қарастырылған. Мысалы, террористік топ құру, оған басшылық ету

және оның әрекетіне қатысу үшін ең қатаң жазасы - он бес жылға дейін бас бостандығынан айыру көзделсе, терроризм актісін жасаған үшін он бес жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға не өмір бойына бас бостандығынан айыруға не өлім жазасына жазалануы көзделген. Мысалы Ақтөбе қаласында 05 маусым 2016 жылы орын алған террорлық акт қылмыстық оқиғасы бейбіт халықтың тыныштығын бұзып, жұртшылықты дүр сілкіндергені баршаға мәлім. Күтпеген жағдай...

Ақтөбе облысының қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотында аталған қылмыс бойынша 29 тұлғаға қатысты қылмыстық іс қаралып, 28 қараша 2016 жылы шешімін тапты.

Террористік топтың құрамында террорлық акт жасауға қатысқан қылмыстық топтың бел мүшесі - 7 тұлға өмір бойына бас бостандықтарынан айырылып, 2 тұлға ұзақ мерзімдерге қоғамнан оқшауланды. 18 тұлға террорлық шабуылдың болатыны жөнінде анық біле тұра, құқық қорғау органына хабарламағаны үшін түрлі мерзімдерге бас бостандықтарынан айырылды. Сондай-ақ, қылмыскерлерді, аса ауыр қылмысты күні бұрын уәделеспей жасырғаны үшін 2 тұлға жауапқа тартылып, жазаларын алды. Сонымен қатар заңмен кейбір жағдайлар бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылатын мән-жайлар көзделген. Терроризм актісін дайындауға қатысқан адам, егер ол мемлекеттік органдарға дер кезінде ескертуімен немесе өзге тәсілмен терроризм актісін болғызбауға септігін тигізсе және егер оның іс-әрекетінде өзге қылмыс құрамы болмаса, қылмыстық жауаптылықтан босатылады. Біздер Қазақстан Республикасының азаматтары ретінде осы террористік, экстремистік әрекеттердің алдын-алуға үлес қосуымыз керек[3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2021 ж
2. newzz.kz, mvd.kz.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ ҰҒЫМЫ

Мұқашев Саламат Қайратұлы

Заң ғылымдарының магистрі

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының азаматтық құқығындағы құқықтық қабілеттіліктің жалпы ұғымы қарастырылады.

Түйінді сөздер: құқықтық қабілеттілік, құқықтық қатынастар, құқықтар, міндеттер.

ПОНЯТИЕ ПРАВОСПОСОБНОСТИ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Мукашев Саламат Кайратович

Магистр юридических наук

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

В данной статье рассматривается общее понятие правоспособности в гражданском праве Республики Казахстан.

Ключевые слова: правоспособность, правоотношение, права, обязанности.

THE CONCEPT OF LEGAL CAPACITY IN THE CIVIL LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Mukashev Salamat Kairatovich

Master of Legal Sciences

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article discusses the general concept of legal capacity in the civil law of the Republic of Kazakhstan.

Key words: legal capacity, legal relationship, rights, obligations.

Возникновение прав и обязанностей правоотношения, правоспособность, способность иметь права и нести обязанности признается в равной мере за всеми гражданами. Правоспособность гражданина возникает в момент его рождения и прекращается смертью. Правоспособность - это способность приобретать права и нести обязанности. Они приобретаются путем заключения гражданско-правовых сделок, таких как купля - продажа, дарение, мена, вступление в право и приобретение наследства. Гражданские правоотношения могут возникать между всеми субъектами гражданского права, в любом их сочетании. Под субъектами гражданского права понимаются физические лица: граждане Республики Казахстан, иностранные граждане, лица без гражданства (апатриды), лица у которых отсутствует гражданство какой - либо страны, гражданского состояния.

Согласно ст. 13 ГК РК, способность иметь гражданские права и нести гражданские обязанности является гражданской правоспособностью. Правоспособности свойственны абстрактность и неотчуждаемость. Гражданин может обладать всем комплексом прав и обязанностей в соответствии с гражданским законодательством. Именно поэтому, давая характеристику правоспособности граждан, подчеркивают не только то, что она приурочена

к гражданину (иностранцу, лицу без гражданства) как психофизической особи, но и присущие ей социально-юридические качества. Субъектом гражданского права в гражданских правоотношениях выступает нередко и само государство в лице государственных органов местного самоуправления, государственных служащих содействующих тем или иным образом в приобретении прав и возникновению обязанностей часто императивного характера нежели диспозитивного путем наложения санкций определенного характера. Специально посвященная объему правоспособности граждан ст. 14 ГК РК дает перечень только основных, наиболее значимых гражданских прав, к числу которых относятся

- возможность иметь имущество на праве собственности;
- наследовать и завещать имущество;
- заниматься предпринимательской либо любой иной деятельностью, не запрещенной законом;
- создавать юридические лица;
- совершать сделки и участвовать в обязательствах;
- избирать место жительства;
- иметь права автора.

Физические лица несут равные права и обязанности, предусмотренные законом. Правоспособность граждан не может быть ограничена, кроме как, по решению суда, в исключительных на то случаях нарушающих, либо иным образом, ущемляющих права третьих лиц. Права иностранных граждан и лиц без гражданства, определяются законодательствами тех стран, гражданами которых они являются. Иными словами по личному закону данных лиц.

В каких случаях может быть ограничена правоспособность? Если лицо злоупотребляет своими правами, употребляет спиртные напитки, наркотические средства, увлекается азартными играми. Тем самым ставит свою семью в тяжелое материальное положение. В данной ситуации лица совместно проживающие с таким субъектом, (как правило члены одной семьи) могут обратиться в суд с заявлением об ограничении правоспособности данного лица в целях сохранения материальных доходов, получаемым данным лицом будь то зарплата, социальные пособия и т.д. Действия направленные на полный или частичный отказ от правосубъектности, и другие сделки, ограничивающие правоспособность и дееспособность гражданина ничтожны (ст. 26 ГК РК), т. е. юридически не имеют никакой силы. Как правило, ограничения правоспособности связаны либо с заболеванием гражданина, в результате которого он утрачивает возможность адекватно оценивать собственные действия, либо в качестве санкции за совершенное правонарушение.

В заключении можно сделать вывод о том, что понятие «правоспособность» занимает ключевое место в отрасли гражданского права Республики Казахстан, так как правоспособность сопровождает нас всегда и везде где бы мы не находились с момента рождения и до момента наступления смерти. Таким образом, из выше сказанного делаем вывод о том, что правоспособность это неотъемлемая часть нашей повседневной жизни.

Список использованной литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) : Комментарий / [Отв. ред.: М. К. Сулейменов, Ю. Г. Басин]. - Алматы : Жети Жарғы, 2000. - 799 с.; 21 см.; ISBN 5-7667-5045-5 Гражданское право -- Казахстан – Кодекс
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан. Особенная часть: Коммент. / Отв. ред. М. К. Сулейменов, Ю. Г. Басин.- Алматы: Жеті Жарғы 2000.- 800 с.
3. Гражданское право. Том 2: учебник для вузов/ под ред. М.К. Сулейменова, Ю.Г. Басина. Алматы, 2002 г.

4. Жайлин Г. А. Гражданское право Республики Казахстан. Часть особенная: Учеб. / Г. А. Жайлин; Ин-т междунар. права и междунар. бизнеса «Данекер».- Алматы: Данекер. Т. 2- 2002.- 482 с.
5. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга 1. М. 1998
6. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга 2. М. 2000

ҚР ЖАСТАРЫ АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕ

Хасанова Фатима Асылбекқызы

«Құқық» білім беру бағдарламасының 4 курс студенті

Аймагамбетова Жұлдыз

Магистрант

Қуатова Айгул Әкімқызы

Заң ғылымының магистрі, аға оқытушы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақаланың перспективасы құқықтық білім беру институты арқылы студент жастардың құқықтық санасын қалыптастыру мәселелерін социологиялық талдаумен байланысты. Мақалада жастардың құқықтық санасын қалыптастыруға құқықтық тәрбиенің ықпалының маңыздылығы көрсетілген. Жастардың құқықтық санасының деформациясының алдын алу жүйесінде құқықтық әлеуметтендіру және тәрбиелеу процесінің тиімділігі басты міндет ретінде қарастырылады.

Түйінді сөздер: құқықтық тәрбие, құқықтық тәрбие, студент жастар, құқықтық сана, жастардың құқықтық әлеуметтенуі, қоғам.

ПРАВОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ МОЛОДЕЖИ РК

Хасанова Фатима Асылбекқызы

Студент 4 курса образовательной программы «Право»

Аймагамбетова Жұлдыз

Магистрант

Қуатова Айгул Әкімқызы

Магистр юридических наук, старший преподаватель

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52;

Ракурс данной статьи связан с социологическим анализом проблем формирования правового сознания студенческой молодежи посредством института правового образования. В статье показана важность влияния правового образования на процесс формирования молодежного правосознания. Эффективность процесса правовой социализации и образования рассматривается как основная задача в системе предупреждения деформации правового сознания молодежи.

Ключевые слова: правовое образование, правовое воспитание, студенческая молодежь, правосознание, правовая социализация молодежи, общество.

LEGAL EDUCATION OF YOUTH OF THE RK

Hasanova Fatima Asylbekkyzy

4th year student of the educational program «Law»

Aimagambetova Zhuldyz

Graduate student

Kuatova Aigul Akimovna

Master of Laws, Senior Lecturer

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.

Perspective of this article is associated with the sociological analysis of problems of formation of legal consciousness of students by the Institute of legal education. The article shows

the importance of the impact of legal education in the process of formation of legal consciousness of youth sense of justice. The effectiveness of the process of legal socialization and education is seen as the main task in the deformation preventing youth system of legal consciousness.

Key words: legal education, legal education, student's youth, sense of justice, legal socialization of youth, society.

Құқықтық тәрбие-бұл мемлекеттік органдар мен қоғамның мақсатты қызметі, бұл заңға бағынуға және құқық нормаларын сақтауға тұрақты бағдар беру мақсатында адамдардың құқықтық санасына, құқықтық мәдениеті мен мінез-құлқына әсер етеді. Құқықтық тәрбие Мемлекет халқында адамның ерікті, саналы, бастамашыл, әлеуметтік және моральдық жауапты мінез-құлқын болжайтын жеке тұлғаның құқықтық белсенділігін ынталандыру арқылы құқықтық салада сенімділік пен тәуелсіздік сезімін қалыптастырады. Білім беру әдістері қоғам мүшелерінің құқықтық білімді, көзқарастар мен идеяларды саналы қабылдауына негізделген. Оларды оң құқықтық сананы қалыптастыру, сондай-ақ оның деформация жағдайларының алдын алу жұмыстарын ұйымдастыру кезінде қолданған жөн. Алдын алу әдістері құқықтық цинизмнің себептері мен шарттары ретінде әрекет ететін әлеуметтік ортаның жағымсыз факторларын анықтауға және жоюға бағытталған. Оларды жеке себептер мен жағдайларды жою арқылы жеке құқықтық сананың деформациясын болдырмау, сондай-ақ жеңу үшін жеке деңгейде қолдануға болады. Оларды пайдалану құқықтық сананың деңгейін арттыру мақсатында мемлекет пен қоғам өткізетін әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-саяси, құқықтық, ұйымдастырушылық және өзге де іс-шаралар жүйесімен қоса жүруге тиіс[1].

Балалық шағынан бастап өмірге көзқарастар, адамның моральдық принциптері, қоғамдағы болашақ мінез-құлық негіздері қалыптаса бастайды. Баланың дұрыс және уақтылы құқықтық тәрбиесі ғана өмірлік қиындықтарға төтеп бере алатын жеке тұлғаны құруға мүмкіндік береді, ол заңдар мен моральдық қағидаттардан өтпейді.

Құқықтық демократиялық мемлекеттің қалыптасуы мен дамуының қазіргі жағдайында жастарды құқықтық тәрбиелеу проблемасы ерекше мәнге ие. Ол кез-келген елдің болашағын анықтайды[2].

Көптеген ғалымдар жастардың маңызды топтық белгілерін жас ерекшеліктерін және әлеуметтік жағдайдың органикалық байланысты ерекшеліктерін мойындайды. В .Т. Лисовский "Жастар" ұғымының алғашқы анықтамаларының бірін берді: "Жастар - әлеуметтену кезеңінен өтіп, білім беру, кәсіби, мәдени және басқа да әлеуметтік функцияларды меңгерген адамдардың ұрпағы; нақты тарихи жағдайларға байланысты жастардың жас өлшемдері 16-дан 30 жасқа дейін өзгеруі мүмкін." Жастар белгілі бір кезең, өмірлік цикл кезеңі ретінде биологиялық тұрғыдан әмбебап болып табылады, бірақ оның нақты жас шеңбері, онымен байланысты әлеуметтік мәртебесі мен әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері әлеуметтік тарихи сипатқа ие және әлеуметтік жүйеге, мәдениетке және осы қоғамға тән әлеуметтену заңдарына байланысты.

Осыған байланысты кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтары мен қылмыстарының себептерінің бірі болып табылатын құқықтық сауатсыздық шарттарын ескеру қажет[4].

Әлеуметтік зерттеулер көрсеткендей, тек бірнеше оқушы ғана құқық пен заң туралы сұрақтарға дұрыс жауап бере алады, олардың едәуір бөлігі қолданыстағы заңнама мәселелерінде хабардар емес.

Конституцияда бекітілген Құқықтық мәдениетті іске асыру үшін байыпты, көп жоспарлы және ұзақ жұмыс, тиісті құқықтық саясатты дәйекті жүргізу қажет. Ол заңнаманы жүйелендіру, топтастыру және кодификациялау жөніндегі қызметті, құқықтық ақпаратты іздестірудің қолжетімді автоматтандырылған жүйесін құруды, халықты заңдық жалпыға бірдей оқытудың бірыңғай жалпы мемлекеттік жүйесін ұйымдастыруды қамтуға тиіс.

Орта мектепте заңды үйренуге кеш, өйткені құқықтық сананың негіздері, жеке тұлғаны қалыптастырудың негізі әлдеқайда ертерек салынуы керек. Кәмелетке толмағандардың ауыр қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылығы 14 жастан басталатынын ескеру қажет[5].

Қазірдің өзінде осы жаста студенттер белгілі бір құқықтық білімге ие болуы керек. Мектепке дейінгі мекемелерде құқықтың негізгі қағидаттары адамгершілік санаттарымен байланысты екенін ескере отырып, балаларды қоғамдық нормалардың "әліппесіне" оқытуды жүргізу қажет.

Мектептегі құқықтық тәрбие кезеңінің басталуымен қоғамдағы адамның мінез-құлық ережелерін, қарапайым құқықтық білім мен дағдыларды түсінуді тереңдету және жүйелеу өсуде. Оларды дамыту-оқушылардың жас ерекшеліктерін, қоғамдық қатынастарды, құқықтар мен міндеттерді, жеке адамның жауапкершілігін құқықтық реттеудің ерекшеліктерін түсіну логикасын ескере отырып, бастауыш мектепке тән адамгершілік-құқықтық тәрбиенің әртүрлі нысандарының міндеті. Демек, құқықтық материалды игеру логикасының курс материалымен айтарлықтай сәйкес келуі ("сыртқы әлеммен танысу", I-IV сыныптар). Толық емес орта мектепте (V-VIII сыныптар) құқықтық тәрбие мен оқыту сапалы жаңа деңгеймен сипатталады, құқықтық білімді меңгеруде, қоғамдағы адамның мінез-құлық қағидаларын түсінуде үлкен жүйелілікке ие болады, тікелей өмірлік жағдайларда заңдық сауаттылық пен құқықтық білімнің рөлі артады. Бұл деңгей, ең алдымен, бітіруші (XI) сыныпта "Құқық негіздері" дербес курсына оқып-үйренумен қамтамасыз етіледі (сондай-ақ осы курсты "азаматтардың конституциялық құқықтары мен міндеттері" деп атауға ұсыныстар енгізіледі). Курс Қазақстан Республикасының Конституциясын, азаматтардың негізгі құқықтары мен міндеттерін, заңдық жауапкершілік, заңдылық пен құқықтық тәртіп мәселелерін, ең алдымен, жеке тұлғаның тұрақты адамгершілік-құқықтық қасиеттерін қалыптастыруға ықпал ететін басқа да тақырыптарды, оның әлеуметтік әділеттілік, адамның жоғары азаматтығы туралы идеяларын зерделеуді көздейді[3].

Курстың мазмұны негізінен 14 жастан бастап заңнама бойынша жеке тұлғаның құқықтық жағдайында айтарлықтай өзгерістер болатындығына байланысты. Кәмелетке толмағандарды жұмысқа қабылдауға болады, 14 жастан бастап ішінара басталады, ал 16 жастан бастап толық әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік, азамат төлқұжат алады, мүліктік, тұрғын үй және басқа да әлеуметтік қатынастар саласындағы азаматтық-құқықтық жағдайы өзгереді. Заңда белгіленген тәртіппен кәмелетке толмағандарға некені тіркеу жасы төмендетілуі мүмкін.

Орта жалпы білім беретін мектепте (X-XI сыныптар), кәсіптік-техникалық училищелерде, арнаулы орта оқу орындарында білім берудің осы сатысына сәйкес келетін құқықтық даярлық "Құқық негіздері" курсымен қамтамасыз етіледі. Білім берудің осы кезеңіндегі студенттердің құқықтық идеялары нақты өмірлік жағдайларды толығымен көрсетуі керек. Орта білімнің әр түріне қатысты курс оқу орнының кәсіби бағытын ескере отырып сараланады. Кәсіптік мектептер мен техникалық мектептерде курс студенттердің 9 және 11 жылдық базалық дайындығын ескеруі керек. Арнаулы орта оқу орындарында толықтығы мен теориялық қанығуы бойынша курс жоғары оқу орындарының құқықтық проблематикасына едәуір дәрежеде жақындауға тиіс[6].

Білім берудің осы кезеңінің жетекші міндеті студенттерді кейінгі жұмыс үшін қажетті құқықтық білім мен дағдылармен қамтамасыз ету болып табылады. Бұл мәселені шешу заңнаманы өндірістік, қызметтік және басқа жағдайларда практикалық қолданудың жеткілікті дағдыларын дамытумен байланысты. Бұған негізінен оқушылардың құқықтық санасына әсер етудің логикалық және тұжырымдамалық құралдары, біріншіден, барлық азаматтар қатысатын типтік, қалыпты, кең таралған қатынастарды реттейтін құқық салалары мен институттарының құқықтық нормаларының неғұрлым нақты, іс жүзінде маңызды ережелерін игеру арқылы қол жеткізіледі; екіншіден, тиісті кәсіби қызметті реттейтін құқықтық нормаларды игеру арқылы.

Заң бойынша жастардың осы жас тобында мәртебеде елеулі өзгерістер бар. 18 жастан бастап кәмелетке толады. Жастар сайлауға және сайлануға, өз мүлкін толықтай өз бетінше басқаруға, неке қатынастарына қатысуға, тиісті еңбек қызметімен айналысқан кезде тиісті материалдық жауапкершілікке ие болуға құқылы[1].

Жоғары мектеп құқықтық білім беруден күрделі экономикалық және әлеуметтік мәселелерді шығармашылықпен шеше алатын, өндіріс пен ғылыми-техникалық прогрестің құқықтық ұйымдастырушысы және еңбек ұжымының жетекшісі бола алатын маманның кең көкжиегі мен дамыған құқықтық мәдениетін қалыптастыруды талап етеді. Мұндай маманның құқықтық білімі берік теориялық негізге және әлеуметтік дамудың тарихи заңдылықтарын түсінуге негізделуі керек, оған заңның үстемдігінің жалпы саясатында да, жеке, нақты құқықтық жағдайларда да дұрыс бағдарлануға мүмкіндік беруі керек. Бұл міндеттер мемлекеттік және қоғамдық өмірдің маңызды құқықтық аспектілерін ғылыми-теориялық зерттеу процесінде шешіледі, оларды қолданыстағы заң тәртібінде құқық нормаларын іске асыру тұрғысынан бағалайды, осы заң тәртібінде заңдылықты бекітуге өзінің белсенді қатысуы. Маманды құқықтық даярлаудың жоғары оқу орнының деңгейіне қойылатын қажетті талап оның тиісті кәсіптік қызметті (оның басқару аспектілерін қоса алғанда) регламенттейтін құқықтық нормалар жиынтығын жеткілікті түрде толық меңгеруі, осындай нормаларды практикалық пайдаланудың белгілі дағдыларын, оларды қолдануда "тренажды" тұжырымдау болып табылады. ЖОО даярлығында халықаралық-құқықтық аспектілер де болуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі, 2018ж 29 желтоқсан.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2019ж
3. Головченко В. В. Эффективность правового воспитания. Киев, 1985. С. 26.
4. Концепция правового обучения учащейся молодежи в республике казахстан от 21 июня 1995 года № 2347

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Уважаемые коллеги

Казахско-Русский Международный университет принимает статьи для
Международного научного журнала «Вестник КРМУ»
Журнал имеет ISSN 2307-5686

Научный журнал включает статьи по следующим *направлениям*:

1. *Гуманитарные науки;*
2. *Естественные науки;*
3. *Технические науки;*
4. *Экономические науки;*
5. *Юридические науки.*

Общие требования к содержанию:

1. К рассмотрению принимаются научно-теоретические и экспериментальные работы по проблемам общественных, гуманитарных и прикладных наук, содержащие научную новизну и практическую значимость;
2. Статья должна отражать современный уровень знаний по данному направлению, квалифицированно излагать научно-технические вопросы, обладать сжатым и хорошим литературным изложением, иметь четко выполненные иллюстрации;
3. Материал, предлагаемый для публикации, должен являться оригинальным, неопубликованным ранее в других печатных изданиях;
4. Автор несет ответственность за опубликованные материалы, их научную достоверность, статьи должны быть отредактированы автором и не содержать грамматических, лексических ошибок.
5. Автор представляет свою статью в Научно-исследовательский отдел на бумажном и электронном носителях.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

I. Структура статьи (построчно):

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ – прописными буквами.

Имя, отчество, фамилия (полностью).

Ученая степень, звание.

Полное наименование организации, город, страна.

Аннотация (не более 8-ми строк) на трех языках (аннотация на казахском, на русском и на английском языках).

Текст статьи.

Список источников.

II. Оргкомитет просит авторов при подготовке докладов руководствоваться следующими правилами:

1. Формат страницы - А4, книжная ориентация. Объем материалов должен составлять 3-7 страниц, отпечатанные через 1,0 интервал, в редакторе «Word», шрифт «Times New Roman», цвет шрифта черный, кегль - 12. Поля: верхнее и нижнее - 2,0 см, левое – 3 см, правое – 1,5 см.

2. Форматирование текста: запрещены любые действия над текстом («красные строки», центрирование, отступы, переносы в словах, уплотнение интервалов).

3. Все рисунки должны быть выполнены черно-белыми и не должны превышать страницу формата А4, изображения должны быть высокого качества. Формат рисунка

должен обеспечивать ясность всех деталей. Иллюстрации и таблицы нумеруются, если их количество больше одной.

4. Литература. Список использованной литературы должен быть оформлен в соответствии с ГОСТ 7. 1-84. Например:

1. Автор. Название статьи // Название журнала. Год издания. Том (например, Т.26) - номер (например, №1.) - страница (с.34. или с. 15-24.)

2. Аманов С.А. Название книги. Место издания (например Алматы:) Издательство (например, Наука), год издания. Страница.

3. Петров И.И. Название диссертации: дис.канд.биолог.наук. М.: Название института, год.

4. С. Christopolos, The tranmisson-Line Modeling (TML) Metod, Piscataway, N. Paris. 1995.

5. Ссылки на источник в виде порядкового номера помещают в тексте в квадратных скобках: [16, с.45].

III. На отдельной странице (в бумажном и электронном варианте) приводятся сведения об авторе:

Сведения об авторе

Фамилия, имя, отчество

Название статьи

Направление

Полное название организации – места работы (учебы), ее почтовый адрес

Занимаемая должность, ученая степень

Номера телефонов (служебный и домашний) с указанием кода города

E-mail

Домашний адрес (фактический) с индексом

Примечание. Укажите, пожалуйста, с кем из авторов (если авторов несколько) вести переписку или переговоры и по какому адресу или телефону.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи, рукописи и электронные версии не возвращаются, статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и не возвращаются авторам.

Материал просим выслать по адресу: 030006 г. Актобе, ул. Айтеке би, 52, Казахско-Русский Международный университет, Вестник КРМУ.

Телефоны для справок:

8(7132) 22-15-16, факс: 8 (7132) 21-06-08

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru

Международный научный журнал
«Вестник Казахско-Русского Международного университета»

«Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің хабаршысы»
халықаралық ғылыми журналы

2021
Выпуск №4 (37)

Редактор *Амре Марат Шамильевич*
Технический редактор *Арстанова А.О.*

Подписано в печать: 30.12.2021 г.

Тираж 100 экз.

Адрес типографии:

Типография и дизайн-студия «Палитра»
Казахско-Русского Международного университета
Республика Казахстан, 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52

По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Казахско-Русский Международный университет
тел.: 8(7132)- 21-73-65, 22-15-16, факс: 21-42-12;
сайт: www.krmu.kz E-mail: vestnikkrmu@mail.ru mmu@akparat.kz

Международный научный журнал «Вестник Казахско-Русского
Международного университета» зарегистрирован в Комитете информации и архивов
Министерства Культуры и информации Республики Казахстан
(№ 13379-Ж от 19 февраля 2013 г.)

и в обязательном порядке распространяется по следующим адресам:

1. *Национальная государственная Книжная палата РК*, г. Алматы, ул. Пушкина 2, 8-этаж, каб. 811;
2. *Дом Мажилиса Парламента РК, библиотека Парламента РК*, г. Астана, ул. Орынбор 4;
3. *Национальная библиотека РК*, г. Алматы, проспект Абая 13;
4. *Агентство связи и информации при Министерстве культуры РК*, г. Астана, ул. Орынбор 8

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жарияланымдағы фактілер мен мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды және оған пікір білдірмейді.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.

Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.

Редакция не возвращает и не рецензирует рукописи.

Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.

Ссылка на журнал обязательна.

ISSN 2307-5686

0 1

9 772307 568187